

Ален ПАНОВ

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Навчальний посібник

ПАНОВ Ален Володимирович

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Історія держави і права зарубіжних країн викладається в якості основної дисципліни на всіх юридичних факультетах, інститутах, академіях. Разом з «Теорією держави і права», «Історією політичних і правових вчень», «Філософією права», «Історією держави і права України», «Римським правом» цей курс утворює групу історико-філософських правових наук, які є базовими по відношенню до галузевих юридичних наук.

Предмет курсу полягає у вивченні виникнення, розвитку, функціонування інститутів держави і права окремих країн; аналізі змісту та наслідків державно-правових процесів, які розвивалися у минулому; розкритті їх конкретно-історичних закономірностей.

Історія держави і права зарубіжних країн досліджує еволюцію основних державно-правових інститутів, які відіграють важливу роль у діяльності сучасних країн.

Рецензенти: М.М.Болдижар – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права УжНУ,
В.І.Галас – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права УжНУ.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права УжНУ. Протокол № 6 від 05.04.2003 р.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І СИСТЕМА КУРСУ

Значення курсу полягає у набутті знань та інформації про державний устрій та правову систему окремих країн.

Набуття такої інформації:

- сприяє глибшому розумінню сучасних проблем державності;
- дає можливість спрогнозувати основні тенденції розвитку державно-правових явищ у майбутньому;
- сприяє розширенню кругозору і підвищенню рівня ерудованості сучасного юриста.

Предмет курсу полягає:

- у вивченні основ виникнення, розвитку й функціонування інститутів держави і права окремих країн;
- аналізі змісту та наслідків державно-правових процесів, що розвивалися у минулому;
- розкритті конкретно-історичних закономірностей.

Історія держави і права зарубіжних країн досліджує еволюцію основних державно-правових інститутів, що відіграють важливу роль у діяльності сучасних країн: прав людини, форм державного правління, основних форм державного устрою, принципів правової держави, парламентаризму, розділу влади за її функціональними ознаками тощо.

Програмою курсу розглядаються ті країни, що внесли найбільший вклад у всесвітній розвиток державно-правових явищ та інститутів. При цьому досліджуються найбільш яскраві періоди історії цих країн.

Зв'язок з іншими юридичними дисциплінами.

1) Найтіснішим є зв'язок курсу із теорією держави і права. Історія держави і права зарубіжних країн у відношенні до теорії виступає зведеною системою фактичного матеріалу, на основі якого

теорія узагальнює і відзначає особливості державно-правових процесів, явищ, інститутів.

2) Великою мірою проявляється зв'язок з історією політичних і правових вчень, предметом яких є дослідження виникнення, розвитку та соціальної ефективності основних державно-правових теорій у хронологічній послідовності. Як правило, явища, що досліджуються історією держави і права зарубіжних країн є наслідком втілення згаданих теорій. Таким чином, історія держави і права зарубіжних країн є вторинною у відношенні до історії політичних і правових вчень, а разом ці науки складають теоретичний і практичний бік одного й того ж процесу дослідження.

3) Зв'язок з історією держави і права України проявляється у єдності методів і функцій при різних предметах дослідження.

4) Зв'язок із галузевими юридичними науками (кримінальним, адміністративним, фінансовим, шлюбно-сімейним, цивільним правом) полягає у тому, що історія держави і права зарубіжних країн виступає своєрідною системою інформації про основні галузеві інститути, при вивченні їх еволюції яких виникає можливість набуття основоположних теоретичних висновків у галузевих науках.

Метод - це спосіб пізнання та дослідження предмету науки. Серед методів, за допомогою яких пізнається предмет виділимо такі:

1. метод аналізу і синтезу;
2. метод індукції й дедукції;
3. порівняльний метод;
5. статистичний метод;
6. історичний метод;
7. логічний метод.

Метод аналізу і синтезу. Аналіз та синтез - це взаємопов'язані й взаємообумовлені логічні методи наукового дослідження. Аналіз є мисленням (умовним) або практичним розчленуванням цілого на складові частини. Синтез - є об'єднанням окремих елементів предмета в єдине ціле у процесі наукового пізнання.

Метод індукції й дедукції. Індукція - це форма логічного умовиводу, де на підставі глибокого знання про окреме робиться висновок про узагальнене; а дедукція - є логічною формою умовиводу, при якій на основі суджень про загальні правила логічним шляхом виводиться нове істинне положення (перехід від загального до окремого).

Спеціально-юридичний метод полягає в описі державного ладу країни та її юридичних норм, що їх закріплюють, та чинної державно-правової практики.

Статистичний метод полягає у вивченні кількісних одиниць щодо державного устрою та правової системи окремих країн. За допомогою цього методу можна з великим ступенем достовірності проводити аналіз суспільно-економічних явищ у конкретних країнах.

Сутністю *історичного методу* є вивчення найважливіших явищ, які відбулися у минулому та їх вплив на подальший розвиток країни або окремого регіону.

Логічний метод допомагає сформувати світогляд про окрему країну шляхом виділення основних відомостей та відкидання несуттєвої й зайвої інформації.

Порівняльний метод полягає у відображенні й фіксації співвідношень тотожності, подібності чи відмінності державно-правового устрою країн на основі філософських категорій одиничного, особливого й загального.

Основними прийомами порівняльного методу є умовивід по аналогії та методу екстраполяції.

Умовивід по аналогії є висновком про тотожність двох чи більше явищ у визначених відношеннях на підставі їх тотожності в інших відносинах. (A=1,2,3; C=1,2. Значить C=також 3).

Екстраполяція полягає у розповсюдженні висновків, зроблених в одній частині дослідження на іншу, невідому частину дослідження. Тобто екстраполяція сприяє науковому прогнозуванню.

Система курсу.

Курс побудований по принципу дослідження найбільш важливих періодів розвитку країн, що внесли найбільший вклад у

всесвітній розвиток державно-правових явищ та державних інститутів.

Основними періодами в розрізі яких розглядаються державно-правові явища окремих країн є:

Давній світ - 4 тис. до н.е. - 5 ст. н.е.

Середні віки - 5 ст. - 17-18 ст.

Новий час - 17-18 ст. - кінець 19 ст.

Новітній час - 20 ст. - сьогодні.

ТЕМА 2.

ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Вступ

1. Характеристика державного ладу і правової системи Стародавнього Єгипту.
2. Держава і право Вавилону.
3. Держава і право Стародавньої Індії.

Стародавній Схід – це група країн, що розташовані на Близькому Сході (південний-захід Азії та південний-схід Африки: Єгипет, Вавилон, Фінікія, Палестина) + Давня Індія й Давній Китай.

Основні особливості:

1. Вигідне географічне розташування: долини великих річок (Ніл, Тигр, Євфрат, Інд, Ганг, Хуанхе) з родючими ґрунтами, теплим кліматом.
2. Розвинуте сільське господарство (землеробство, скотарство).
3. Азіатський спосіб виробництва - основною ланкою в суспільстві є сусідська община, яка виступала:
  - саморегулюючим об'єднанням окремих жителів місцевості;
  - власником (користувачем) землі, при збереженні права верховної власності за державою;
  - регулятором суспільних відносин (через самоврядні органи влади і управління);
  - суб'єктом повинностей перед державою (при будівництві іригаційних та фортифікаційних споруд, виконанні різноманітних суспільних робіт, оподаткуванні).
4. Рабство менш поширене, ніж у Європі.
5. Основною формою державного управління, притаманного державам Стародавнього Сходу, була деспотія:
  - поєднання монархом вищої державної та церковної влади;

- відсутність поділу влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- наявність апарату державної влади, що розподілявся за галузевим і територіальним принципом;
- концентрація власності на землю в руках держави (її глави);
- розвинута система оподаткування та повинностей;
- поєднання постійнодіючих військ з народним ополченням.

1. Характеристика державного ладу і правової системи Стародавнього Єгипту.

Географічне розташування: північний-схід Африки, частково на території сучасного Єгипту, уздовж річки Ніл. Надзвичайно сприятливий клімат та родючі ґрунти (особливо після розливів Ніла), придатні для землеробства.

Основні етапи розвитку Стародавнього Єгипту: На території Єгипту на рубежі IV-III тис. до н.е. утворилося близько 40 об'єднань общин (номів) на чолі з власними правителями (номархами). У процесі поступового об'єднання номів утворилося два царства: Південне та Північне. У боротьбі між собою перемагає Південне царство, до складу якого включається територія Північного (близько 3200р. до н.е., фараон Менес).

Історію Єгипту поділяють на такі основні три *періоди*:

- Давнє Царство (кін. IV - сер. III тис. до н.е.);
- Середнє Царство (до сер. XVII ст. до н.е.);
- Нове Царство (до сер. XII ст. до н.е.);
- + Пізнє Царство (до I ст. до н.е.).

Суспільний лад.
Основною ланкою у суспільстві Стародавнього Єгипту виступала община, до складу якої входили родичі та сусіди, що проживали на певній території. *Общинники* були особисто вільними, однак були пов'язані з державою обов'язками сплати податків, відбуттю повинностей, тощо. Вся земля в країні належала державі в особі фараона. Общинам надавалося право тимчасового володіння

та користування землею, натомість на виконання зазначених обов'язків. В країні існував досить обширний клас *рабів*, які в основному використовувались як слуги в маєтках багатих людей та при храмах, однак ніколи не виступали основною продуктивною силою. Головними джерелами рабства були воєнні дії, в результаті яких полонених воїнів перетворювали на рабів, кабала та народження дітей рабами. Слід також виділити клас *панів*. Сюди відносилися фараон, його службовці, які за несення служби наділялися власністю, в т.ч. і землею. Okремо виділимо *жерців*, які виступали служителями культу і на яких поширювався особливий статус.

Державний лад.

Глава держави - *фараон*, влада якого нічим не обмежувалася, а його особа вважалася неземною, божественного походження (1/2 бог, 1/2 людина). Зважаючи на божественність цієї особи, будь-які дії та накази фараона вважалися цілком вірними і мали обов'язково виконуватися підданими.

Найвищою посадовою особою в апараті державного управління був *візир*, який призначався та безпосередньо підпорядковувався фараону. Візир був водночас головним скарбником, верховним суддею та керівником усіх суспільних робіт, що проводилися в державі.

В структурі вищих органів державної влади слід виділити діяльність *домів*, (міністерств), що виступали найвищими органами державної влади відповідних галузей і очолювалися начальниками, підпорядкованими візиру. У Стародавньому Єгипті діяли такі міністерства: хлібне, золоте, виноградників, рахунку біків, військово-жертвоприношення.

Okремою кастою, що виконувала державні функції, вважалася суспільна група *жерців*, чії функції сягали далеко за рамки служіння культу і включали в собі функції оберігання фараона, відстеження та переслідування противників влади, дотримання законності в рамках двору титулованої особи.

Армія на центральному рівні підпорядковувалася військовому відомству, а його посередництвом - безпосередньо візиру та

фараону. А на місцевому рівні – номархам. Привілейованим статусом користувалася особиста охорона фараона.

В адміністративно-територіальному відношенні країна поділялася на *номи*. На рівні ному державна влада здійснювалася номархом, який підпорядковувався фараону. В його руках концентрувалася військова, судова, поліцейська, фінансова влада. Влада номарха спадкувалася.

Деякі функції державної влади фактично делегувалися керівництву *общин*: розподіл працівників на суспільні роботи, збір податків тощо.

Проте з часом, внаслідок цілого ряду внутрішніх і зовнішніх причин, центральна влада слабне, у номах починають домінувати відцентрові сили і, зрештою, країна розпадається на кілька самостійних номів. У кінці III тисячоліття до н.е. вдається створити нове державне об'єднання. Серед його нововведень у державному ладі цього періоду треба відзначити започаткування, поліції як окремого державного органу, на який покладалася функція контролю за проведенням громадських робіт, виявлення та переслідування злочинців, охорони культових споруд, пошуку рабів-втікачів тощо.

В силу наростання суспільного незадоволення у XVIII ст. до н.е. відбувається повстання селян, наслідком якого стало скинення монархії. В результаті цього Єгипет послабився і був завойований кочовим азіатським племенем гіксосів. У XVI ст. до н.е. країна внаслідок широкого визвольного руху звільняється від влади завойовників і починається період, який прийнято називати Новим царством.

Період Нового царства з точки зору змін у державному ладі характеризується перш за все мілітаризацією держави. Командування армією концентрується виключно в руках фараона та візира, а на місцях – військово-керівництво здійснюється командирами підрозділів, що підпорядковуються виключно лише візиру. Серед нововведень варто виділити також спеціалізацію армійських підрозділів по галузях: арбалетисти, лучники, піхотинці, кавалерис-

ти тощо. Помітним представником періоду Нового царства, який здійснив ряд завойовань і провів згадану реформу, слід вважати фараона Рамзеса III (1503-1473 до н.е.).

В цей період у суспільному житті країни значно посилюється вплив жерців на державотворчі процеси. Окремі храми дістають у володіння великі земельні наділи, намагаються контролювати державну владу. В такій ситуації єгипетський фараон Аменхотеп IV (1428-1388) здійснив церковну реформу, згідно якої вводився монотеїзм – поклоніння богу Сонця. Всі інші храми, де віросповідання було політеїчним, закривалися. Однак, після його смерті запроваджені ним реформи були зведені нанівець. Водночас кількість храмових земель зростає, незалежність жерців від влади стає все більш помітною. Жерці вступають у союз з місцевою аристократією. З метою недопущення розколу країни і під впливом зростаючої зовнішньої загрози (хетти) було спішно здійснено адміністративну реформу, внаслідок якої країну поділено на два *округи* на чолі з намісниками. В свою чергу округи поділялися на *області*, очолювані губернаторами. Всі місцеві чиновники призначалися безпосередньо фараоном або візиром.

І все ж поступово влада у Єгипті занепадає, і в 525 році до н.е. його територію завойовують перси.

Основні ознаки державного ладу:

- Теократичний характер верховної влади;
- Абсолютистський характер влади (відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову);
- Наявність центральних галузевих органів влади;
- Наявність місцевих універсальних органів влади;
- Відносно розвинуте автономне місцеве самоврядування;
- Делегування певних державних функцій т.з. місцевими органами самоврядування.

Право.

В основному регулювало ті суспільні відносини, які склалися в Єгипті, обслуговуючи інтереси держави.

Основним видом *власності* виступала земля, право власності на яку належало державі в особі фараона. Фараон розпоряджаючись власністю міг передати її у постійне або тимчасове користування общинам, храмам, тощо. Будь-коли земля могла бути вилучена ним із користування. За право користування землею необхідно було виконувати певні види робіт та щороку сплачувати податки. На початку I тис. до н.е. земля стає вільним об'єктом купівлі-продажу. Допускається укладання угод її оренди між користувачем та іншою особою.

Рухоме майно було об'єктом приватної власності і не було обмежене у цивільному обороті. Поширюється укладання угод позики, майнового найму, оренди.

У *шлюбно-сімейному праві* потрібно відзначити високе становище жінки в сім'ї, укладання шлюбу через договір, зберігання роздільної власності та вільне розірвання шлюбу. Спадкоємцями майна виступали всі діти, незалежно від їх віку та статі у рівних частках.

Кримінальне право. Серед видів злочинів потрібно відзначити злочини проти держави, проти особи і майнові злочини. Система покарань: смертна кара, членушкодження, ув'язнення, примусові роботи, виставлення біля ганебного стовпа.

Судова влада здійснювалася фараоном, візиром та спеціалізованими судовими установами (шість палат, в період Нового царства - центральною, окружними та міськими колегіями). Органом виконання покарань та рішень була поліція.

2. Держава і право Вавілоу.

Географічне положення: держава, що існувала з початку 2-го тисячоліття до 539 року до н.е. на Півдні Месопотамії, розташована на заході Азії у Межиріччі Тигру і Євфрату.

Месопотамію слід розділити на дві історичні області - Південну й Північну.

Основні етапи історичного розвитку.

У Південній Месопотамії проживали племена шумерів, які в кінці 4 тис. до н.е. утворили тут більше 20 дрібних держав -

патесіатів, які постійно вели між собою боротьбу за гегемонію. Найсильнішими містами-державами були Лагаш та Умма, які боролися за домінування у Південній Месопотамії.

На півночі проживали племена акадійців, які у 3 тис до н.е. заснували власну державу, що базувалася на військовій силі царя Акади Саргона Першого, який об'єднав під своєю владою усю Північну Месопотамію.

В результаті частих міжусобних воєн на півдні, у яких брала участь і Акадія, зрештою відбулося об'єднання усього Межиріччя під владою Саргона, який титулував себе царем. Однак, у новоствореній державі збереглась автономія міст-держав у вирішенні внутрішніх справ, а компетенцією центру залишалось забезпечення миру в державі, захист країни від зовнішніх агресорів, сприяння розвитку торгівлі тощо. Таким чином, з точки зору територіального устрою, нову державу можна вважати федеративною.

В кінці 3 тис до н.е. на територію Месопотамії увірвались аморейські племена, столицею яких був Вавілон. Остаточне оформлення Вавілонської держави і затвердження за нею території майже усього Межиріччя відбувається за царювання відомого політика і полководця Хамурапі (1792-1750 рр. до н.е.). Новоутворена держава проіснувала близько двох століть до 1518р. до н.е.

Основні ознаки суспільного ладу:

- В основі суспільного ладу азіатський спосіб виробництва.
- В структурі суспільного ладу слід виділити світську і церковну знать, чиновників, професійних військових, вільних общинників, ремісників, купців, рабів.
- Основні категорії вільних людей - Авілум і Мушкенум, між якими спостерігається різниця у правовому статусі відносно несення цивільної та кримінальної відповідальності на користь Авілум при повній ідентичності цивільної правоздатності і дієздатності.

Основні ознаки державного ладу:

- Глава держави - монарх (патесі-лугаль), влада якого носила божественний характер.

- Форма правління класифікується як теократична монархія.
- Влада монарха є абсолютною, без розподілу її на законодавчу, виконавчу й судову.
- Головною посадовою особою у державі, яка здійснює безпосереднє керівництво, є перший міністр.
- У державі діють центральні органи влади, які здійснюють управління у відповідних галузях (міністерство фінансів, військово-міністерство, міністерство громадських робіт тощо).
- Країна поділена на округи, адміністрацію яких очолюють призначені царем чиновники.

Право.

Основні відомості про правову систему Вавилону можна почерпнути, проаналізувавши найдавнішу пам'ятку кодифікації - звід законів царя Хамураппі.

Кодекс складається з 282 статей, які згруповані за тематичним принципом: кримінальне право та процес, майнові відносини, шлюбно-сімейне право, особливий вид власності - знаряддя праці, захист особи тощо.

Особливості:

- Однією з важливих особливостей кодексу є його специфічна юридична техніка викладу правових норм, яка проявляється у т.з. негативному формулюванні. Тобто майже всі норми є карного характеру, які передбачають відповідальність за невиконання, чи неналежне виконання своїх обов'язків, чи порушення певних правил поведінки.
- Окрім цього потрібно відзначити класову нерівність права, виходячи з того, що при вчиненні двох однакових злочинів відповідальність за них для представників різних класів чи соціальних груп могла бути різною. Серед рівних між собою за статусом використовувався принцип таліону.
- Привласнення державою права помсти через використання принципу таліону.

- Надзвичайна жорстокість права: майже повне ігнорування внутрішнього ставлення особи до свого діяння і до його наслідків.

Форми власності: державна (царська), колективна (общинна), приватна. Суворо охоронялася приватна власність: будь-яке посягання на майно каралося в залежності від положення правопорушника смертю або штрафом у багатократному розмірі від суми заподіяної шкоди. Об'єктами власності виступали також раби, в т.ч. і боргові (строком до 3 років). Рабами ставали навіть родичі особи, які не сплатили борг.

У шлюбно-сімейних відносинах домінує влада чоловіка. Після сплacenня тестеві викупу чоловік ставав повноправним господарем жінки. Дозволялося розлучення за ініціативою будь-якої із сторін у визначених законодавством випадках. Подружня зрада жінки ставила її у повне залежне, в т.ч. і фізичне становище від чоловіка. При розлученні з ініціативи чоловіка на підставі безплідності жінки, їй поверталось особисте майно. При розлученні з мотивів марнотратства жінки та невиконання нею своїх обов'язків майно не поверталось. Дружина мала право домагатися розлучення при неналежному її утриманні, безпідставного звинувачення у подружній зраді або імпотенції чоловіка.

Спадкування відбувалося за законом або за заповітом. Діти успадковували майно у рівних частках.

Кримінальне право побудовано за принципом таліона і відрізняється особливою жорстокістю. Активно застосовується смертна кара за велику кількість злочинів. Досить часто застосовувався принцип суду Божого.

3. Держава і право Стародавньої Індії.

Основні етапи історичного розвитку:

Історію держави і права Індії слід розглядати з кінця 2 тис. до н.е., коли на її територію вторглися племена аріїв, які заснували тут власну державу. Однак, ще до цього на території сучасної Індії існували досить розвинуті цивілізації, т.з. племена дравідів. Територія країни у відповідності з природним фактором умовно

ділилася на північну й південну частини, різні за своїми природно-кліматичними умовами.

У 6 ст. до н.е. на території Індії налічувалося декілька держав, які постійно ворогували між собою. Після вторгнення в Індію військ Олександра Македонського (327 р. до н.е.) країна частково опинилася під його владою.

В кін. 4 ст. до н.е. із окремих князівств була утворена велика імперія Маур'їв під керівництвом царя Чандрагупти, основоположника династії царів Магалдхи.

Суспільний лад.

Структура суспільного ладу характеризується наявністю чотирьох варн (каст), до складу яких входять окремі групи населення за принципом їх соціального походження. Вважається, що виникнення варн слід пов'язувати із завойовницьким процесом аріїв в I. тис до н.е. і взаємовідносин між завойовниками і завойованими.

Виділялися такі *чотири касты*:

Брахмани – одна з найвищих каст в Індії - жерці, здійснювали релігійні обряди, контролювали дотримання царем морально-етичних та культових норм, видавали писемні записи подій, займалися питаннями науки тощо. Брахмани мали абсолютний імунітет від посягання на їх власність, наділялися привілеями щодо відповідальності за свої вчиники.

Кшатрії – світська аристократія, військові, чиновники, що безпосередньо здійснювали державне управління. Правовий статус кшатріїв теж відрізнявся наявністю певних привілеїв.

Вайшії – це вільні люди, які мали певну власність: головним чином до них належали землероби, тваринники, ремісники, купці. Усі ці три касты вважалися двічі народженими, тобто привілейованими верствами, однак вайшії на відміну від кшатріїв і брахманів, були набагато безправнішими та мали більшу кількість суспільних обов'язків, ніж дві перших касты.

Шудри – нижчий із 4-х стародавньо-індійських суспільних станів – варн. В основному склалися із неповноправних, залежних землеробів, ремісників і вільних осіб, які не мали власності, а також

декласованих елементів та звільнених рабів. Ця каста майже не наділялась правами і мала значну кількість спеціальних обов'язків.

Раби знаходилися поза кастовим ладом, однак їх кількість була порівняно невеликою, і використовувалися вони в якості прислуги. Окрім того, що рабами ставали полоненні під час воєн, у рабство тимчасово можна було потрапити і за несплату боргів.

Основою суспільного ладу в Стародавній Індії виступала *сільська община*.

Державний лад.

Основи державного ладу Стародавньої Індії були викладені у трактаті “Архашастра”, в якому визначено такі обов'язки глави держави: слідкувати за поповненням і розподілом бюджету, регулювати економічні та суспільні справи населення, керувати діяльністю представників органів влади.

Главою держави виступав *цар (махараджа)*, що походив із касты кшатріїв. Влада царя обмежувалася брахманами, які у випадках зловживань ним владою могли робити зауваження і навіть позбавляти його та його сім'ю трону і навіть життя.

Основні функції управління державою здійснював розгалужений адміністративний апарат, що поділявся на дві основні частини - центральний і місцевий.

На *центральному* рівні діяли представницько-консультативні органи влади - *Вища рада держави (Парішад)*, що складалася із міністрів та наближених до царя осіб, а також *Сабха*, що складалася із чиновників, місцевої знаті та представників общин. Діяли *міністерства* фінансів та громадських робіт.

Адміністративний поділ: провінції, області, округи, гами - на чолі з намісниками, які призначалися центром.

Автономною одиницею виступала *община*, яка була самостійною і незалежною в управлінні, виступала власником землі та сплачувала податки на користь держави.

Право.

Основною ознакою, притаманною праву, була його релігійність. Закони створювалися брахманами, що накладало на них

релігійний відбиток, проникнення ідеями релігійно-етичних уявлень.

Основним джерелом права, за яким можна судити про розвиток права Індії, слід вважати закони Ману, які були створені однією з брахманських шкіл. Зміст цього документу виходив за рамки простих регулятивних норм, а розглядав і певні моральні, етичні моменти тощо. Так, в законах йшла мова про відплату за порушення і в потойбічному світі через перевтілення тощо.

Серед блоку цивільно-правових питань особливу важливість набуло регулювання *права власності* на землю та нерухоме майно общинників, які вважалися власниками, могли відчужувати землю. Тим не менше держава залишала за собою право верховного власника землі. Серед способів набуття власності є спадщина, купівля, одержання дарунку та набувальна давність (вперше).

В *сімейному праві* спостерігається залежність жінки від чоловіка, відсутність у останньої права на розлучення тощо. Спадкоємцями є нащадки чоловічої статі, які ділять наявне майно порівну.

Кримінальне право відрізняється особливою жорстокістю. Серед злочинів слід виділити злочини проти держави, злочини проти особи, злочини проти власності тощо. Серед покарань особливе місце належить кваліфікованій смертній карі. Разом з тим застосовуються членушкодження, штраф тощо.

Судовий процес проходив колегіально. Особливістю було те, що свідчити могли лише представники однієї касті та статі, у випадках, коли свідки були представниками різних каст справедливими вважалися свідчення вищої касті. Окрім цього, коли суд не міг вирішити справи, використовували метод суду Божого.

ТЕМА 3.

ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

1. Вступ. Утворення Афіньської держави.
2. Реформи Солон і Клісфена.
3. Суспільний лад в Афінах.
4. Державний лад в Афінах.
5. Загальна характеристика права в Афіньській державі.

1. Вступ. Утворення Афіньської держави.

Під поняттям *Стародавньої Греції* слід мати на увазі територію, розташовану в Південній частині Балканського півострова, на п-ові Пелопоннес та на певній частині прибережних островів в Егейському та Іонічному морях.

Серед *особливостей географічного положення* слід відзначити гористий рельєф, погану зрошувальність, низьку родючість ґрунтів, нерівну берегову лінію. Однак, ґрунти достатньо багаті на корисні копалини: мідь, срібло, залізо тощо.

Таке географічне становище створило ряд *особливостей у суспільному та політичному устрої Стародавньої Греції*, серед яких:

- активний розвиток мореплавства і торгівлі;
- розвиненість ремесел;
- поліцентричність країни;
- багатоманітність форм державного устрою;
- перманентна боротьба за домінування у регіоні.

Основні етапи розвитку державності у Стародавній Греції:

- 3 - 2 тис. рр. до н.е. - високорозвинута культура на острові Крит;

- 17 ст. до н.е. - високий розвиток ахейських держав на території Пелопоннесу (Мікени, Спарта, Корінф, Патри);

- 13-12ст. до н.е. Троянські війни;

- 13-12 ст. до н.е. вторгнення дорійських племен і знищення ахейської культури;

- 12-8 ст. до н.е. політична роздрібленість грецьких держав періоду Одиссея;

- 9-8 ст. до н.е. виникнення держав у Спарті та Афінах.

Утворення Афіньської держави відбулося у 9-8 ст. до н.е. і його потрібно нерозривно пов'язувати з іменем царя Тесея.

Особливості утворення держави:

- Об'єднання чотирьох іонійських племен навколо Афіньського поліса і утворення центру нової держави.

- Поділ території на три зони: Паралія (прибережна), Діакрія (гірський район), Педіон (родюча територія північніше Афін, де зосереджувалися маєтки); чотири філи і 48 навкрарій-районів.

- Соціальна структуралізація суспільства на вільних – евпатридів (аристократів), геоморів (землеробів), деміургів (ремісників), рабів та метеків (переселенців з обмеженою дієздатністю). Аристократія наділена усіма політичними і громадянськими правами, а демос (всі інші вільні) наділений лише громадянськими, але не політичними правами.

- Державне управління в Афінах здійснювалось Ареопагом, тобто радою евпатридів (родової знаті), яку очолював обраний зі свого складу представник родової аристократії Архонтом (з 7 ст. до н.е. по 5 ст. до н.е. колегія Архонту складалась із дев'яти осіб). Крім цього діяв орган з більш ширшим представництвом – Народні Збори, які, однак, не мали реальних повноважень.

- У 7 ст. до н.е. були створені перші писані закони Драконта, які намагались обмежити владу архонтів та право кровної помсти, забезпечити майнову і особисту недоторканість, сприяти збереженню громадського порядку. Дотримання законів підтримувалося особливою жорстокістю санкцій.

2. Реформи Солона і Клісфена.

У 6 ст. до н.е. внаслідок загрози обмеження громадянських свобод афінян шляхом закабалення великої частини громадян Афін у державі назріла кризова соціально-політична ситуація. Переважна більшість зрілих громадян висловлювалася за необхідність зміни суспільного і державного ладу. В 594р. до н.е. Першим афіньським Архонтом було обрано Солона, який хоч і був вихідцем із аристократії, однак намагався підтримувати вимоги населення й ініціював реформи у державі, які сприяли прискоренню ліквідації пережитків родового устрою.

Суть реформ Солона:

- скасовано існуючі на той час борги;

- заборонено боргове рабство і самозаклад боржника;

- проведено часткову земельну реституцію з поверненням селянам землі відібраної у них за борги;

- встановлена свобода відчуження рухомого й нерухомого майна, в т.ч. землі;

- громадян розподілено на чотири розряди виключно за майновою ознакою, без огляду на їх походження. Обмежено правоздатність громадян 2-4 категорій (заборона займати посади архонтів, командирів підрозділів у військах тощо);

- Вищим органом влади замість Ареопага стали Народні Збори, в роботі яких брали участь представники усіх категорій населення;

- засновано Раду чотирьохсот – по 100 чоловік від кожного племені, куди обиралися вільні громадяни. Рада виконувала функції Зборів у період між їх засіданнями, готувала законопроекти, і, фактично виконувала функції Ареопагу;

- вступив у чинність спеціальний орган судової влади – Гелієя, до складу якого обиралися чоловіки, яким виповнилося 30 років, від кожного з чотирьох ієрархічних розрядів. Основною функцією органу було здійснення контролю за діяльністю

державних службовців, розгляд угод та майнових спорів по договорах, денонсація міжнародних договорів.

Суть реформ Солона полягала у заміні аристократичних засад організації суспільного і державного ладу на майнові.

Після невеликої перерви (560 – 527 рр. до н.е. – час володарювання афінського тирана Пісістрата) справу реформування державного устрою, розпочату Солоном, продовжив своїми реформами Клісфен. *Суть реформ Клісфена:*

- Вводився новий територіальний поділ країни за адміністративною, а не родовою ознакою. Уся територія Афін була поділена на три природно-географічні зони (прибережна, внутрішня і власне Афінська). Замість чотирьох родових філ вводився поділ на 10 територіальних філ, які в свою чергу поділялися на 3 триї – по 1 від кожної із природних зон. Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою став дем (район).

- Раду Чотирьохсот реорганізували у Ради П'ятисот (по 50 чоловік від кожної філи). Створено колегію стратегів (займалась військовими справами). За Ареопагом залишалось право розгляду деяких кримінальних справ та функції нагляду за законністю рішень Народних Зборів.

- Вводився т.з. суд черепків. З метою запобігання узурпування влади, через визначений проміжок часу проводилося таємне голосування, що виявляло популярних політиків. Особа, якій дісталось більше 6000 черепків, на десять років мала покинути межі Афін.

Такий устрій проіснував в Афінах 150 років, аж до поразки в Пелопонеській війні (431– 404 р. до н.е.). З кінця 6 до другої половини 5 ст. до н.е. Афіни вели активну зовнішню політику, в т.ч. військовим шляхом (війна з персами), результатом чого стало утворення Афінського морського союзу, до якого увійшли острови Егейського моря та узбережжя Малої Азії. Фактично цей союз став першим всегрецьким об'єднанням федеративного типу.

3. Суспільний лад в Афінах 5 ст. до н.е.

З точки зору суспільного ладу Афіни 5 ст. до н.е. в класичною рабовласницькою державою з меншою частиною вільних людей і великою кількістю рабів, які складали основну продуктивну силу держави.

Структура суспільного ладу: вільні (громадяни, аристократія, селяни тощо), метеки (іноземці, які були обмежені у правоздатності) та раби, що прирівнювались до майна.

Громадянином вважалась особа чоловічої статі, народжена внаслідок шлюбу між уродженим громадянином Афін з вільною афінянкою. Дієздатність набувалася ним з 18 років, що тягло за собою відбуття такою особою військового обов'язку протягом двох років. З 20 років ця людина набувала політичних прав. Основна маса громадян була особами середнього достатку. Із виробничої діяльності громадяни мали право займатись лише землеробством, оскільки інші види праці вважались для них принизливими.

Метеки і вільновідпущеники наділялися обмеженою правоздатністю, перш за все у сфері політичних та майнових прав. Так, їм не дозволялось брати участь у виборах, а за несплату боргу вони могли потрапити у рабство. Як правило, ця категорія афінян займалася ремісництвом.

Раби не наділялися жодними правами і на них поширювався правовий статус рухомого майна. Вони не мали жодних прав навіть у шлюбній сфері: шлюб між рабами був заборонений; дитина, народжена від її позашлюбних стосунків, ставала власністю хазяїна.

4. Державний лад в Афінах 5 ст. до н.е.

Державний лад в Афінах цього періоду класифікується як *республіканський за формою правління та демократичний за формою державного режиму.*

В Афінській державі цього вперше можна говорити про формування двопалатної структури законодавчого органу.

Вищим органом законодавчої влади у країні були Народні Збори та Гелісія. Народні Збори включали до свого складу всіх

громадян держави і збиралися протягом року приблизно 35-40 разів. Збори опікувалися питаннями продовольчого постачання, оборони, на них розглядалися майнові спори, що виникали між окремими громадянами. Юрисдикція Зборів щодо кола питань, які виносилися для прийняття рішення, не була обмежена.

Гелієя обиралася жителями філ шляхом жеребкування із розрахунку 600 чоловік від кожної філи. Цензи для обрання визначалися ті ж що і для участі у Народних Зборах. Серед функцій Гелієї значилося про затвердження рішень Народних Зборів та розгляд справ в судовому порядку. Для їх розгляду у складі Гелієї було створено 10 колегій по 501 людині у кожній, а 90 чоловік вважалися запасними членами. Всі колегії засідали одночасно, а розподіл справ проводився колегією архонтів шляхом жеребкування. В залежності від складнощів процесу його могли розглядати не повним складом колегії або декількома колегіями разом, чи повним складом Гелієї.

Розгляд справ проводився відкрито, проте рішення приймалося шляхом таємного голосування і оскарженню не підлягало. Гелієя розглядала лише справи особливої ваги у якості суду першої інстанції, однак могла розглянути якісь справи і апеляційної інстанції якщо це рішення вже раніше виносилося адміністративними органами.

Таким чином, користуючись нинішньою термінологією, Гелією можна назвати палатою територіального представництва з функціями близькими до функцій верхніх палат (сенатів) сучасних країн Європи і США.

Постійнодіючим органом Народних Зборів у Стародавніх Афінах була *Рада П'ятисот*, яка обиралася Зборами строком на один рік із громадян, які досягли 30-ти річного віку, були платниками податків, пройшли тест на політичну зрілість і справно опікувалися про своїх батьків. При обранні зберігалася територіальне представництво – по 50 членів Ради від однієї філи. Представники окремих філ утворювали секції, які в порядку черговості управляли діяльністю Ради. Основною функцією Ради був розгляд

законопроектів та керування й розподіл фінансів, нагляд за дотриманням законодавства та діяльністю посадових осіб.

Серед органів, які слід віднести до *виконавчої влади*, виділимо колегію Стратегів та колегію Архонтів.

До складу *колегії Стратегів* входило 10 осіб, які обиралися Народними Зборами строком на один рік. В основні функції колегії стратегів входило керування армією і флотом, проведення зовнішньої політики, управління фінансами, попередня підготовка законопроектів тощо. Всі члени колегії вважалися рівними, однак один із стратегів – найбільш авторитетна особа – зосереджував владу в своїх руках.

Колегія Архонтів обиралася Народними Зборами у складі дев'яти посадових осіб. Вона фактично була адміністративно-судовим органом, оскільки попередньо вивчала скарги громадян, здійснювала розгляд справ про релігійні правопорушення, керувала поліцією, готувала справи до розгляду в суді тощо. Серед архонтів були три т.з. привілейованих архонта, які мали чітко закріплені повноваження та шість інших архонтів.

Серед *спеціальних судових органів* Стародавніх Афін окрім Гелієї слід виділити *Ареопаг* та *Колегію Одинадцяти*.

Ареопаг, втративши більшість функцій вищого органу державної влади, перетворився у суд першої інстанції по розгляду тяжких кримінальних справ (вбивства, підпали тощо).

Колегія, яка обиралася Радою П'ятисот, розглядала кримінальні справи меншої значимості, пов'язані із порушенням права майнової власності, на неї покладалося також виконання винесених вироків.

Таким чином, характеризуючи *державний лад* Стародавніх Афін, можна назвати такі *ознаки*:

- Широке застосування принципу інституту прямої демократії (майже все доросле вільне населення брало участь в управлінні державою);

- Більшість органів державної влади обиралися непрямыми виборами строком на 1 рік;

- Наявність та функціонування великої кількості центральних державних органів;

- Поява зачатків функціонального розподілу органів влади;

- Слаба розвиненість територіальної організації влади.

5. Загальна характеристика права в Афінській державі.

Право, як виразник волі держави, повністю відповідало державному і суспільному ладу в Афінах і захищало його підвалини.

Серед основних писемних джерел необхідно виділити закони Драконта 7 ст. до н.е. Не дивлячись на їх особливу жорстокість, потрібно відзначити обмеження кровної помсти, розмежування умислу і необережності, введено інститут необхідної оборони, встановлено поняття співучасті тощо.

Право власності регулювало в основному володіння, користування і розпорядження такими об'єктами, як земля і раби. Земля знаходилася як у державній, так і в приватній власності. Визначився перелік об'єктів державної власності, які не передавалися нікому у приватне користування (культові та розважальні споруди). Власник майна мав право вільно розпоряджатися ним і при потребі відчужувати його.

У *зобов'язальному праві* широко регулювалися гарантії дотримання договорів (поручительство, завдаток, заклад). Великого поширення набули договори оренди між державою й окремою особою (як правило, на довгий строк або пожиттєво) та короткотермінові договори оренди між фізичними особами. Широкого застосування набули кредитні договори під 12 - 36% річних.

Шлюбно-сімейне право. При одруженні важливим було врегулювання майнових стосунків. Брати шлюб було обов'язковим, бо суспільна думка неодружених людей прирівнювала до хворих і неспроможних громадян. У сімейному житті жінка повністю залежала від чоловіка, як у особистій, так і в майновій сферах. Жінка

не мала права виступати в цивільному обороті від власного імені. Розлучення міг ініціювати чоловік в будь-коли, в разі, якщо мотивом ставала подружня зрада. В цих випадках жінка позбавлялася всього майна.

Спадкування відбувалося за заповітом, а у випадках його відсутності за законом. Спадкоємцями могли бути сини, а в разі їх відсутності - доньки, майном яких опікувалась держава.

У *кримінальному праві* можна виділити злочини проти держави, проти особи, проти власності, релігійні злочини. Широко практикувалося застосування принципу приватного обвинувачення (поранення, крадіжки, зґвалтування).

Визначення ступіню строгості покарання залежало від тяжкості скоєного злочину. Законодавці Афін вперше розробили й застосували категорії стадій вчинення умисного злочину. Серед покарань були смертна кара (виконувалась шляхом самогубства), позбавлення громадянських прав, конфіскація майна, штраф, продання у рабство. Ув'язнення застосовувалось лише як слідча дія, а не як покарання. Проте до громадян не застосовувалися тортури та інші заходи, що завдають особистості фізичних чи моральних страждань.

ТЕМА 4.

ДЕРЖАВА І ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

1. Вступ

2. Суспільний і державний лад Риму царського періоду (753 - 509 до н.е.).
3. Державний лад Риму періоду республіки (509 - 27 до н.е.).
4. Перехід від республіки до імперії. Суспільний лад Риму періоду імперії.
5. Державний лад Риму періоду принципату (27 до н.е.-193 н.е.).
6. Державний лад Риму періоду доміанату (193-476рр. до н.е.)

1. Вступ

Територія Стародавнього Риму на різних етапах його розвитку була різною. У період зародження Римської держави вона охоплювалася кордонами прилеглої до міста області Лаціум, яка майже відповідає обрисам сучасної області Лаціо, що на Апеннінському півострові в Італії. Поступово територія римської держави розповсюджується на середземноморські території: Апеннінський півострів, Францію, Південно-Західну Німеччину, Далмацію, Балканський півострів, Малу Азію, Північну Африку тощо.

Датою утворення Римської держави умовно можна вважати 21 квітня 753 р. до н.е.

Історію Риму як правило поділяють на такі основні періоди:

- царський період - 753 р. до н.е. - 509 р. до н.е.;
- республіканський період - 509 р. до н.е. - 27 р. до н.е.;
- період імперії - 27 р. до н.е. - 476 р. н.е., який розпадається на підперіоди принципату (27 р. до н.е. - 193 р. н.е.) та доміаната (193-476 рр. до н.е.).

2. Суспільний і державний лад Риму царського періоду (753- 509 до н.е.).

Засновником Риму вважають легендарного царя Ромула. У період свого заснування Рим являв собою державне утворення полісного (міського) типу. У 8 ст. до н.е. римляни поділялися на народи, союзи родів (курії) та три племені (рамни, тації, люцери).

Суспільний лад.

Лад, що був встановлений у Римі царського періоду, називають військовою демократією. Римська община цього періоду неоднорідна за своєю соціальною структурою. Можна виділити дві основні державно-соціальні групи:

- громадяни Стародавнього Риму (патриції),
- та не громадяни (клієнти, плебеї, раби).

Після утворення держави поступово виділялися знатні сім'ї аристократів, які йменували себе *патриціями*. Називаючи себе нащадками богів, царів та героїв, патриції претендували на привілейоване становище в суспільстві, перш за все вони бажали зайняти державні посади. Згодом кількість рабів та клієнтелів, залежних від патриціїв, суттєво зростала.

Структура суспільства (громадян) будувалася на військовому принципі. Низовою ланкою суспільного устрою були роди, яких нараховувалося близько триста. Десять родів створювали курію, а десять курій – плем'я.

Структура Римської общини:

- 3 племені по 10 курій в кожному;
- 10 курій по 10 родів в кожній;
- 300 родів.

Така організація суспільства фактично відповідала раціонально структурованій народній армії, яка вела війни і утримувала завойовані землі. Серед прав громадян виділимо:

- право на участь у спільній земельній власності общини;

- право на спадкування земельного наділу та родового майна;
- право вимагати захисту від роду;
- право брати участь у релігійних заходах.

Основними обов'язками громадянина було несення військової служби та виконання суспільних обов'язків.

З початку заснування Риму на його території проживали також і т.з. не громадяни. Найчисельнішою групою серед не громадян слід вважати *плебеїв*, які насправді були вільними людьми, які виконували функції прислуги у патриціїв, займалися ремісництвом та торгівлею. Зростаюча кількість плебеїв поступово перетворилася у клас, який став значною політичною і економічною силою, що протистояв патриціям. *Клієнтами* називалися залежні від патриціїв переселенці, які не мали римського громадянства.

Державний лад.

Главою держави був *рекс*, якого обирали всі громадяни. Основними функціями рекса було здійснення державного управління та військове командування.

Серед колективних органів державної влади слід виділити Народні Збори і Сенат. *Народні Збори* були зібранням громадян у відповідності до куріального розподілу. Їх основним обов'язком було здійснення судових функцій (справи про спадкування, цивільні спори, тощо) та прийняття нормативних актів стосовно суспільних проблем. *Сенат* був органом попереднього розгляду питань, які мали вирішити Народні Збори, а також органом, який в перерві між засіданнями Народних Зборів вирішував питання управління країною. До складу Сенату входили всі глави родів.

Реформи Сервія Туллія.

Реформи були проведені в 6 ст. до н.е. шостим рексом Риму Сервієм Туллієм.

Суть реформ:

- плебеї вводилися до складу римської общини, чим фактично урівнювалися в правах з патриціями;

• усі римські громадяни були поділені за класами, у відповідності з майновим цензом. Представники одного класу утворювали визначену кількість військово-політичних одиниць – центурій. Всього було 193 центурії. Центурії об'єднувалися в Центуріальні Комісії, які являли собою вищий представницький орган у державі. При цьому, кожна з комісій мала по одному голосу;

• новий суспільно-державний устрій вводився у відповідності з адміністративно-територіальним принципом. Вся країна розподілялася на чотири територіальних округи – триби. Із введенням нового устрою, поділ на племена, курії і роди було припинено.

3. Державний лад Риму періоду республіки (509-27 до н.е.).

Після зміщення з трону останнього рекса Тарквінія Гордого в 509 до н.е. в Римі було встановлено республіканський лад.

Цей період тривав 500 років і характеризувався наступними ознаками:

- остаточне вирівнювання у правах плебеїв і патриціїв з огляду на їх майновий статус;
- безперервне ведення загарбницьких воєн, внаслідок чого відбувалося суттєве територіальне розширення Риму;
- розбудова державних органів;
- спроба чіткого розмежування компетенції державних органів і введення в життя системи “стримувань і противаг”.

Республіканська форма правління в Римі характеризується розгалуженою системою органів і посадових осіб (магістратур) державної влади, кожен з яких мав визначену власну компетенцію. *Однією з особливостей формування державних органів є т.з. множинність вищих магістратур (колегіальність), тобто обрання кілька осіб на ідентичні посади з ідентичними функціями, кожен з яких міг блокувати рішення колеги. Передбачалося, що таким способом стане можливим недопущення встановлення одноосібного правління державою.*

Всі вищі посади в державі поділялися на дві великі групи - ординарні (звичайні) та екстраординарні (надзвичайні). Серед ординарних посад виділялися наступні:

Консули - обиралися в кількості 2 чоловік і займалися в Римі першочерговими державними справами в цивільній і військовій сферах. Під час війни один з консулів керував внутрішніми справами, а інший очолював військо.

Претори - починаючи з 4 століття до н.е. стали самостійною магістратурою, в компетенцію якої був розгляд судових спорів, а з часом творення і тлумачення права. Особливістю інституту преторів було те, що, спираючись на категорію справедливості, вони визначали судовий процес і давали керівні роз'яснення судам, як потрібно вирішити спір у конкретних ситуаціях. З цих міркувань, інститут преторів можна вважати одним з зародків системи прецедентного права.

Народні (плебейські) трибуни - утворенням цієї магістратури основною її функцією був захист плебеїв від свавілля патриціїв, однак поступово, з огляду на зниження протистояння між патриціями й плебеями, трибуни стали виконувати функцію охорони законів та захисту прав громадян. Трибун мав право накладати мораторій на дії магістратів, які на його думку були протиправними. Отже, магістратуру можна вважати зародком системи адміністративної юстиції та прокурорської служби.

Цензори (колегія цензорів) - магістратури, основною функцією яких був розподіл громадян по центуріях у відповідності з їх майновим цензом, призначення на посади сенаторів, нагляд за дотриманням суспільної моралі з метою попередження розповсюдження надмірної розкоші, недопущення недостойної поведінки та аморальних діянь.

До всіх ординарних магістратур кандидатами обиралися римські громадяни шляхом непрямих виборів строком на 1 рік.

Серед екстраординарних магістратур згадаємо *диктатора*, якого призначав один із консулів за погодженням з сенатом у випадку надзвичайних ситуацій. Диктатор володів вищою

законодавчою, виконавчою, судовою та військовою владою. Він призначався строком на 6 місяців, і за цей період усі інші магістратури продовжували функціонувати під його керівництвом.

Серед колективних органів влади слід виділити:

Центуріальні коміції - виступали як законодавчий орган, який приймав або відхиляв запропонований законопроект, вирішував питання війни і миру, здійснював судовий розгляд справ, за які в якості покарання могла бути застосована і смертна кара. Крім того, цей орган обирав на посади вищих магістратів. Особливістю коміції була структура. Основною ланкою законодавчого процесу виступала центурія (сотня), в якій проходило обговорення питання та голосування. Після цього на засіданні центуріальних коміцій проводився підрахунок голосів центурій; кожна центурія мала по одному голосу.

Трибути коміції - так само відносилися до системи представницьких органів, які вирішували питання обрання керівництва нижчих магістратур, вони ж контролювали застосування деяких видів штрафних санкцій.

Незважаючи на досить широку компетенцію згаданих органів, фактично вони мали обмежені можливості впливу на формування державної політики. Засідали коміції нерегулярно і відбувалися за ініціативою одного із магістратів. Як правило, скликання їх засідання було пов'язано з необхідністю "народної підтримки" якогось рішення магістратів.

Одним з найважливіших представницьких органів у Римі був *Сенат*. За часом функціонування це був найдавніший орган, який розпочав свою діяльність у царській період і діяв і в період республіки та імперії. Спочатку Сенат діяв як дорадчий орган при рексіві, але з переходом до республіки він перетворився у постійнодіючий представницький орган патриціату. Персональний склад Сенату визначався цензорами, а його засідання скликалися одним із магістратів, який водночас готував порядок денний його сесії. Сенат мав право відхиляти законопроекти, прийняті коміціями, однак з 4 ст. до н.е. він проводив і попередню підготовку законопроектів до розгляду, висловлював думку щодо його законності. Крім

цього, у компетенцію Сенату входило визначення міжнародної політики держави, фінансово-економічних справ, питань розвитку культу та релігії тощо.

4. Перехід від республіки до імперії. Суспільний лад Риму періоду імперії.

Починаючи з 2 ст. до н.е., після перемоги над Карфагеном, спостерігається криза Римської Республіки. *Основні етапи кризи:*

- 133-121 до н.е. – спроба провести земельну реформу братами Гракхами. Її суть – спроба обмежити кількість земель, що могли знаходитися в приватній власності однієї особи. При проведенні цієї реформи було порушено діюче законодавство, що свідчило про початок встановлення диктатури.

- 1 ст. до н.е.: в результаті важкої Союзницької війни один із полководців, користуючись підтримкою армії, оголосив себе безстроковим диктатором.

- 59-27рр. до н.е.: період диктатури Гая Юлія Цезаря, який водночас виконував функції консула, трибуна, цензора, жерця та головнокомандувача; остання посада дозволила йому проголосити себе імператором. Представницькі органи продовжували своє існування, але фактично виконували волю імператора. Цезарь отримував право призначати проконсулів провінцій, рекомендувати (призначати) половину магістратів, розпоряджатися казною тощо.

- 27-12 рр. до н.е. – створена Цезарем форма правління була закріплена і остаточно сформована за правління Октавіана.

Одним з головних факторів узурпації влади стало перетворення армії із загальнонародної на професійну, найману, що в свою чергу давало можливість її керівникам використовувати її в якості політичної сили.

Суспільний лад.

Основною диференціації населення залишалося питання належності особи до громадянства і її майновий стан. Починаючи з правління Цезаря, розпочалося поступове надання громадянства

великій кількості населення, що проживало в провінціях. В 212р. імператор Каракала надав права громадянства усім вільним, які проживали в імперії. Таке рішення остаточно підірвало привілейований статус Риму і його громадян.

Слід виділити основні *класи*, що існували в Римі періоду імперії:

- рабовласники;
- раби, в т.ч. землероби-пекуліанти,
- колони,
- ремісники.

Рабовласницький клас розпадався на дві великі групи: *нобілі* та *вершники*. Найбільш знатним був стан *нобілей*, сформований ще в 4-3 ст. до н.е. з патріціансько-плебейської знаті. У період імперії *нобілі* займали пануюче становище в суспільстві і обіймали найвищі посади. Економічною основою цього стану були великі земельні володіння, що оброблялися рабами та залежними землеробами.

Вершники являли собою стан, до складу якого входили, головним чином, чиновники та офіцери.

Окремо відзначимо таку соціальну групу як *декуріон*. Це колишні магістрати більш низького рангу, які перетворилися у середніх землевласників.

Раби залишалися повністю залежними від своїх власників. В період імперії було введено ряд спеціальних заходів, які відрізнялися надзвичайною жорстокістю (скоротили випадки, за яких можливе відпущення раба). Та незважаючи на жорсткі покарання і примус, рабська праця ставала все більш нерентабельною. Раб виконував свої обов'язки у мінімальному обсязі, бо стимулу до праці не було.

Враховуючи це і намагаючись збільшити обсяги виробництва, землевласники почали наділяти рабів земельними ділянками – *пекуліями*. *Раб-пекуліант* самостійно обробляв земельну ділянку і виплачував за її оренду господарю половину вирощеного врожаю.

Водночас у Римі відбувається процес перетворення вільних селян в орендаторів землі – *колонів*. Колон використовував земельну ділянку господаря і натомість повинен був вносити йому натуральну

та грошову плату. Поступово (з 4 ст. н.е.) вводилася заборона самостійно залишати земельні ділянки і почалося спадкове прикріплення колонів до землі. Фактично, це паростки встановлення феодалних відносин.

Окремо виділимо соціальну групу *ремісників*, людей особисто вільних, які організувалися в колегіях у відповідності до своїх професій і які повинні були залишатися в цих об'єднаннях довічно.

Однією з особливостей суспільного ладу Риму періоду імперії є зародження феодалного ладу та паралельне існування класу рабів, соціальний статус яких поступово зрівнювався із статусом залежних селян.

5. Державний лад Риму періоду принципату (27 до н.е. - 193 н.е.).

Історію імператорського Риму прийнято поділяти на два періоди: принципат (27 до н.е. - 193 н.е.) і домінат (193 н.е. - 476 н.е.)

Період принципату характеризується формальним збереженням республіканської форми правління, що дістає свій вияв у наступному:

- скликаються народні зібрання (центуріальні і трибунатні коміції);
- засідає сенат;
- обираються найвищі державні магістрати: консули, претори і трибуни.

Особливість цього періоду: поєднання однією особою (імператором-принцепсом) усіх вищих державних магістратів, при збереженні республіканської форми правління.

Отже, найвищою посадовою особою в державі був *принцепс*, який поєднував у своїх руках повноваження диктатора, імператора, консула, претора, народного трибуна, цензора. В залежності від потреби він виступав в різних якостях.

Основні повноваження:

- визначав внутрішню і зовнішню політику держави;

• володів правом законодавчої ініціативи, яке в принципі прирівнювалось до права законотворчості;

• керував органами державного управління;

• призначав на посади сенаторів;

• скасовував рішення і припиняв дії будь-якого державного органу;

• видавав санкції на арешт громадян;

• був головнокомандувачем збройних сил;

• здійснював керівництво провінціями.

Представницькі органи поступово втрачали свій статус. Так, Центуріальні і Трибунатні Коміції збиралися досить рідко і не вирішували майже жодних важливих питань. Вони були позбавлені судової компетенції, а з часом і права обрання магістратів.

Сенат перетворився із органа верховної влади Риму на загальноімперський представницький орган влади, до складу якого входила велика кількість представників провінціальної знаті, призначена імператором. Основною функцією сенату було прийняття законів. Стосовно останньої функції слід зазначити, що вона була суто формальною, оскільки будь-який законопроект, внесений на розгляд імператором, був уже фактично законом. Сенат також обирав на посаду імператора, однак ця функція теж була формальною, оскільки цю посаду займала особа, яка дістала підтримку армії.

Основним виконавчим і адміністративним органом імперії стала *імператорська канцелярія*, до складу якої входили юридичний, фінансовий та інші відділи.

Армія була основною силою в імперії і підпорядковувалася безпосередньо імператору. Особовий склад командування формувалася ним із числа сенаторів та вершників.

6. Державний лад Риму періоду домінату (193 – 476рр. н.е)

Починаючи з 3 ст. н.е., в Римі встановлюється режим обмеженої монархії. Ліквідуються майже всі державні органи часів

республіки, окрім сенату. Управління імперією концентрується в руках імператора та підпорядкованих йому органів.

Серед *основних органів держави* цього періоду слід назвати:

- Державну раду - колегіальний дорадчий орган, який призначався імператором і займався обговоренням основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики та здійснював підготовку законопроектів;

- Міністерство фінансів;

- Військове відомство;

За період, який в історії Риму прийнято називати імператорським, проведено ряд реформ та змін. З державно-правової точки зору найважливішими з них були реформи Діоклетіана і Костянтина.

Деоклетіан (284-305 рр. н.е.) провів дві основні *реформи*: державно-правового та економічного спрямування.

Суть реформи державної влади:

- Імперія поділяється на дві частини: Західну і Східну.

- Встановлюється особлива форма правління - тетрархія. Верховна влада розділяється між чотирма співправителями. Двоє із них дістають титул "август" і є верховними правителями у своєму регіоні імперії. Августини обирають собі співправителів, яким надається титул "цезарь". Діоклетіан зберігає за собою верховну владу у всій імперії.

- Армія розподіляється на дві частини: прикордонну та внутрішню.

- Здійснюється адміністративно-територіальна реформа, за якою проведено розукрупнення провінцій і введено нову адміністративно-територіальну одиницю найвищого рівня - діоцез, яких утворено 12.

Суть економічної реформи:

- замість великої кількості різновидів податків введено єдиний податок, який сплачувався в натурі;

- з метою припинення фальшивомонетництва введено у обіг повноцінну золоту монету;

- проведено регуляцію цін на основні товари;

- встановлено максимальні розміри винагород для представників окремих професій;

- посилено залежність землеробів від землевласників, яким надано певні адміністративні повноваження по збору платежів тощо.

Реформи Діоклетіана продовжив *Костянтин*, суть яких полягала в наступному:

- в 313 році оголошено вільне віросповідання християнства;

- проголошено остаточне закріпачення колонів;

- кінцево оформлено спадкову належність ремісників до власних курій;

- в 330 р. столицю імперії перенесено у м. Візантію, що було перейменовано у Константинополь. До нової столиці з Риму переведено вищі урядові органи та Сенат.

В 395 році пройшов розпад Римської імперії на Західно-Римську із столицею в Римі та Східно-Римську із столицею в Константинополі. На базі Східно-Римської Імперії утворилася Візантійська імперія, яка проіснувала до 1453 року. Західно-Римська імперія була повалена в 476 році захопленням Риму племенами германців.

ТЕМА 5.

ДЕРЖАВА І ПРАВО ВІЗАНТІЇ

1. Особливості державного ладу Візантійської імперії.

2. Характеристика візантійського права.

1. Особливості державного ладу Візантійської імперії.

Візантійська імперія в різні часи свого існування охоплювала територію Південно-Східної Європи (Греція, Болгарія, Сербія, част. Румунія, Албанія, Македонія), Туреччини, Сирії, Палестини, Єгипту, острови Егейського та Середземного морів тощо.

Утворення Візантійської імперії пов'язують із розподілом Римської імперії на Східну й Західну, що відбулося у 395 році. Прототипом Візантійської імперії стала Східна Римська Імперія, з центром у Константинополі. Після падіння Західної Римської Імперії Візантія перетворилася на єдину державу- правонаступницю Римської Імперії. При цьому багато державно-правових інститутів та традицій пізнього Риму були продовжені саме у Візантії. Імператор Візантії вважався правонаступником Римського імператора і завдяки підтримці й тісній співпраці з християнською церквою вважався главою всього християнського світу. Більшість правителів варварських країн визнавали верховну владу візантійського імператора, що перш за все пов'язувалося з проблемами легітиматії влади.

Главою держави у Візантії виступав імператор, який концентрував у своїх руках майже усі функції управління державою. Так, імператор виступав верховним головнокомандувачем збройних сил, керував внутрішньою і зовнішньою політикою, вважався верховним суддею імперії, здійснював управління усіма ланками державного апарату. Незважаючи на фактичну узурпацію владних повноважень, посада імператора не стала спадковою, що часто провокувало боротьбу за неї.

Однією з найважливіших ознак монаршої влади у Візантії є визнання її божественного походження (що притаманне країнам

Сходу), а отже і визнання імператора верховним главою християнської церкви. Цим обумовлювався екстериторіальний характер монаршої влади у духовній сфері, що проявилось у розповсюдженні духовної (а отже й політичної) влади візантійського імператора на весь християнський світ. Божественне походження імператорської влади у Візантії спричинилося до трактування держави як інституції, що найбільш наближена до Бога. Це, в свою чергу, означало необхідність повної покори громадян імператору та інститутам держави, що уособлювали владу бога на Землі. При цьому божественним вважався не сам імператор, як фізична особа, а його статус.

Не підтримуючи ідей східної деспотії, у Візантії була розроблена ідея громадянського суспільства як політичного співтовариства громадян, які впливають на будь-які суспільно-політичні процеси в суспільстві. Держава у Візантії представляла собою ієрархічно побудоване об'єднання громадян, кожен з яких, у відповідності зі своїм положенням, мав певні права і обов'язки.

У цих особливостях спостерігається схожість візантійської державної моделі з моделями країн Стародавнього Сходу.

Найвищими органами центральної влади, крім імператора, були сенат та консисторій (державна рада), які наділялися формально владними повноваженнями, але фактично влади монарха не обмежували.

Однією з важливих державних посад слід вважати сакелларія, чиновника, у функцію якого входило здійснення міжвідомчого контролю.

В адміністративно-територіальному відношенні країна поділялася на провінції за римським зразком. Влада у провінції формувалася у відповідності із принципом розподілу її на дві основні сфери: військову та цивільну. Результатом застосування такого принципу був дуалізм у системі влади на рівні провінції: діяли дві найвищі посадові особи, які очолювали відповідно військовий і цивільний апарати і були невіддільні одна однієї.

Починаючи з 6 ст., відбувається процес реформування управління провінціями. Головною посадовою особою був стратиг, основними функціями якого було командування військовим загоном (фемом) провінції та збір податків. Поступово стратигів почали перепідпорядковуватися судові та фінансові органи, в результаті чого він став верховним правителем провінції.

Із розвитком феодальних відносин в 11-12ст. тривають процеси формування великого приватного землеволодіння та поступової передачі у власність феодалів селянських земель з наступним закріпаченням землеробів. Світська і духовна аристократія наділяється правом виконувати певні функції держави в межах територій, що їм належали. Цей процес схожий на феодалізацію, яка у Західній Європі пройшла дещо раніше, і, перш за все, на території Франкської держави.

З кінця 9 – на початку 10 століття сформувалася ієрархічна система чинів і титулів, що посилювало імператорську владу і впорядковувало структуру державного апарату.

Починаючи із захоплення хрестоносцями Константинополю, (1204р.) року, Візантійська імперія розпадається на ряд країн (Латинська імперія, Нікейська імперія, Трапезундська імперія), в яких поступово встановлюється система управління, сформована на базі західноєвропейських інститутів. Остаточно Візантійська імперія перестала існувати у 1453 році, коли турки-османи захопили Константинополь.

2. Характеристика візантійського права.

Серед основних ознак Візантійського права слід назвати такі:

- всебічний вплив римської юридичної традиції на формування основних інститутів права;
- наявність єдиного кодифікованого законодавства, що діяло на території усїєї країни;

• постійно існуюча тенденція до систематизації правових джерел, результатом якої ставали багаточисельні кодекси та зводи законів;

• наявність окрім державної і приватної кодифікації, яка здійснювалася окремими громадянами і результатом якої було видання, збірників, довідників тощо;

• основоположний (базовий) характер візантійського права у відношенні до формування континентальної правової системи.

Здійснена імператором Юстиніаном в 6 ст. кодифікація Римського права (*corpus juris civilis*) заклала основу для розвитку візантійського права та європейських правових систем.

Corpus juris civilis складався із чотирьох частин:

1) Кодексу, який містив основні норми діючого римського права;

2) Дигесту – обширного зібрання правових положень і казусів, авторами яких були римські юристи;

3) Інституцій – розділу, в якому розглядалися процесуальні питання (правозастосування та юридична техніка);

4) Новелл - нормативно-правових актів, прийнятих Юстиніаном.

На основі *corpus juris civilis* здійснювалася подальша розробка візантійського права.

У 762 році видається найбільш потужний офіційний звід законів після кодифікації Юстиніана - Еклога. Весь звід поділявся на 18 титулів (глав), які охоплювали різні сфери суспільних відносин - сімейні, спадкові, опіки і піклування, цивільно-правових зобов'язань, кримінальні тощо.

Кримінальне право. Серед злочинів, які були визначені у Еклогі, містилися:

- злочини проти держави (підробка грошей, заколот);
- проти особи (викрадення майна, тілесні пошкодження, вбивства),

- церковні злочини (розкрадання церковного майна, знеславлення могил, порушення клятви тощо.)

Серед покарань фігурували також членушкодження, тілесні покарання, смертна кара, штраф тощо. Смертна кара застосовувалася за найбільш тяжкі форми злочину: кровозмішення, умисний підпал, отруювання, чаклунство, вбивство, розбій, вступ у гомосексуальні статеві зв'язки.

Однією з тенденцій, що спостерігалися у кримінальному праві Візантії, слід відзначити заміну штрафних санкцій принципом таліону, що свідчило про повернення до більш застарілих правових традицій, та перетворення правової системи на жорсткішу.

Шлюбно-сімейне право. Було започатковане інститут заручення як форму надання попередньої згоди на укладання шлюбу, що визнавалася підготовчим етапом до цього важливого акту. Розірвати заручення без поважних причин було можливо лише після сплати неустойки.

До складу Еклоги входило також декілька приватних кодифікацій, які регулювали певні сфери суспільних відносин: землеробський закон (який упорядковував життя сільської общини), морський закон, військовий закон та закон Мойсея (який включав біблійні морально-релігійні норми).

Еклога як офіційний правовий акт продовжувала діяти протягом 8-9 ст., аж до приходу на престол Візантії імператорів македонської династії.

Результатом роботи юристів македонської династії стала поява *Василиків*, офіційного оновленого зводу законів у 8 томах і 60 книгах. Основою зводу служила кодифікація Римського права – *corpus juris civilis*. Він включав загальні теоретичні принципи права, канонічне право, державне право, судоустрій, процесуальне право, цивільне право, військове право, кримінальне право тощо.

Окрім *Василиків* було видано також звід законів Прохоріон, основною метою якого було більш доступне тлумачення законів з метою порозуміння їх широкими масамн.

Одним з результатів законотворчої діяльності імператорів македонської династії було введення посади вселенських суддів, які призначалися імператором із числа священнослужителів, і яким надавалося право розглядати будь-які категорії справ. Основними принципами судочинства було визнавалася рівність всіх перед законом, компетентність суддів тощо. Призначення суддів із числа священнослужителів було обумовлено визнанням рівності між церковною і світською владою, яка уособлювалася імператором.

ТЕМА 6.

ФРАНКСЬКА ДЕРЖАВА

1. Виникнення франкської держави.

Періодизація.

2. Встановлення феодального ладу

у Франкській державі.

3. Реформа Карла Мартела.

4. Центральні органи влади

у Франкській державі.

5. Місцеві та судові органи влади у Франкській державі.

6. Розпад Франкської держави.

1. Виникнення франкської держави. Періодизація.

Територія Франкської держави в різні часи її існування змінювалася. На початку утворення до неї належали західна частина Німеччини, північно-східна частина Франції, частково Бельгія. З часом до складу її території були включені Південна Німеччина, Північна Іспанія, Північна Італія, Австрія, Словенія.

Виникнення Франкської держави безпосередньо пов'язують з наступними факторами:

- глибока соціально-економічна криза в Західній Римській Імперії в 5 ст., яка безпосередньо захопила центр майбутньої Франкської держави - Галлію; масові заворушення рабів та колонів;
- зовнішня небезпека, що виходила від германських племен (вестготів, остготів, франків тощо).

Скориставшись військовою неспроможністю Риму, салічні франки в кінці 5 на поч. 6 ст. захопили одну з найбагатших римських територій – Галлію.

Виникнення класового суспільства у франків і, як результат, виникнення держави було перш за все пов'язано з майновою диференціацією, що виникла в результаті воєнних дій. Кожен з

військових походів давав можливості все більшого збагачення військово-племінної знаті, посилюючи майновий розрив між нею і рештою населення.

Після завоювання території Галлії розпочався процес розподілу земель. Основною формою організації населення і низовою ланкою суспільного устрою виступала община - марка. До її складу входили вільні франки, які були пов'язані між собою за родовою або територіальною ознакою.

Корінне населення Галлії підпало під владу завойовників і, незважаючи на чисельну перевагу, опинилося в залежності. Однак поступово відбувався процес зближення місцевої аристократії з військово-родовою аристократією франків. При цьому проходить процес реформування родоплемінної організації країни. Поступово утворюються нові суспільні інститути, перш за все *військовий вождь країни - король* та безпосередньо підлегла йому дружина. Новоутворені інститути влади вже не співпадали безпосередньо з населенням та формами його самоорганізації (народними зібраннями). Перехід до такої суспільної організації пов'язаний перш за все з необхідністю зберегти за допомогою військової сили завойовану країну та встановити в ній свій порядок.

Виникнення держави у франків пов'язано з іменем одного з військових вождів – *Хлодвіга (486-511)*, під керівництвом якого була завойована більша частина Галлії. Підкоривши Галлію, Хлодвіг разом з дружиною почав формувати основні інститути публічної влади, а також прийняв християнство, що забезпечило йому підтримку з боку місцевого населення та католицької церкви.

Основні етапи розвитку держави Франків:

- 5 – 6 ст. завоювання Галлії і утворення Франкської держави королем Хлодвігом;

- 6 - 7 ст. – монархія Меровінгів;

- 8 - пер. пол 9 ст. – монархія Каролінгів.

2. Встановлення феодального ладу у Франкській державі.

Основною рисою розвитку франкського суспільства за часів династії Меровінгів (6-7 ст.) слід вважати виникнення і розвиток феодалізму.

Особливістю Франкської країни був її соціально-етнічний розподіл на два регіони: Франкський (Північна Франція) та Гальський (Південна Франція), з кордоном по річці Луара. Такий поділ і до сьогодні зберігається в сучасній Франції.

Встановлення феодального ладу в країні теж мало певні особливості: франки вступали в епоху феодалізму з первіснообщинного ладу, а галли - з рабовласницького. Дві паралельні системи здійснювали вплив одна на одну, прискорюючи процес розвитку нової формації.

Одним із каталізаторів зміцнення феодального ладу в країні та утворення великих феодальних володінь стала боротьба між синами Хлодвіга за верховну владу в країні, яка значно послабила королівську владу. Внаслідок міжусобних воєн, які тривали більше 100 років, держава розпалася на кілька окремих територій. Із 7 століття, розпочався процес стабілізації, що характеризувався припиненням воєн. Однак, королівська влада змушена була "відкупатися" від місцевої знаті землею взаємн визнання за собою верховної влади. Таким чином виникло поняття "аллodu" - земельна власність, яка могла вільно передаватися у спадок, відчужуватися тощо. Широкого розмаху дістав процес наділення землею військових дружинників, перетворення їх на феодалів.

Поступово зростали також земельні володіння церкви.

Основною ланкою суспільної структури з початку утворення держави була община - марка, якій належало право власності на землю. Однак, поступово починає впроваджуватися приватна власність на землю, наслідком чого стало майнове розшарування членів общини. Одним з результатів перетворення землі на приватну власність стає обезземелення селян, що в свою чергу вело до поступового обмеження їх свободи.

Розповсюдженою формою регулювання відносин між земле-власниками (феодалами) та безземельними селянами був договір прекарія, який передбачав передачу землі господарем у користування селянину за виконання повинностей: обробка поля феодала, виплата частки врожаю тощо.

Одним з особливих видів прекарію був "наданий прекарію", суть якого полягала в даруванні обіднілим селянином своїх земель феодалу, який повертав їх селянину з додатковим наділом, але вже на правах користування.

У період монархії Меровінгів виникає також система патронату, яка фактично а ідентична з інститутом "наданого прекарію". Таким чином, більша частина населення була закріпачена і перетворилася на залежних селян - сервів. Сервами ставали і раби та колони, більшість яких проживало на півдні.

В результаті процесу феодалізації виникають два основних класи у франкському суспільстві: феодала та серви (залежні).

3. Реформа Карла Мартела.

Зміцнення феодального ладу не сприяло зростанню королівської влади, і в кінці 7 ст. королі майже повністю були відсторонені від державної влади, яка сконцентрувалася в руках феодальної знаті, перш за все майордома (управляючого королівським палацом, пізніше - вищої посадової особи держави).

Одним з таких майордомів, Карлом Мартелом, було проведено важливі реформи в соціально-політичній структурі тогочасного франкського суспільства.

Основною метою реформ було підсилення центральної влади та забезпечення зовнішньої безпеки країни.

Суть реформ:

- утворено регулярне кінне військо, що мало протистояти арабській кінноті (зовнішньому ворогу франків) та сприяти укріпленню королівської влади в середині країни;

- скасовано інститут аллоду (передачі землі у повну власність). Замість цього введено інститут бенефіцію – передача землі у пожиттєве користування за умови збереження вірності королю та виконання певних обов'язків (несення військової служби).

Серед наслідків реформи слід відзначити:

- 1) *формування васалітету* як особливої системи підпорядкованості феодалів. Суть васалітету полягала у передачі одним феодалом (сеньйором) іншому феодалу (васалу) земельної ділянки у володіння та у виконанні певних обов'язків васала на користь сеньйора (військова служба, адміністративні функції, прийняття участі у суді сеньйора тощо). При цьому зберігалось право верховної власності сеньйора на цю ділянку і за невиконання васалом своїх обов'язків ділянка могла бути відібрана.

- 2) *збільшення імунітетних прав* сеньйорів, що полягали у вилученні власності феодала разом з сервами із-під юрисдикції органів державної влади і передачі йому права здійснювати адміністративні, фінансові, судові функції.

Реформа Карла Мартела також сприяла тимчасовому посиленню центральної влади, укріпленню зовнішньої безпеки, стабілізації відносин між королем і феодалами в середині країни.

Починаючи з 751 року, в країні пройшла зміна династії і королем став син Карла Мартела Піпін, який заклав початок династії Каролінгів. Найвищого розвитку Франкська держава досягла при Карлі Великому, який завоював більшу частину Західної Європи і був проголошений імператором.

4. Державний лад Франкської держави.

Главою держави у франків виступав *король*, який отримував цей титул шляхом передачі його у спадок від батька до старшого сина. В руках короля концентрувалася законодавча, виконавча, судова, військова влада. Однак на різних етапах державотворення ступінь фактичного здійснення монархом своїх владних повноважень був різний. Так, в останній період монархії Меровінгів (кін. 7 ст.) король був фактично номінальною фігурою, а влада сконцент-

рувалася в руках майордома. З часу утвердження на престолі династії Каролінгів верховна влада була сконцентрована в руках короля та членів королівської ради (міністеріалів).

Однією з найважливіших державних посад у країні був *майордом*, якого слід вважати першим міністром. За часи правління Меровінгів (6-7 ст.) носії цієї посади перетворилися у фактичних керівників усіма державними справами, поступово відсторонюючи королів від ведення справ. Особливість цієї посади полягала в тому, що її, як і титул короля, успадковували. В 751 році майордом Піпін, син Карла Мартела, став не лише фактичним, але й формальним главою держави, оскільки його обрали королем. Починаючи з другої половини 8 ст., посада майордома була скасована.

До центральних органів управління слід також віднести *Королівську Раду*, найвищий дорадчий та виконавчий орган, до складу якого входили міністеріали – посадові особи, які здійснювали керівництво певними галузями.

Серед міністеріалів виділяються такі посади.

Пфальцграф – керуючий королівськими слугами, який з часом очолював і королівський двірцевий суд.

Тезаурарій – казначей короля, керуючий фінансами. Враховуючи те, що особиста казна короля і державна скарбниця були об'єднані, тезаурарія слід вважати також державним казначеєм і міністром фінансів.

Маршал – при запровадженні цієї посади виконував функції керівника королівської стайні, згодом перетворився у командувача кіннотою.

Архікапелан – придворний священик, один з основних членів королівської ради.

Особливостями організації системи центральних органів влади було:

- відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;

- зрощення двірцево-обслуговуючого апарату з апаратом виконавчої влади, що проявилось у поєднанні вищих державних та придворних посад;

- поєднання дорадчих і адміністративних функцій.

5. Місцеві та судові органи влади у Франкській державі.

Організація місцевих органів управління полягала у наступному. З точки зору адміністративно-територіального устрою країна була розділена на округи (паги). Управління округом здійснював призначуваний королем *граф*, який поєднував цивільне керівництво та військове командування.

Територія паги поділялася на *сотні*. На чолі сотні з початку утворення країни стояли виборні особи, однак вже Меровінгам вдалося замінити їх на призначуваних чиновників — *центенаріїв та вікаріїв*. Ці посадові особи фактично підпорядковувалися безпосередньо графам і фактично дублювали їх функції на території сотні.

Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою виступала сільська община — *марка*, на території якої діяли самоврядні органи управління.

Окремо слід зазначити про існування перших регіональних утворень — *герцогств* — які об'єднували по кілька округів. Герцогам, які призначалися королівською владою, підпорядковувалися графи, і вони фактично дублювали їх компетенцію на території герцогства. Одним з найважливіших повноважень було командування з'єднаним військовим ополченням. Герцогства утворювались, як правило, у прикордонних територіях країни. У східних областях франкської держави герцогами були колишні племінні вожді, які виконували владні повноваження на території проживання власного племені.

Особливістю територіальної організації влади була поступова заміна принципів її діяльності з адміністративного на феодальний. Суть цього процесу полягала у збільшенні земельних володінь окремих феодалів з одночасним збільшенням імунітетних прав. Імунітетні права передбачали вилучення із-під юрисдикції місцевих

органів влади землеволодіння феодала і делегування останньому адміністративних, фінансових, судових, поліцейських, військових владних повноважень. Поступово, за рахунок пожалування королів, уповноважені короля — герцоги і графи — ставали найбільшими землевласниками в своєму територіальному окрузі. Часто територія їх феоду співпадала з територією їх адміністративного округу. Пізніше було введено правило, згідно з яким графом чи герцогом міг стати лише землевласник з відповідного адміністративного округу. При цьому все частіше посада почала передаватися у спадщину і поступово стала розглядатися як титул. Герцоги і графи стали безпосередніми васалами короля. В свою чергу вони залишали собі частину земельного володіння — *домен* — у особистому володінні, а іншу частину передавали у якості феоду іншим землевласникам, які ставали їх васалами.

Таким чином, завершився процес трансформації територіально-адміністративного устрою на систему феодального устрою, яка базувалася на системі сюзернітету-васалітету.

Найвища судова влада належала монарху, який здійснював її разом з вищими посадовими особами та представниками аристократії.

Вищим судовим органом вважалася *Королівська Рада*, до компетенції якої входив розгляд справ про найтяжчі злочини та правопорушення.

Основною ланкою судової системи були т.з. *суди сотен-мальберги*. Вони вирішували більшість категорій цивільних і кримінальних справ. Формування мальбергу відбувалося на загальних зборах вільних людей, яке обирало рахінбургів (суддів). Суд проходив під голосуванням виборного голови тунгіна. На засіданні суду були присутні всі вільні жителі сотні, а також уповноважені короля, які слідкували за дотриманням процедури судочинства.

Поступово уповноважені короля стають головами відповідних судів, які самі призначали на посади суддів.

З розвитком феодалізму права судової влади в межах своїх володінь перебирають сеньйори, які здійснюють їх особисто, через призначених осіб.

6. Розпад Франкської держави.

На початку 9 століття Франкська держава за часів правління Карла Великого перетворилася у домінуючу в Європі. Територія охоплювала Францію, Південно-Західну Німеччину, Північну Італію, Австрію, Словенію, Північну Іспанію, Бельгію, Люксембург тощо. Король Карл Великий прийняв титул Імператора Заходу. У країні фактично не було адекватних по силі ворогів. Однак вже в часи розквіту відчувалося наближення упадку імперії.

Основними причинами розпаду країни були:

- відсутність сильного зовнішнього ворога;
- багатонаціональність країни та відсутність об'єднуючих факторів;
- натуральний характер економіки і відсутність господарських зв'язків між окремими регіонами країни.

В 843 році онуками Карла Великого Карлом Лисим, Людовіком Німецьким і Лотарем було заключено договір про розподіл території Франкської держави на Західно-Франкське, Східно-Франкське королівства і Імперію. Цим договором фактично було припинено існування наймогутнішої в Європі на той період країни. Утворені згідно з договором Західно-Франкське та Східно-Франкське королівства слід вважати зачатками відповідно королівств Франція та Німеччина. Територія Імперії (Північна Італія, Швейцарія, Прованс, Бургундія тощо) так і не стала єдиною державою, оскільки за Мерсенським договором була поділена між Західно-Франкським і Східно-Франкським королівствами.

ТЕМА 7. ДЕРЖАВА І ПРАВО КИТАЮ.

- 1. Вступ. Територія. Періодизація.**
- 2. Суспільний лад Стародавнього Китаю.**
- 3. Державний лад Стародавнього Китаю.**
- 4. Правова система Стародавнього Китаю.**
- 5. Держава і право Китаю в період Середніх віків та Нового Часу.**
- 6. Державний лад КНР.**

1. Вступ. Територія. Періодизація.

Територія Китаю зазнавала змін і на різних етапах розвитку цієї країни була різною. В основному це ставалося у рамках сучасних кордонів Китаю.

Історію стародавнього Китаю ділять на такі основні *періоди*:

- 1) Стародавній Китай - 18 ст. до н.е. - 220 р. н.е.:
  - 18 ст. до н.е. - 12 ст. до н.е. - Період царства Шань (Інь);
  - 12 ст. до н.е. - 221р. до н.е. - Період Царства Чжоу;
  - 221 р. до н.е. - 207 р. до н.е. - Період Імперії Цинь;
  - 206 р. до н.е. - 220 р. н.е. - Період Імперії Хань.
- 2) Середньовічний Китай - 3 ст. н.е. - 16-17 ст. н.е.;
- 3) Китай Нового Часу - кін. 17 ст. н.е. - поч.20 ст.;
- 4) Китай Новітнього Часу - поч. 20ст. - сьогодні.

Утворення першої китайської держави носило завойовницький характер і безпосередньо пов'язано із захопленням племенем шань території племені ся. Для управління здобутими землями було створено спеціальний апарат управління. Очолила державу династія Шань.

2. Суспільний лад Стародавнього Китаю.

Після утворення Шаньської держави у суспільних відносинах пройшли докорінні зміни, що перш за все мало свій вияв у переході від первісно-общинного до рабовласницького ладу.

Основними класами виступали рабовласники, вільні общинники, раби. Соціальний статус особи визначався її знатністю, кількістю земельного володіння, кількістю рабів.

Рабовласниками були представники аристократії, яким дістався почесні титули від царя, а також сама держава. Певний період часу (8 ст. до н.е. - 18 ст. н.е.) держава визнавалася єдиним законним рабовласником.

Раби були повністю безправні, у правових відносинах виступали об'єктом права, хоча статус їх прирівнювався до робочої худоби. Раби не могли мати ні сім'ї, ні майна. Основні джерела рабства: народження від рабині, захоплення у полон, звернення у рабство за певні злочини, продаж у рабство, отримання рабів від підвладних племен у якості данини тощо.

Значну кількість населення складали вільні общинники. Основною ланкою суспільної організації вільних людей складала община, до складу якої входили особи, пов'язані між собою родинними та сусідськими зв'язками. Община виступала користувачем землі, власність на яку належала цареві, платником податків, виконувачем повинностей і громадських робіт тощо. Усі землі общини поділялися на землі загального та особистого користування.

Основним землевласником був цар, який здійснював пожалування земельних ділянок у користування представникам аристократії. Розвивалося крупне землеволодіння, яке з часом (період Чжоу) перетворилося у приватну власність.

3. Державний лад Стародавнього Китаю.

Главою держави був цар (*ван*), який очолював адміністративний апарат, і водночас був першим рабовласником, вищим військовим вождем, первосвященником, верховним суддею тощо.

Однією з особливостей державного і суспільного ладу було ототожнення держави з особою царя.

Починаючи з періоду царства Чжоу, утворилася *двірцева система управління*, яка полягала у поєднанні придворних посад з державними.

Центральний державний апарат складався із наблжених до царя слуг. Вищою посадовою особою вважався *сян* (*перший міністр*), який очолював адміністративний апарат та придворні служби.

Були також створені посади "*великого наставника*", "*великого вчителя*" і "*великого покровителя*", які рахувалися найвищими радниками царя. Один з них займав посаду першого міністра.

Керівниками окремих галузей виступали:

- *управитель культу*, який опікувався релігійними питаннями;
- *управитель відомства громадських робіт*, який здійснював керівництво земельним фондом та іригаційними спорудами;
- *великий начальник кінноти* - займався військовими справами.

Самостійними посадовими особами центрального апарату були також різноманітні радники та служителі культу - *верховний жрець*, *великий гадатель* тощо.

Армія Китаю складалася з двох великих частин - регулярні війська та ополчення, яке скликалось на період ведення воєнних дій.

Адміністративно-територіальний устрій та місцеве управління пережило найбільшу кількість реформ за період царювання різних династій у Китаї.

Так, за часи правління династії Чжоу, цар управляв лише столичним районом, а решта території була роздана у володіння князям, які за це виконували ряд повинностей. На території *князівства* головною посадовою особою, яка концентрувала в своїх руках усю повноту влади, виступав князь. Територія князівства поділялася на *райони*, які в свою чергу ділилися на *общини*. На рівні району управління здійснювалося чиновниками князя, а на рівні общини - органами самоврядування. З часом окремі князі фактично перестали

підкорятися центральній владі і перетворилися у незалежних правителів. Таким чином, цей період можна характеризувати як прообраз майбутньої феодальної системи адміністративно-територіального устрою у Західній Європі.

В період імперії Цін, після об'єднання країни, була проведена територіальна реформа, наслідком якої було утворення 36 областей, які поділялися на повіти; повіти в свою чергу поділялися на волості, а волості – на міни. На керівництво областю імператор призначав двох губернаторів – цивільного й військового, які не підпорядковувались один одному. Всі губернатори були безпосередньо підлегли імператору та першому міністру.

У період імперії Хань в країні було введено додаткову територіальну одиницю-округ. На чолі округу стояв призначений імператором окружний контролер, який здійснював наглядові функції за діяльністю місцевої адміністрації на території областей, що входили до складу округу. Окрім цього, було проведено розукрупнення областей, повітів, волостей.

Таким чином, можна виділити такі основні ознаки державного ладу Стародавнього Китаю:

- двірцева система управління - поєднання вищих державних і придворних посад;
- відсутність розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- зрощення державної і церковної влади, в тому числі поєднання царем вищої цивільної та релігійної влади та наявність значної кількості посад, які опікувалися культом;
- розвинута система адміністративно-територіального устрою, яка пройшла еволюцію від феодально-територіальної до адміністративно-територіальної.

4. Правова система Стародавнього Китаю.

Правова система Стародавнього Китаю досягла високого рівня розвитку. Основний вплив на розвиток права належав

конфуціанцям та школі китайських юристів. Вчення Конфуція визнавало перевагу моралі над нормами права, ототожнюючи право з кримінальним правом. Представники школи китайських юристів навпаки надавали велике значення правовим нормам, вважаючи їх універсальними регуляторами суспільних відносин і намагаючись якнайширше розповсюдити їх дію.

Основні галузі права.

Право власності. В період царства Шань і Чжоу земля вважалась власністю царя, а пожалувані та общинні землі знаходилися на праві володіння. Поступово земля, яка належала аристократії, перетворюється на приватну власність, і, починаючи з I ст. до н.е., розпочинаються торгові операції з землею.

Іншим важливим об'єктом права виступали раби. В період царства Шань раби виступали об'єктом власності держави і могли знаходитись у користуванні окремих осіб. Однак, починаючи з 5 ст. до н.е., утворилися дві категорії рабів: державні та приватні.

Зобов'язальне право в Китаї характеризується активним регулюванням відносин з допомогою договорів. Серед основних видів договорів, які найчастіше використовувалися в Китаї, відзначають договори міни, купівлі-продажу й дарування. Одним з особливих видів договорів був договір займу, який оформлявся письмово у формі боргової розписки і був одним з каталізаторів утворення боргового рабства. Китайська правова система знала також договір оренди, який застосовувався, перш за все, відносно земельних ділянок.

Шлюбно-сімейне право позначалося повною безправністю жінок в особистих та майнових відносинах з їх повним підпорядкуванням волі чоловіків.

Кримінальне право. Основними категоріями злочинів були: злочини проти держави (повстання, заколот), злочини проти особи (вбивство, нанесення тілесних пошкоджень, побіи), злочини проти власності (крадіжка, грабіж, вбивство жуйних тварин), релігійні злочини, військові злочини. Основними видами покарання були смертна кара, членоушкодження, перетворення у державних рабів,

завдання фізичних страждань. Особливістю слід назвати право на відкуп від покарання. Поступово держава перебирає на себе функції месника за завдану шкоду, забороняючи кровну помсту.

5. Держава і Право Китаю в період Середніх віків та Нового Часу.

В період з 2 ст. н.е. по 20 ст. н.е. у Китаї дещо уповільнюються темпи розвитку. Така ситуація спостерігається і в державно-правовому розвитку.

У 220 р. ст. до н.е. в результаті внутрішніх протиріч розпалася імперія Хань, на території якої утворилися три самостійних царства: Вей, У, Шу. Після цілого ряду війн між ними за владу на території Китаю перемогу отримало царство Вей. З розпадом Ханьської імперії відбувся перехід від рабовласницьких відносин до феодалних, при збереженні інституту рабства.

Середні віки у Китаї характеризуються частою зміною династій на престолі. Найбільш значного розвитку в цей період Китай досяг під час правління династії Тан.

Суспільний лад Середньовічного Китаю характеризувався такими ознаками:

- розвиток феодалних відносин;
- поступове створення складної ієрархічної системи суспільства у відповідності з соціальним статусом;
- визнання жителів імперії васалами імператора;
- ототожнення імператора і держави;
- поділ населення на аристократів, чиновників, вільних селян та на залежних селян і рабів;
- кожний з класів мав внутрішню ієрархію, яка була пов'язана з економічними і соціальними привілеями: чиновники поділялися на 9 рангів, для аристократів було введено спеціальні титули.

Державний лад. Верховна влада в Китаї належала імператору, який концентрував у своїх руках усі владні повноваження.

Вважалося, що імператор повинен правити на основі традицій і законів на благо народу.

В країні було введено посади двох цзайсянів - радників-помічників імператора, які допомагали йому у вирішенні всіх проблем в управлінні державою.

Все управління в країні було довірено трьом палатам:

- перша палата займалась керівництвом органами виконавчої влади;
- друга палата готувала проекти указів імператора і здійснювала їх оприлюднення;
- третя палата здійснювала управління церемоніалом та палацом імператора.

На чолі кожної з палат знаходився призначений імператором начальник та два його помічники.

Найбільш впливовою палатою була перша, яка керувала роботою центральних і місцевих органів влади. Безпосередньо цій палаті було підпорядковано шість відомств:

- відомство чинів (прообраз управління державної служби) - метою якого було здійснення відбору, призначення і контролю за діяльністю чиновників;
- відомство обрядів, яке займалося ідеологічною роботою, підтриманням моралі в суспільстві тощо;
- фінансове відомство - збір податків та операції з державними фінансами;
- військове відомство;
- відомство покарань, яке керувало системою юстиції;
- відомство громадських робіт.

Окрім цього було утворено палату інспекторів, основною функцією якої було здійснення нагляду за діяльністю органів державної влади.

В адміністративно-територіальному відношенні територія країни була поділена на провінції, округи, повіти і села. На рівні кожної адміністративної одиниці діяли органи управління, які призначалися центром. Так, на рівні провінції діяли губернатори, які

призначалися урядом і підпорядковувались імператору. Однак, враховуючи посилення влади губернаторів на місцях і поступову втрату залежності їх від центру, була введена посада військового губернатора. З часом військові губернатори перетворилися на найбільш впливових землевласників, які фактично перестали залежати від центру.

Право Середньовічного Китаю характеризується такими особливостями:

- 1) чітке окреслення кола діянь, що вважалися злочинами;
- 2) часткова гуманізація кримінальних покарань, яка проявлялася перш за все у скасуванні членушкодження;
- 3) введення нової системи оподаткування, яка полягала у сплаті податку з землеволодіння і скасування існуючих на той час повинностей.

Держава і право Китаю Нового часу характеризується наступними ознаками:

- загрозою зовнішньої агресії і намаганням перетворити Китай у колонію;
- виникненням першого державного утворення республіканського типу (Тайпінська республіка), яке в своїй діяльності протиставлялось існуючому монархічному державному ладу;
- громадянська війна між Тайпінською республікою і урядом монархічного Китаю, яка закінчилася перемогою останнього;
- проведення урядом ряду реформ, спрямованих на знищення самоізоляції країни, співпрацю з іноземними державами, реформуванням військ тощо;
- Китайсько-Японська війна 1894-1895 рр., яка закінчилася поразкою Китаю і фактичним розподілом останнього у відповідності до сфер впливу Японії, Англії, Франції тощо.

6. Державний лад КНР.

Китайська Народна Республіка була утворена 1 жовтня 1949 року на конференції всіх демократичних партій і груп. Утворення

КНР було пов'язано з цілим рядом факторів, в т.ч. зі складною суспільно-політичною ситуацією, яка склалася в країні внаслідок участі у Другій Світовій війні.

На Конференції було прийнято Загальну програму, яка до прийняття Конституції мала відігравати роль Основного закону та обрано Центральний народний уряд КНР на чолі з Мао Цзедунем. У відповідності з Основною програмою Китай проголошувався демократичною, вільною, незалежною державою. В загальній програмі було визначено, що державна влада в Китаї являє собою демократичну диктатуру народу, яка базується на союзі робітників і селян, в якому домінуючу роль відіграють робітники. При цьому демократична диктатура народу здійснюється через КПК.

Однією з особливостей державного ладу КНР є притаманна всім колишнім радянським республікам формальна відсутність одноосібного глави держави.

Найвищим органом державної влади в Китаї була Центральна народна урядова рада. Основними функціями Центральної Ради було прийняття законодавчих актів, призначення вищих виконавчих органів та здійснення керівництва ними, визначення основних засад політики держави тощо. Таким чином, Центральна Рада поєднувала функції законодавчого і виконавчого органу влади.

Центральним органом виконавчої влади в країні була Державна адміністративна рада, члени якої обиралися на сесіях Центральної Ради.

Керівництво військами в країні здійснювалося Народно-революційною військовою радою, яка теж формувалася Центральною Радою.

Центральною Радою обирався також Верховний Народний Суд та Верховна народна прокуратура.

Центральна народна урядова рада, Державна адміністративна рада, народно-революційна військова рада, Верховний Народний Суд, Верховна народна прокуратура у своїй сукупності утворювали Центральний Народний Уряд КНР.

Роботою Центрального Народного Уряду КНР та всіма органами, що входили до її складу (окрім судових) керував Мао Цзедун, який став фактичним диктатором в країні.

В 1953-54 роках пройшли перші загальні вибори до представницьких органів влади - зібрань народних представників. В Пекіні було утворено Всекитайське зібрання народних представників, яке в 1954р. прийняло першу Конституцію КНР. Згідно з цим Основним законом вищим органом влади в країні стало Всекитайське зібрання народних представників, яке обиралося шляхом загальних і прямих виборів за мажоритарною системою. Було утворено також тимчасову Комісію ВЗНП, яка у перервах між сесіями останнього виконувала його функції.

Конституція закріплює основні політичні, соціально-економічні, та особисті права громадян.

В 60-і роки в Китаї було проголошено курс на дострокову побудову соціалізму. Оскільки він не був підтриманий всіма китайськими представниками влади, в країні розпочалася "культурна революція", яка по суті звелася до боротьби проти опонентів та т.з. "чистки рядів". Прийнята в 1975 році Конституція була покликана обмежити політичні права громадян, ввела принцип призначення депутатів, обмежила вплив ВЗНП. Однак, прийнята в 1978 році Конституція поновила більшість демократичних положень першої Конституції 1954.

Прийнята в 1982 році Конституція визначила сутність держави як демократичну диктатуру народу. Одними з основних положень Конституції було введення багатукладної економіки, визнання крім державної, приватної та змішаної форм власності, надання дозволу на вкладення іноземних інвестицій.

У сфері державного права було проведено реформування системи влади: вводилася посада Голови КНР, Постійний комітет ВЗНП урівнювався в правах із ВЗНП, утворювалась Центральна військова рада. Значно розширився спектр прав громадян.

В цілому, державному ладу КНР притаманні такі особливості:

- Визнання керуючої ролі КПК в управлінні державою;

- Відсутність реального розподілу влади на законодавчу, виконавчу, судову;

- Відсутність одноосібного глави держави (за винятком періоду з 1982р.);

- Розподіл владних повноважень за функціональною ознакою поміж кількома відомствами, які в своїй сукупності творили єдиний уряд;

- Концентрація в руках однієї особи фактично всіх повноважень управління державою внаслідок поєднання кількох вищих державних посад;

- Відповідальність вищих органів виконавчої і судової влади перед представницьким органом влади і утворення разом з ним єдиного органу управління країною.

ТЕМА 8.

АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ (2 год.)

1. Утворення Арабського Халіфату.
2. Особливості суспільного ладу Халіфату.
3. Державний лад Арабського Халіфату.

1. Утворення Арабського Халіфату.

Арабський Халіфат, як державне утворення, виник у 7 ст., в результаті об'єднання арабських племен. Ядром держави став Аравійський півострів.

Процес виникнення державності у арабів безпосередньо пов'язаний з виникненням однієї із світових релігій – ісламу. В свою чергу виникнення ісламу тісно пов'язано з іменем Мухаммеда (Магомета), якого вважають засновником цієї релігії, а отже і засновником арабської держави.

Основні етапи утворення Арабського Халіфату:

- Кін 6 - поч. 7 ст. – “прозріння” Мухаммеда, що були ним зафіксовані в Корані і являли собою основні постулати нової релігії. Мухаммед, який назвав себе пророком, мотивуючи свої дії отриманими “інструкціями” зверху, обґрунтовував необхідність переходу від політеїзму до монотеїзму, із встановленням культу єдиного бога – Аллаха. Водночас це передбачало припинення міжплемінної ворожнечі, з наступною консолідацією всіх арабських племен і утворення єдиного державного організму. Зазначалося також, що іслам розвивається на основі іудаїзму і християнства, уточнюючи їх, і не суперечачи їм.

- 622 р. – Мухаммед разом зі своїми соратниками вимушений покинути Мекку (столицю держави), і перебраться в Медину, оскільки його заклики до соціальної справедливості, відпущення рабів, встановлення виплат бідним тощо, викликали невдоволення купців та аристократії.

- Поступове формування доктрини ісламу, згідно з якою релігійна влада невід'ємна від світської і є її основою. У цьому зв'язку іслам вимагав від усіх однакового підкорення богу, пророку і тим, хто наділений владою.

- 20-30 рр. 7 ст. – утворення мусульманської общини в Медині; зведення першої мечеті; визначення порядку богослужіння, обрядів. Поступово община перетворилася із соціально-релігійного у державне утворення, в якому Мухаммед був духовним, військовим, цивільним лідером та верховним суддею.

- формування привілейованої касты, до складу якої увійшли найближчі родичі та наближені до Мухаммеда особи. Представники цієї групи наділялися виключними правами на владу.

- 7-8 ст. – Після смерті пророка його послідовники завершили територіальне об'єднання держави (Ближній Схід, Середню Азію, Північну Африку, Іспанію).

Основні періоди розвитку Ісламської держави:

1) 661-750 – дамаскський період (династія Оммійєдів);

2) 750-1258 – багдадський період (династія Аббасидів).

2. Особливості суспільного ладу Халіфату.

Характерні риси мусульманського суспільного ладу:

- домінування державної власності на землю над іншими формами;

- велика кількість державних рабів з широким використанням їх праці в державному господарстві (іригаційні споруди, копальні, майстерні);

- основним обов'язком особисто вільного селянства була сплата ренти на користь держави;

- релігійно-державна регламентація всіх сфер суспільного життя, яка нагадувала тоталітарний державний режим;

- відсутність чітко виражених суспільних груп;

- відсутність особливого статусу міст, пов'язаного з наданням пільг і переваг.

Оскільки основним параметром, який визначав правовий статус особи, було віросповідання (а точніше належність до ісламу), в арабській державі можна було виділити дві основні категорії – мусульмани та не мусульмани (зиммії). До останньої категорії належали, як правило, підкорені народи та переселенці. Спочатку ставлення до підкорених народів відрізнялось достатньою терпимістю: вони могли зберігати своє самоуправління, мову, мали власні суди. Однак поступово запроваджувалося обмеження їх прав: взаємовідносини, в які вони вступали з мусульманами, регулювалися нормами мусульманського права, потім їх позбавляли права на шлюб з мусульманами, примусили сплачувати важкий поземельний та подушний податок, утримувати арабську армію тощо.

Оремо слід зазначити, що з часом почали розвиватись процеси ісламізації (насадження нової релігії) та арабізації (поширення арабської мови й переселення арабів на завойовані території), які носили частково добровільний, а частково насильницький характер.

Основною ознакою арабської держави та суспільства було майже повне ототожнення держави з релігією, релігійних норм з правовими, належності до мусульманства з належністю до арабської нації. Таким чином, в період Арабського халіфату термінами “мусульманин” і “араб” позначали майже одну і ту ж сутність.

3. Державний лад Арабського Халіфату.

На першому етапі розвитку халіфат являв собою відносно централізовану теократичну монархію.

Главою держави був халіф, який поєднував у своїх руках духовну (імамат) та світську (емірат) владу. Влада халіфа вважалася неподільною і необмеженою. Халіфи обиралися мусульманською аристократією із свого складу, однак поступово їх влада перетворилася на спадкову. Спадкування влади проходило за заповітом, який складався при житті халіфа. Право на верховну владу отримували лише чоловіки.

Головною посадовою особою в державі був візир, який вважався першим помічником халіфа, виконував його безпосередні

розпорядження, контролював діяльність центральних та місцевих адміністративних органів, був командувачем війська. Окрім візира, найвищими посадовими особами були: начальник особистої варті халіфа, керівник поліції та головний контролер, який здійснював функції нагляду за законністю діяльності всіх чиновників.

Центральними органами державної влади були дивани, які здійснювали галузеве управління. Серед основних диванів потрібно виділити наступні:

військовий диван – контролював оснащення та озброєння армії, здійснював функції комплектування збройних сил солдатами;

диван внутрішніх справ – контролював фінансові органи, які займалися збором податків та інших доходів, вів статистичні дані про населення тощо;

диван поштової служби – відав питаннями доставки пошти та державних вантажів, керував дорожнім господарством та інфраструктурою, ремонтом доріг, копанням та доглядом за колодязями. Крім цього він виконував функції органу безпеки.

В територіальному відношенні країна розділялася на провінції (емірати), які в свою чергу складалися із міст та сіл. Місцева влада здійснювалася еміром, який був намісником і призначався халіфом. Емір концентрував адміністративно-фінансові, військові та поліцейські повноваження. Еміри призначалися, як правило, з числа осіб, наближених до халіфа, або із представників місцевої знаті. Найближчими помічниками емірів були наїбі. На рівні низових ланок устрою функції державної влади нерідко виконували духовні керівники общин – шейхи.

Судова влада в халіфаті була відокремленою від адміністративної, що на той час було прогресивним явищем. Однак судова система була безпосередньо пов'язана з церквою. Верховним суддею в країні вважався халіф, який здійснював розгляд або мав право переглянути будь-яку справу. Фактично вищою судовою інстанцією в країні була колегія найвищих представників духовенства, яка здійснювала перегляд рішень, а також виконувала

судово-адміністративні функції: призначала суддів низових ланок(каді), визначала межі їх юрисдикції тощо.

Місцевими судовими органами були каді, які розглядали усі категорії справ, наглядали за виконанням судових рішень, посвідчували заповіти і угоди, перевіряли законність землекористування тощо. При винесенні рішень каді керувалися релігійними нормами викладеними в Корані і на їх основі, керуючись власною свідомістю, виносили рішення.

Армія в Арабському Халіфаті відіграла важливу роль, що було пов'язано з основною ціллю халіфів – завоювання чим більшого територіального простору, з метою поширення ісламу. У країні було введено військовий обов'язок всіх повнолітніх чоловіків. Починаючи з сер 8 ст., арабська армія почала поділятися на дві частини: добровільну і постійну. Кожна з них управлялася окремим полководцем.

Незважаючи на тоталітарно-теократичний характер державного режиму, Арабський Халіфат не зміг довгий час існувати як централізована держава. Починаючи з 9 ст., в державному механізмі відбулися докорінні зміни, які фактично перетворили Халіфат у федерацію окремих еміратів, засновану на духовному єднанні. Процес децентралізації позначився наступними ознаками:

- зменшенням світської влади Халіфа; більша частина владних повноважень передавалася в руки Візира – заступника Халіфа. Візир керував державним апаратом і був непідконтрольний Халіфу, що перетворило його у фактичного керівника державою;

- послабленням духовної влади Халіфа теж перестала бути абсолютною, оскільки Халіф ділив її разом з Головним каді, який був призваний опікуватися судовою системою, освітою, наукою.

- постійно зростаючої ролі армії, яка перетворилася на професійне ополчення. В результаті військові начальники нерідко скидали із престолу негодних Халіфів і передавали владу іншим підконтрольним особам.

- посиленням сепаратистських тенденцій у провінціях, де влада емірів стала майже повністю незалежною від центру. Еміри володіли власним військом, фінансовими ресурсами, державним апаратом. В кращому випадку еміри визнавали духовну владу Халіфа, проте інколи вважали себе цілком незалежними від центру у всіх відношеннях.

Починаючи з 10 ст., світська влада Халіфа обмежується частиною Ірану та Іраку, а з 13 століття, після захоплення Багдаду монголами, резиденція Халіфа переноситься до Каїру, де він продовжує виконувати функції духовного лідера усіх мусульман аж до 16 ст. З 16 ст. функції Халіфа привласнили собі правителі Туреччини.

ТЕМА 9.

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВИ У ФРАНЦІЇ (6 год.)

1. Суспільний і державний лад Франції періоду сеньйоріальної монархії. (9-13ст.)
2. Суспільний і державний лад Франції періоду станово-представницької монархії (14-15 ст.)
3. Суспільний і державний лад Франції періоду абсолютної монархії (16-18ст.)
4. Революція 1789-1794р. Утворення конституційної монархії у Франції.
5. Державний лад Франції періоду Першої республіки.
6. Державний лад Франції періоду Наполеона Бонапарта:
  - а) консульство
  - б) імперія
7. Реставрація династії Бурбонів. Легітимна монархія.
8. Державний лад Франції періоду Другої республіки.
9. Державний лад Франції періоду Другої імперії.
10. Паризька комуна 1871р.
11. Державний лад Франції періоду Третьої республіки.
12. Державний лад Франції періоду Четвертої республіки.

Вступ

Французька держава утворилася на базі Західно-Франкського королівства, яке зародилося після розпаду Франкської держави у 843р. Французьку державу можна вважати класичною щодо формування суспільно-політичних відносин в період середньовіччя. Французький феодалізм, система державного і місцевого управління

та самоврядування носили найбільш типовий, яскравий характер. Період феодалізму у Франції тривав з 9 по кінець 18 ст. Революція 1789-1793 року була наріжним і найбільш драматичним етапом у розвитку французької держави, наслідком якої було перетворення країни в республіку, яка з невеликими перервами існує по сьогодні. Республіканський період у розвитку Франції також відрізняється класичністю форм і служить прикладом для багатьох країн.

1. Суспільний і державний лад Франції періоду сеньйоріальної монархії. (9-13ст.)

Період 9-13 ст. у Франції характеризується завершенням формування феодального ладу. Основою суспільних відносин виступала система *сюзернітету-васалітету*, яка була безпосередньо пов'язана з феодальною власністю. Правовий статус особи визначався в залежності від наявності земельної власності та знатності її походження.

В суспільній структурі виділялися такі класи:

- феодали;
- духовенство;
- залежні селяни (серви, віллани);
- міське населення;

Становлення *класу феодалів* безпосередньо пов'язане з розвитком феодальної власності та передачею земельних наділів від одних феодалів (сеньйорів) іншим феодалам (васалам). Могутність феодала залежала в першу чергу від кількості васалів (осіб, які були залежні від нього в силу договору). Враховуючи цей факт, сеньйори намагалися поділити власне земельне володіння на більшу кількість наділів з тим, щоб передати їх у володіння іншим особам, які ставали їх васалами. У власному управлінні вони зосереджували, як правило, т.з. центральний округ (замок та територію, що прилягала до нього). В свою чергу васали переслідували такі ж цілі, передаючи значну кількість отриманих земель у володіння своїм васалам, по відношенню до яких вони ставали сеньйорами. Слід зазначити, що

по відношенню до васалів власного васала (ар'єр-васалів) сеньйор не мав жодних прав. Таким чином серед феодалів утворилася складна система сюзернітету-васалітету, яка включала кілька ланок, що не були взаємно пов'язані:

Король – герцоги і графи (васали короля) – барони (васали герцогів і графів) – шевальє (васали баронів).

Така система суспільного ладу спричинила виникнення територіальної роздробленості і, як наслідок, максимально слабку систему державної влади.

Передача феоду здійснювалася шляхом укладання угоди (інвеститура + омаж) за якою обидві сторони брали на себе певні обов'язки. Отримуючи земельний наділ васал зобов'язувався брати участь у воєнних діях в армії сеньйора (40 днів у рік), засідати в суді та інших зібраннях під головуванням сеньйора, виплачувати викуп за сеньйора, який потрапив у полон, робити цінні подарунки тощо. Сеньйор, у свою чергу, зобов'язувався передати васалу феоде, забезпечувати захист його особи та майна. З початку свого існування васальні договори носили персональний характер, однак з часом (з 11 ст.) вони стають спадковими.

Залежні селяни – небагаточисельна категорія сільського населення, до якої увійшли вільні общинники, раби, напіввільні – колишні жителі Франкської держави. Серед залежних селян слід виділити дві категорії:

Серви – особисто залежні селяни, які розглядалися як річ приналежності по відношенню до феода і були зобов'язані сплачувати подушну подать, щорічний оброк та виконувати роботи на користь феодала (панщина). Серви наділялися обмеженою дієздатністю (не могли самостійно вирішувати питання шлюбу, виступати в суді тощо). Незважаючи на такий об'єм прав серв мав можливість майже вільно покинути володіння феодала.

Віллани – особисто вільні селяни, які отримували землю від феодала у користування і були зобов'язані сплачувати оброк та викупати право на одруження. Окрім цього і серви і віллани були

зобов'язані зберігати монополії феодала (випічка хліба, вироблення вина тощо).

Міське населення. Починаючи з 12 століття жителі міст отримують особисту свободу. Всі громадяни міст були пов'язані із якимись конкретними об'єднаннями, які були прообразом середньовічних цехів і гільдій. Незважаючи на це, жителі міст повинні були сплачувати певні платежі на користь сеньйора, який володів містом.

Державний лад. Внаслідок територіальної роздробленості в період з 9 по 12 ст. королівська влада втратила своє значення. Король залишаючись формальним главою держави фактично перестав контролювати країну за межами свого домену. Найвищі васали короля (пери) розглядали його як першого серед рівних. Обмеження влади короля полягало також і у обранні його на посаду перами. Повноваження короля носили здебільшого номінальний характер, хоча він і виступав законодавцем, главою французького війська, захисником королівства і церкви, верховним суддею, бо більшість з цих функцій фактично не здійснювалася. Зміцнення королівської влади починається з 12 ст.: влада короля стає спадковою, при цьому спадкоємцем може бути особа виключно чоловічої статі. Встановлюється практика видання нормативних актів за згодою вищих феодалів тощо.

Центральні органи влади. Основними ознаками центральної влади були відсутність структурного оформлення та чіткої диференціації в залежності від покладених на них обов'язків, а також побудова апарату на основі двірцево-вотчинної системи. Основні посади центральної влади:

Сенешал – був головною посадовою особою (до 12 ст.) королівської адміністрації, головнокомандувачем військами, керівником королівського двору, а також здійснював підписання королівських актів.

Коннетабль – заступник сенешала по військових справах, командуючий королівською кіннотою. Починаючи з 12 ст., після скасування посади сенешала, коннетабль стає головою королівсько-

го війська. Помічниками коннетабля стають маршал і королівський адмірал, які керують відповідними підрозділами армії.

Королівський Казначей – глава фінансового відомства та керівник архівної справи.

Камергер – заступник Казначея, який відав окремими фінансовими питаннями, а також здійснював ряд придворних функцій.

Канцлер – керівник королівської канцелярії, який готував нормативні акти, передавав їх на підпис королю, а також здійснював їх офіційне введення в чинність скріпленням печаткою. У період з 13 по 14 ст. ця посада була незаймана, враховуючи її особливий вплив на державну політику.

Головним дорадчим органом була *Королівська Курія*, до складу якої входили пери, безпосередні васали короля, професійні юристи тощо. На засіданнях Курії обговорювалися законопроекти, питання війни і миру, взаємовідносин з Католицькою церквою, питання Хрестових походів, фінансові, політичні, соціальні проблеми. Курія також мала висловлювати своє погодження щодо найбільш вадливих нормативних актів короля.

Місцеве управління і самоврядування характеризувалося відсутністю єдиної системи і у феодах різних сеньйорів було різним. Місцеве королівське управління утворювалося лише в домені короля.

Починаючи з 11 ст., в королівському домені було введено відносно чіткий територіальний поділ. Територія домену поділялася на *превотства* (округи), які очолювали призначені королем прево, що виконували адміністративні, судові, фінансові, військові функції. На рівні міст і сіл королівська влада була представлена майорами і сержантами, які були безпосередньо підлеглі прево.

Кілька превотств об'єднувалися в *бальяжі*, що очолювалися бальї, у компетенцію яких входило нагляд за додержанням королівських актів у межах області та виконання функцій прево на території бальяжу. Бальї також розглядали апеляції на рішення прево, виступали у якості суду першої інстанції з найбільш важливих справ, вирішували спори, що виникали між феодалами.

Приєднуючи до власного домену території васалів, королі зберігали існуючий територіальний поділ, але призначали спеціального уповноваженого сенешала, який повинен був виконувати функції бальї.

Особливості державного ладу:

- територіальна роздробленість країни;
- максимальна слабкість королівської влади;
- відсутність чіткої структури органів центральної влади;
- відсутність єдиної системи місцевих органів управління та самоврядування;

2. Суспільний і державний лад Франції періоду станово-представницької монархії (14-15 ст.)

В структурі суспільного ладу Франції пройшли певні зміни, які пов'язувалися із зростанням міст і товарного виробництва, що в свою чергу спричинило певні зміни у традиційному феодальному ладі.

Основою соціальної структури населення був їх поділ на три стани:

- *Духовенство* – до складу якого входили священнослужителі римо-католицької церкви. Представники цього стану мали ряд важливих привілеїв: право на отримання десятини, пожертвувань, вони звільнялися від оподаткування та судочинства королівської влади тощо. Духовенство часто залучалося до вирішення важливих державних справ, воно виступало в якості радників, виконувало адміністративні функції. І все ж, після кількарічної боротьби з Римом, було визнано, що духовенство підлягає юрисдикції королівської влади, що значно укріплювало позиції останньої

- *Дворянство* – об'єднувало всіх світських знатних феодалів, які в незалежності від відносин сюзернітету-васалітету вважалися васалами і слугами короля. Найважливішим привілеєм цього стану було виключне право власності на землю. Окрім цього дворяни мали

право на титул, герб, судові привілеї тощо. Єдиним обов'язком дворян стає несення військової служби королю, а не безпосередньому сеньйору. В середині цього стану була присутня диференціація на вищі й нижчі категорії у залежності від титулу, що належали дворянам.

- *Третій стан.* В цій категорії об'єднувалися всі міські громадяни та особисто вільні селяни-цenzетарії, обов'язком яких було сплатення сеньйорові грошової ренти. Третій стан вважався не знатним і єдиним який був зобов'язаний платити податки та інші платежі.

При характеристиці соціальної структури Франції 14-15 ст. необхідно відзначити поступове збільшення кількості особисто вільних селян цenzетаріїв і перетворення їх у найбільш чисельну категорію селянства.

Державний лад Франції згаданого періоду класифікується як *станово-представницька монархія*, суть якого полягала у зміцненні централізованої влади короля, що було безпосередньо пов'язано з територіальним об'єднанням країни і зменшенням владних повноважень окремих феодалів. Сеньйоріальна влада феодалів по суті втратила свій самостійний політичний характер. Феодали були позбавлені права самостійно вводити та збирати податки, вести приватні війни, законотворчість у межах своїх володінь тощо. Одним з основних факторів укріплення королівської влади було визнання католицькою церквою юрисдикції короля по відношенню до духовенства на території держави, а також обґрунтування зовнішнього суверенітету короля по відношенню до імператора Священної Римської Імперії та Римського Папи. Більше того, на певний період католицька церква потрапила у повну залежність від французької корони.

Особливе місце в системі державних органів належало *Генеральним Штатам*. Появі Генеральних Штатів передували розширенні засідання Королівської Курії в 12-14 ст. Вперше вони біли скликані королем Філіпом ІV в 1302 р. як загальнонаціональний представницький орган, який мав підтримати королівську владу у

війні проти Англії, протиборстві з Римом та допомогти вирішити економічні питання. Таким чином, Генеральні Штати були першим представницьким органом у Франції, який по суті виступав посередником між владою і народом. Компетенція Генеральних Штатів не була чітко визначена, так само як і регламент роботи, періодичність зібрання. Цей орган скликався королем при мірі необхідності, як правило для надання згоди щодо оголошення війни чи укладання миру, вирішення гострих внутрішніх проблем країни, введення нових податків, висловлення думки стосовно деяких законопроектів тощо. В свою чергу Генеральні Штати звертались до Короля із проханнями, скаргами, зверненнями, мали право критикувати діяльність королівської адміністрації, вносити пропозиції щодо вдосконалення системи управління, прийняття законів тощо. В Генеральних Штатах були представлені всі три стани, від яких обиралася відповідна кількість депутатів. Окрім цього, до складу Штатів входили запрошені особи (вище духовенство та феодали). Враховуючи той факт, що голосування проводилося у станах, перший і другий стан завжди мали перевагу. Таким чином, Генеральні Штати в основному відображали бажання і думки аристократії.

Незважаючи на фактичну зміну державного ладу, структура центральних органів влади не зазнала докорінних змін. В цей же час за допомогою легістів, обґрунтовується суверенітет монарха над власною державою і народом. Так було визначено, що Король не зобов'язаний повністю рахуватися з думкою радників-міністрів, бо вважалося, що всі посадові особи виконують функції, делеговані їм Королем. Зрештою, більшість керівних посад (камергер тощо) трансформувалася на придворні титули.

Основні органи центральної влади:

Канцлер – глава королівської канцелярії. Він здійснював підготовку більшості королівських актів, керував судовою системою, головував у Королівській Курії.

Велика Рада – була створена на базі Королівської Курії. До її складу входили принци, пери, архієпископи, легісти тощо, які

призначалися Королем, або успадковували своє місце. Рада виконувала виключно дорадчі функції.

Тасмна Рада – неофіційний орган, що скликався Королем за власним розсудом із числа приближених йому осіб для розгляду найбільш політично важливих проблем.

Крім цього, в центральному апараті з'являється багато посад (секретарі, нотаріуси, помічники), які призначалися Королем із числа легістів або не особливо знатних дворян, але відданих королю. Вони не мали чітко визначеного кола повноважень і використовувалися для виконання окремих, інколи неофіційних, завдань.

Виконання фінансових функцій (накопичення капіталу та видатки) накладалося на *Королівське Казначейство*. Місцевими органами фінансової влади керували генерали, які контролювали збір податків у визначених територіальних округах. Була також утворена *Рахункова Палата*, як фінансальний та дорадчий орган з фінансових питань. У компетенцію Рахункової Палати входив збір доходів, які поступали від бальяжів і сенешальств, надання порад з фінансових питань тощо. Місцевими органами фінансової влади були генерали.

У війську пройшли докорінні зміни: було створено регулярну найману армію (шотландські, швейцарські гвардії). Почесним обов'язком усіх дворян стало несення служби в військах. У найбільш важливих містах Франції були розміщені королівські гарнізони, які виконували функції забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки держави.

Місцеве управління так само зазнало реформ. *Прево і бальї* залишались головними посадовими особами в межах округу їх юрисдикції, проте втратили ряд своїх функцій. Так, для розгляду судових справ у бальяжі призначаються лейтинанти, в той час як бальї перетворюються у виключно адміністративну інстанцію.

Згодом вводиться посада *губернатора*, який замінює функції бальї на території бальяжу, представляє там королівську владу, виконує військові, адміністративні й фінансні функції.

Починаючи з 15 ст., створено провінції, що стали адміністративно-територіальними одиницями найвищого рівня і що об'єднували по декілька бальяжів. Вся повнота влади на території *провінції* належала *Генерал-Лейтинанту*, який призначався Королем із числа принців та знатного дворянства.

На рівні міст спостерігалось часткове обмеження прав у питаннях самоуправління і адміністративної опіки з боку королівської влади та її чиновників на місцях.

Судова влада. Судова система цього періоду була уніфікована, поступово скасували сеньйоріальні та духовні юстиції, а також нероздільність судової та адміністративної влади.

Найвищим судовим органом став *Парламент*, який розглядав у апеляційному порядку скарги на рішення низових судів, а також здійснював розгляд особливо важливих справ у порядку суду першої інстанції. Окрім цього, Парламент був також органом реєстрації королівських актів і мав право накладати на них вето, яке могло бути подолано лише присутністю Короля на засіданні Парламенту.

На рівні бальяжу розгляд судових справ здійснювався *судом бальї*, до складу якого входили *лейтинант* (головуючий), представники місцевого дворянства, королівський прокурор тощо. Суди бальї розглядали основні категорії цивільних і кримінальних справ.

Найнижчою судовою інстанцією були суди *прево*, компетенцією яких був розгляд дрібних кримінальних і цивільних справ.

3. Суспільний і державний лад Франції періоду абсолютної монархії.

Суспільний лад Франції періоду абсолютної монархії не зазнав особливих змін у порівнянні з попереднім періодом. Соціальна структура суспільства так само залишилася незмінною. Суспільство поділялося на три стани (духовенство, дворянство, третій стан.)

Основні ознаки суспільного ладу:

- встановлення тісних зв'язків між представниками духовенства і дворянства, що проявлялися також у переході дворян у ряди духовенства;

• пануюче становище дворянства щодо управління державою;

• неоднорідність складу кожного із трьох станів, що провокувала постійні конфлікти й боротьбу (вище і нижче духовенство, міська верхівка та плебс, землероби-орендарі та цензетарії тощо)

• перетворення дворянства у інститут нерозривно пов'язаний з особою та її походженням; разом з тим зростає число прецедентів пожалування чиновникам дворянських титулів;

• поступова заміна феодалних повинностей селян(панщина) та привілеїв феодалів(право першої ночі) грошовими платежами.

Державний лад Франції 16-18 століття класифікується як абсолютна монархія.

Основні ознаки цього періоду:

• максимальне посилення влади Короля у всіх сферах суспільного життя;

• відсутність інститутів та механізмів, що реально обмежували б королівську владу;

• консолідація французів навколо Короля, як символу єдності нації;

• завершення територіального об'єднання країни;

• остаточне обґрунтування суверенітету Короля над державою і народом та божественності походження його влади;

• злиття та отождолення інститутів Короля і держави; поглинення державою Короля;

• гуманістичний (не деспотичний) характер ідеї абсолютної королівської влади;

• наявність великої кількості центральних і місцевих органів влади, з нечітко визначеними функціями, компетенцією та юрисдикцією.

Главою держави у Франції виступав Король, якому влада діставалася у спадок по чоловічій лінії. Всі верховні владні повноваження концентруються в руках глави держави, який не бажає ділити їх із жодним з державних органів. Для здійснення

окремих функцій Король мав право делегувати частину своїх повноважень державним органам. Особливістю є також встановлення контролю над діяльністю церквою, оскільки за угодою з Римом, Король дістав право призначати на вищі церковні посади рекомендованих ним осіб.

Центральні органи влади:

Найвищою посадовою особою в країні є *Канцлер*, котрий очолює королівську канцелярію, здійснює керівництво судами, а в разі відсутності глави держави головує в королівських радах.

Державні секретарі – посадові особи, що призначалися королем для керівництва окремими галузями. Серед них – державні секретарі іноземних справ, військових справ, морських справ, керівництва колоніями, внутрішніх справ тощо. Для допомоги здійснення покладених на секретарів функцій створювалися підпорядковані їм бюро, які ділилися на секції, що відали окремими питаннями.

Особливого значення набуває статус *суперінтенданта фінансів* (генерального контролера фінансів), в обов'язки якого входило складання бюджету, контроль за його виконанням, організація збору податків, керівництвом економічною галуззю тощо. Генеральний Контролер завдяки фінансовому впливу стає найважливішою особою в апараті, яка здійснює міжвідомчий та територіальний контроль, що значно поширює її вплив на вирішення державних справ.

У цей же період створюється поліцейська служба, яку очолює *Генерал-Лейтінант Поліції*, і водночас виконує функції громадської безпеки та політичного зиску. Ця структура мала і територіальні представництва.

Система дорадчих органів влади також зазнала змін. У королівстві діяло декілька Рад, кожна з яких у різних галузях виконувала дорадчо-контрольні функції.

Велика Рада – складалася з принців, герцогів і перів, державних секретарів, канцлера, державних радників, вищого духовенства тощо. В компетенцію Ради входило обговорення найважливіших

питань, розгляд законопроектів, адміністративний контроль тощо. Роботою Ради керував Канцлер.

Верхня Рада – складалася з державних секретарів іноземних та військових справ, Канцлера, кількох державних радників і здійснювала розгляд зовнішньополітичних питань.

Рада Депеш – складалася з державного секретаря внутрішніх справ, Генерального Лейтинанта Поліції, Канцлера кількох державних радників і розглядала питання внутрішнього управління та адміністрації.

Фінансова рада здійснювала розгляд фінансових і податкових питань.

Місцеве управління. Особливістю місцевого управління була наявність великої кількості спеціалізованих органів, які здійснювали керівництво окремими галузями (судове управління, дорожнє управління, поліція тощо) і не мали чітко визначеної юрисдикції.

З 16 ст. в якості головного представника центральної влади в провінціях було визначено *губернаторів*, які концентрували всю повноту повноважень. Крім цього, з другої половини 16 ст. у провінціях призначаються інтенданти, які забезпечують виконання фінансових функцій, нагляд за діяльністю суду, місцевою владою, контролюють розвиток економіки, дотримання громадського порядку, організують набір новобранців в армію. Інтенданти безпосередньо підпорядковувались Генеральному Контролерові.

На рівні бальяжів і превогс майже не сталося жодних змін. Однак місцеве самоуправління було фактично скасовано і владу передала призначеним (а не обраним) Королем мерам.

Судова влада майже не зазнала жодних змін. Парламент обмежили у правах відхилення королівських актів.

4. Революція 1789-1794р. Утворення конституційної монархії у Франції.

Основною причиною Французької революції стали протиріччя між новими виробничими силами і феодальними виробничими відносинами. У суспільстві назрівало протистояння між двома

основними соціальними групами: дворянством (до якого відносилося й духовенство) та „третім станом” (селяни, міські жителі, буржуазія тощо). Представники дворянства намагалися зберегти існуючий на той час суспільний і державний лад (збільшити повинності „третього стану”), а представники останнього, намагалися його змінити.

В 1788 р. внаслідок глибокої економічної кризи в багатьох селах та містах почалися заворушення місцевих жителів, які часом носили загрозливий, у відношенні до влади, характер. Ситуація ускладнювалася й тим, що армія відмовлялася приймати участь у „заспокоєнні народних мас”.

В цій ситуації королівська влада вимушена була піти на певні поступки і оголосила про зібрання Генеральних Штатів. Представники влади хотіли використати Штати для введення нових податків, а представники „третього стану” намагалися добитися змін у суспільному і державному ладі. Вони вимагали також змінити існуючий порядок голосування (за куріальним принципом), оскільки він завжди залишав „третій стан” у меншості, хоча за кількістю населення був найбільшим.

Уряд відмовився провести зміни у процедурі голосування. Внаслідок цього депутати від „третього стану” в липні 1789р. оголосили себе Установчими Зборами і заявили про своє право законотворчості. Уряд намагався розігнати Збори, однак населення Парижу та більша частина військ стали на їх захист. 14 липня 1789р. повстанці штурмом взяли королівську в’язницю Бастилію. Цей день вважається днем утворення нової Франції.

Велика Французька революція пройшла три етапи:

- 14 липня 1789 - 10 серпня 1792 – Конституційна монархія.
- 10 серпня 1792 – 2 червня 1793р. – Жирондистська республіка.
- 2 червня 1793 – 27 липня 1794р. – Якобінська республіка.

Внаслідок революційних подій відбулися значні зміни у всіх галузях суспільного життя, особливо у сфері державного ладу та права.

Основні зміни:

- Замість представників королівської влади на місцях були створені органи місцевого самоврядування – муніципалітети.
- Створено Національну Гвардію – збройні сили, до складу яких увійшли перш за все представники крупної буржуазії (це спричинялося тим, що гвардійці повинні були самостійно себе утримувати й озброювати).
- У серпні 1789р. було оголошено про „скасування феодалізму”. Однак цей акт носив частковий характер, бо майже всі основні привілеї феодалів були збережені.
- 26 серпня 1789р. прийнято „Декларацію людини і громадянина”. Цей документ мав сприяти соціальному примиренню, встановленню миру і злагоди в суспільстві. Декларація проголошувала вільність і формальну рівність громадян незалежно від їх походження. Декларувалися принципи державного ладу, серед яких основне місце належало „природним і невід’ємним правам людини”, „народному суверенітету”, „розподілу влад”. У Декларації введено класифікацію на „природні права людини” (право на свободу, безпеку, спротив насильству, власність тощо) та права громадянина (здебільшого політичного характеру). Введено також ряд принципів кримінального судочинства (презумпція невинності, вмотивований арешт, *non crime sine lege* тощо).
- Запроваджено новий адміністративно-територіальний устрій. Поділ на провінції замінено поділом на 83 приблизно рівних за площею і населенням департаменти, що об’єднували території, базуючись на економічному факторі.
- Прийнято закон про націоналізацію церковних володінь, продаж їх населенню, скасовано адміністративне підпорядкування церкви Папі Римському і введено порядок обрання парафіяльних священиків.

Однією з найважливіших подій Французької революції було прийняття Установчими Зборами 3 вересня 1791р. Конституції і затвердження її Королем. Цей факт засвідчує, що у Франції форма правління замінена з абсолютної монархії на конституційну монархію.

Конституція встановлювала державний лад заснований на принципах розподілу влади й обмеження монархії, утверджувала національний(народний) суверенітет та представницьке правління.

Вищим органом законодавчої влади проголошувався однопалатний парламент – Національні Збори, які обиралися терміном на два роки і не могли бути розпущені королем. Порядок скликання сесій парламенту визначався законом, а не волею короля. Головною функцією Національних Зборів було прийняття законів. До компетенції парламенту входило:

- Формування збройних сил, визначення їх кількості і складу;
- Оголошення війни і укладення миру;
- Прийняття бюджету, контроль бюджетними видатками;
- Визначення структури державного апарату;
- Притягнення Верховним Судом до відповідальності перед міністрів та інших вищих посадових осіб;
- Ратифікація договорів з іноземними державами.

До складу парламенту входили депутати, обирали активними громадянами (вік – 25 років, ценз осілості, сплата податків, внесені у список Національної гвардії, не знаходяться на положенні прислуги). Депутатами могли стати лише активні громадяни, які відповідали вимогам підвищеного майнового цензу.

Таким чином, Конституція фактично встановлювала здійснення демократії представницьким шляхом і нерозривно пов’язувала це здійснення з майновим цензом, обмежуючи права незаможних громадян.

Виконавча влада належала Королю, який здійснював її посередництвом призначених ним міністрів. Король був верховним головнокомандувачем збройних сил, здійснював загальне керівництво внутрішніми і зовнішніми справами, призначав на вищі державні посади. Однак, порівняно з минулим часом, влада Короля зазнала суттєвих обмежень. Він міг діяти лише в рамках законів, прийнятих Зборами, бо була введена обов'язкова контрасигнація актів короля відповідним міністром.

Місцеве управління покладалося на виборні органи, що діяли під керівництвом і контролем відповідних міністрів. Рішення місцевих органів влади могли бути скасовані королем лише в разі, якщо вони суперечили законам і постановам уряду. У випадках непокорі такому рішенню Короля, посадові особи таких органів звільнялися з посади.

Судова влада складалася з Верховного Суду, Касаційного Суду, судів присяжних та обраних на певний строк суддів. Верховний Суд утворювався для розгляду справ про злочини вищих посадових осіб, а також справ, що стосувалися злочинів, спрямованих на підриив безпеки держави. Касаційний суд розглядав справи, з яких були винесені постанови нижче стоячими судами.

Разом з тим Установчі Збори, під натиском крупної буржуазії, прийняли ряд актів, які значно уражали права громадян і свідчили про неоднорідність поглядів на державно-правовий лад у суспільстві. Так, законом Ле Шапельє були заборонені об'єднання громадян однієї професії у союзи, заборонялося проводити страйки під приводом, що такі дії надають шкоди країні.

На виокремлення заслуговує політична структуралізація суспільства, пов'язана з утворенням груп політичного впливу. На початку революції у Франції сформувалися три основні „політичні клуби“:

- *Партія фельянів*, яка представляла інтереси крупної буржуазії, ліберального дворянства заможних верств населення тощо. Її представники прагнули провести поступові перетворення у

французькому суспільстві і закріпити ідеали конституційної монархії.

- *Партія Жирондистів*, що представляла середню торгово-промислову буржуазію, в основному вихідців із провінцій.

- *Партія Якобінців*, яка виражала інтереси дрібної та частково середньої буржуазії, ремісників і селян. Прихильників найбільш радикальних перетворень, скасування монархії, запровадження республіканської форми управління.

На першому етапі революції в політичному житті країни домінували фельяни.

5. Державний лад Франції періоду Першої Республіки.

Період Першої республіки у Франції розпочинається 10 серпня 1792р., захопленням повстанською Паризькою комуною королівського палацу, утворенням нового вищого органу державної влади – Конвенту, який позбавив короля влади і проголошував утворення республіки.

Період Першої Республіки поділяється на такі етапи:

- Серпень 1792 – червень 1793 – Жирондистська республіка.

- Червень 1793 – червень 1794 – Якобінська республіка (диктатура).

- Червень 1794 – листопад 1799 – Термідоріанська республіка.

Серед причин скинення монархії та встановлення республіканської форми правління слід назвати загрозу відновлення абсолютної монархії у Франції. Можливість реакційного перевороту склалася завдяки утворенню сильної коаліції європейських країн на захист французького трону і проти революції та посиленням заколотницьких настроїв серед дворянства, які всіляко підтримувалися королівським двором. В такій ситуації значно зросли антироялістські настрої серед населення і в ніч на 10 серпня 1792р. Паризька комуна захопила палац короля, скинула уряд фельянів,

примусила Законодавчі Збори прийняти ряд важливих законодавчих актів та рішень.

Основні зміни за прийнятими рішеннями.

- Король позбавлений статусу глави виконавчої влади і увільнений від виконання всіх обов'язків управління країною;

- Проголошено створення нового органу державної влади – Національного Конвенту, вибори до якого пройшли у вересні 1792р.

- Встановлено новий порядок виборів, згідно з яким скасовано поділ громадян на активних і пасивних, встановлено віковий ценз активного виборчого права з 21 року, а пасивного – з 25 років.

- Утворено Тимчасову Виконавчу Раду, яка дістала функції виконавчої влади замість скинутого королівського уряду. До складу цього органу в основному увійшли жирондисти.

- Створено Надзвичайний кримінальний трибунал, головним завданням якого був розгляд справ про контрреволюційні діяння.

Після виборів до Конвенту на першому етапі його роботи домінуючі позиції займали представники партії жирондистів та якобінців. Протягом певного часу між представниками цих партій та арифметичною більшістю депутатів, які в переважно були безпартійними, встановилося тимчасове перемир'я у поглядах і діях. Найважливішою подією в роботі Конвенту було скасування монархії та відміна Конституції 1791р.

Разом з тим не було вирішено ряду важливих питань:

- Остаточно не ліквідовано феодальних відносин у сільській місцевості.

- Не вирішено продовольчу проблему (на країну насувався голод).

У травні 1793 року в середині країни спалахнуло роялістське повстання. На зовнішніх фронтах війська Франції так само зазнавали поразок. У цій ситуації представники Національної Гвардії та озброєні громадяни скинули уряд жирондистів. Таким чином у країні фактично встановився режим диктатури якобінців.

Основні зміни у державно-правовому ладі, які відбулися за часів якобінської диктатури:

- 3 червня 1793р. Конвент прийняв декрет про пільгову продажу селянам конфіскованих земель, чим завоював симпатії і підтримку селянського населення та міської бідноти.

- 17 червня 1793 р. прийнято декрет, яким скасовано усі феодальні права. В результаті велика кількість селян перетворилася на вільних громадян, зникло крупне землеволодіння (в т.ч. і церковне). Велика кількість земель могла бути придбана представниками дрібної і середньої буржуазії.

- 24 червня 1793р. була прийнята Конституція, яка по традиції складалася з двох документів: Декларації прав людини і громадянина і конституційного акту.

Нова Декларація відтворювала основні положення Декларації 1789 р., але відрізнялася від неї більшим демократизмом і революційністю, радикальнішим підходом до вирішення проблеми політичних прав і свобод. Зазначалося, що цілью суспільства є „загальне щастя”, а уряд діє з метою його досягнення і повинен забезпечувати природні невід'ємні права людини – рівність, свободу, безпеку і власність. Було встановлено чітке розмежування між юридичною та майновою рівністю (вважалося, що юридичною рівністю наділені всі громадяни, але в майновому плані вони не є рівними). У Декларації поняття „Нація” замінено поняттям „Народ”, що трактувалося як співтовариство рівних громадян, якому належить абсолютний суверенітет. В Декларації було також виголошено принцип законності.

Конституційний акт 1793 року конкретизував демократичні принципи Декларації і встановлював основи державного ладу.

Проголошувався республіканський лад, верховна влада у країні визнавалася як така, що належить народу, вводилося загальне виборче право для всіх громадян Франції, які мають на час виборів постійне місце проживання не менше шести місяців. Скасовувалися всі попередні виборчі цензи, в тому числі й ценз осілості у певній

місцевості. І все ж загальне виборче право стосувалося лише представників чоловічої статі.

Французьке громадянство надавалося кожному, хто народився у Франції і мав постійне місце проживання. Дієздатність наставала при досягненні людиною віку 21 рік.

Органом законодавчої влади у Франції ставав *однопалатний парламент - Законодавчий корпус* (Національне зібрання), який обирався терміном на 1 рік. Вводилася законодавча плебісцитарна система, згідно з якою законопроекти у сфері цивільного й кримінального права, бюджету, оголошення війни і укладення миру мали затверджуватися первинними зборами громадян, принаймні в половині департаментів країни.

Адміністративно-розпорядче управління доручалося Виконавчій Раді, що формувалася шляхом багатоступінчатої системи виборів. Основним завданням Ради було керівництво діяльністю усіх міністерств та відомств.

Однак введення такої системи державних органів відкладалося до повного розгрому контрреволюції. Натомість створювалися або продовжували діяти спеціальні революційні органи, наділені надзвичайними безтерміновими повноваженнями.

Конвент вважався вищим органом державної влади, який видавав закони й контролював діяльність всіх органів, що здійснювали керівництво державою. Домінуючою політичною силою у Конвенті були яacobіниці.

Створювалися *Комітет суспільного спасіння та Комітет суспільної безпеки*. Перший з них здійснював керівництво сферою оборони, управління внутрішніми справами, зовнішньою політикою. Другий – розслідував справи, пов'язані із контрреволюційною діяльністю.

Важливе місце в системі влади займав Революційний Трибунал, який по суті був спеціальним судом, що у спрощеному порядку здійснював розгляд справ про злочини в сфері державної безпеки. Єдиною мірою покарання, яку застосовував цей судовий орган була смерть.

Важлива роль належала *Комісарам Конвенту на Національним Агентам*, які направлялись у відомства та територіальні одиниці для нагляду за їх діяльністю й виявленням контрреволюційних дій.

Яcobіньський уряд значну увагу приділяв соціальній політиці, однак, враховуючи його авторитарний стиль управління, не виправдану жорстокість до „контрреволюціонерів” та політичні гоніння опозиції, цей режим почав викликати у населення невдоволення. Враховуючи, що основні завдання революції до літа 1794 р. були фактично виконані, яcobіньська диктатура вичерпала себе як форма правління та політичний режим.

27 липня 1794 року яcobіньська диктатура в ході збройного повстання впала. Перша французька республіка перейшла до свого останнього етапу – термідоріанського. Цей період позначився приходом до влади крупної буржуазії.

Основні зміни, що відбулися під час термідоріанського етапу. Прийнята Конституція 1795 р., що традиційно складалася з двох документів: Декларації та Конституційного акту.

Декларація, якою відкривалася Конституція була суттєво зміненна і стала називатись „Декларацією прав і обов'язків людини та громадянина”. Із цього документа було вилучено положення про право народу на повстання, свободу друку, зборів, рівне право бути обраним. Разом з тим було закріплено обов'язок кожного громадянина захищати державу і власність.

Основними принципами державного ладу були республіканська форма правління, заснована на представницьких началах та розподіл влади на законодавчу, виконавчу й судову.

Органом законодавчої влади оголошувався *двопалатний парламент - Законодавчий корпус*, який складався з двох палат: верхньої – *Ради старійшин*, та нижньої – *Ради п'ятисот*. Основною функцією парламенту була законотворчість.

Вибори проводилися за двоступінчатою системою. До них допускалися лише громадяни чоловічої статі, які досягли віку 21 рік

і мали певні майнові цензи. Правом бути обраним наділялися чоловіки віком від 25 років.

Виконавча влада здійснювалася колегіальним органом – Директорією – у складі п'ятьох чоловік, що обиралася Радою старійшин за поданням Ради п'ятисот. Їй належало право призначати міністрів, командувачів арміями, інших вищих посадових осіб.

6. Державний лад Франції періоду Наполеона Бонапарта.

Періодом Бонапарта в історії Франції вважають той суспільний і державний лад, який діяв з листопада 1799 по 1814 р. і безпосередньо пов'язаний з діяльністю однієї з найбільш яскравих постатей французької та світової історії – Наполеоном Бонапартом. У цей порівняно невеликий за хронологічними вимірами проміжок часу у Франції, а згодом у інших країнах Європи, відбулася велика кількість подій, яка мала надзвичайно важливе значення для подальшого розвитку Франції та континенту і докорінно змінила суспільно-політичні реалії тогочасного французького суспільства. Постать Наполеона завжди викликала полеміку стосовно правильності його дій та їх наслідків. Оцінка цієї особистості різко варіювалася від обожнювання до ненависті. Та, беззаперечно, що Наполеон здійснив ряд таких дій, які вплинули на подальший хід історії не лише Франції. З точки зору державно-правової сфери за часів Наполеона прийнято ряд важливих правових кодифікованих актів, які багатьма країнами романо-германської правової сім'ї використовувалися у якості зразка при підготовці подібних документів. Адже проведені Наполеоном реформи органів управління, в тому числі й місцевих, з невеликими змінами діють у цій країні й по сьогодні.

Період Бонапарта поділяється на два пієперіоди:

- Консульство – листопад 1799 – 1802 рр.;
- Імперія – 1802-1814 рр.

Прихід до влади Наполеона відбувся у листопаді 1799 року (18 Брюмера Луї Бонапарта) внаслідок перевороту. Бонапарт, який на той час займав посаду одного з провідних генералів, розігнав Законодавчий корпус та Директорію. Можливість такої події була спричинена об'єктивно: у французькому суспільстві загострилася боротьба між двома крайніми соціальними групами: реакційно налаштованим дворянством та міськими трудівниками, які страждали від безробіття. Кожна з цих груп неухильно намагалася нав'язати свій вплив Директорії і керувати її діяльністю. В такій ситуації серед правлячих кіл, представників крупної буржуазії, поширилася думка про необхідність введення режиму диктатури сильної особистості, при якому було б можливим централізувати і зміцнити державу. З приходом Наполеона до влади у 1799 році, була прийнята *Конституція*. Основними рисами державного ладу, що встановлювався новою конституцією, були верховенство уряду та представництво за плебісцитом. Управління країною передавалося в руки трьох Консулів, які обиралися терміном на 10 років. Реальна влада концентрувалася в руках Першого Консула, який здійснював виконавчу владу, призначав і звільняв міністрів, членів Державної Ради, дипломатів, військових, суддів, глав місцевих влад. Йому також належало право законодавчої ініціативи. Другий і Третій Консули були наділені лише дорадчими повноваженнями. В Конституції було зазначено, що Першим Консулом є Наполеон Бонапарт.

Було створено декілька нових органів законодавчої влади.

Державна Рада – призначалася Першим Консулом. Основне її завдання – редагування законопроектів, що виносилися на її розгляд уряду.

Трибунат – обирався Сенатом, як правило із осіб запропонованих Першим Консулом і здійснював обговорення згаданих законопроектів.

Законодавчий Корпус – обирався аналогічно Трибунату і здійснював прийняття або відхилення законопроекту в цілому, без обговорення і внесення змін до нього.

Охоронний Сенат – Складався з довічно призначених сенаторів (з часом обирався Законодавчим Корпусом і Трибунатом за поданням Першого Консула) та затверджував прийняті Законодавчим Корпусом законопроекти.

А взагалі ці органи були лише імітацією парламенту, оскільки їх члени були підконтрольні Першому Консулу. Більше того, законопроекти могли вноситися лише урядом (тобто Першим Консулом).

Виборча система також докорінно шляхом змінилася. Громадяни територіальних одиниць усіх ланок (від комуни до загальнонаціонального округу) обирали зі свого складу десяту частину осіб, які ставали кандидатами на заповнення посад у відповідній територіальній одиниці. Призначення на ці посади, здійснювалося вищестоящими посадовими особами. До виборів допускалися особи чоловіки, що мали французьке громадянство. Таким чином вибори перетворилися у чисту формальність, оскільки списки кандидатів на посади, які обиралися, були настільки широкими, що чиновник вищого рівня завжди мав можливість до маневру.

В 1802 році *Бонапарт* був оголошений довічним Першим Консулом, а потім – *Імператором французів під іменем Наполеона Першого*. З цього часу в його руках зосередилася законодавча (разом з Сенатом) і виконавча влада.

Великий вплив на політичне життя країни здійснювала армія, яка вже стала найманою і була віддана імператору.

Особливе значення займав поліцейський апарат, що складався з кількох галузевих поліцій. Найважливішою була таємна поліція, що здійснювала нагляд за іншими державними органами, виявляла бунтівників та ворогів режиму.

Наполеону вдалося укласти конкордат з Папським Престолом про взаємодію держави з католицькою церквою, згідно з яким церква визнавала втрату своїх володінь, а всі призначення на високі церковні посади здійснював Імператор і затверджував Папа Римський, священники ж отримували платню з державного бюджету.

Імперія Наполеона носила завойовницький характер. За часів його правління йому вдалося об'єднати під своєю владою значну частину європейського простору. Переломним етапом завойовницької кампанії було вторгнення в Росію, яке закінчилося тотальною поразкою в 1812 році. Внаслідок цієї події армія Наполеона значно послабла і після військових дій союзників, направлених проти Франції в 1814 р. імперія впала.

7. Реставрація династії Бурбонів. Легітимна Монархія.

Після поразки Франції у війні з союзниками в 1814 р. до країни повернулося багато дворян-емігрантів на чолі з братом колишнього короля Людовіка XVI, який вважався спадкоємцем престолу і ще раніше прийняв королівський титул під ім'ям *Людовік XVIII*. Відбулася реставрація (відновлення) влади династії Бурбонів у Франції. Роялісти зайняли більшу частину керівних посад, але з часом зрозуміли, що повернення до абсолютної монархії і авторитарного режиму вже неможливе.

Король погодився на введення *конституційного правління*, що було оформлено прийнятою ним *Хартією 1814р.* Цим документом гарантувалася недоторканість власності, забезпечувалися обов'язки держави у відношенні до кредиторів, надавалися певні політичні права і свободи, констатувалася рівність людей перед законом та неможливість кримінального переслідування інакше, як у відповідності з законом.

У країні відновлювалася *конституційна монархія*, королівський титул оголошувався спадковою прерогативою династії Бурбонів. Повноваження короля суттєво розширилися порівняно із Конституцією 1791р. Йому належала уся повнота виконавчої влади, він здійснював призначення на основні посади в системі управління державою, армією, поліцією, судами. Король наділявся правом законодавчої ініціативи та видання указів. Йому також належало право накладання вето на законопроекти, прийняті парламентом.

Законодавчу владу здійснював двопалатний парламент, який складався з *Палати Перів (верхня)* та *Палати Депутатів (нижня)*.

До складу верхньої палати входили довічні або спадкові пери, які призначалися королем. Перами від народження вважалися принци крові.

Активне виборче право на виборах до Палати Депутатів належало особам, які досягли 30-річного віку і відповідали певному майновому цензу. Правом бути обраними наділялися особи, що досягли 40-річного віку і належали до осіб з підвищеним майновим цензом.

Військовий апарат, судовий апарат та система місцевого управління залишалася майже такою, якою була встановлена при Наполеоні.

З часом королівський уряд спробував повернутись до режиму абсолютної монархії. Особливо було це помітно за часів правління Карла X, який у червні 1830 року прийняв ряд ордонансів, які фактично скасували конституційну форму правління. Був розпущений парламент, зменшена кількість палати депутатів, підвищено майновий ценз, введено жорстку цензуру, заборонено проведення зібрань. Внаслідок цього невдоволене населення повстало і в липні 1830 року скинуло Карла X з престолу. Владу в країні захопили представники фінансової еліти, які спішно сформували Тимчасовий Уряд і проголосили королем представника молодшої лінії династії Бурбонів Луї-Філіпа, герцога Орлеанського. В країні була прийнята нова Хартія 1830 р., яка в основному відтворювала Хартію 1814 р., але дещо демократизувала режим: зросла роль парламенту, були знижені майнові цензи тощо. Більшість елементів державного механізму не зазнали змін, але у подальшому, королівська влада проводила курс на обмеження конституційного правління.

8. Державний лад Франції періоду Другої республіки.

Зимом 1848 р. населення Парижу піднялося на повстання. Його причиною була відміна конституційного режиму, а приводом став розстріл мирної маніфестації жителів столиці, які вимагали повернення до демократичних принципів управління. Повстанці

захопили основні об'єкти Парижа, і король змушений був зректися престолу. Після цієї події був створений Тимчасовий Уряд, в основному з представників ліберально-демократичної опозиції. Він оголосив про утворення республіки.

Весною 1848р. відбулися вибори до Установчих Зборів, які прийняли *нову Конституцію 1848р.* Основними принципами встановленого Конституцією державного ладу були:

- республіканська форма правління;
- розділення влади;
- правління за допомогою представницької демократії;

Вищим органом законодавчої влади ставало Національне Зібрання. В його компетенцію входило прийняття законів, вирішення питань бюджету, війни і миру, затвердження зовнішніх договорів, та деякі інші. Депутати обирались терміном на три роки. До виборів допускалися громадяни, які досягли 21 річного віку. Право бути обраним надавалося громадянам з 25 років.

Главою виконавчої влади оголошувався президент, який обирався спеціальним органом, що складався з представників департаментів, терміном на 4 роки. Президент наділявся правом управління адміністративним апаратом, він призначав і звільняв міністрів та глав центральних відомств, військових командирів, дипломатів, суддів тощо.

В якості дорадчого органу, який розглядав урядові законопроекти, утворювалася *Державна рада*. До її компетенції також входив також нагляд за дотриманням законів. Державна рада обиралася Національним Зібранням на 6 річний термін.

Стосовно структури органів центрального і місцевого управління то вони майже не зазнали змін. Зберігалася й попередня система адміністративно-територіального устрою.

Суттєвим недоліком Конституції 1848р. була відсутність реального механізму стримувань і противаг між гілками влади. Парламент наділявся правом зміщення президента з посади у випадку порушення ним Конституції, однак він не мав достатньої

сили для цього. В свою чергу і президент не був наділений повноваженнями для розпуску парламенту, однак оскільки влада концентрувалася в його руках, фактично він міг розігнати парламент. Все це спричинилося до зосередження влади в руках президента і, як наслідок, дало можливість відродити монархічну форму правління.

9. Державний лад Франції періоду Другої Імперії.

Першим обраним президентом республіки став *Луї-Наполеон Бонапарт*. Сталось це завдяки застосуванню популістських гасел, обіцянкам зменшити податки та поліпшити соціальне становище населення. Бонапарт завжди мав бажання привласнити собі владу в країні, однак з причин терміновості обрання його на посаду президента це було неможливо, він пішов на неконституційні дії. В грудні 1851 р. за підтримки військ було розігнано Національне Зібрання, заарештовано противників президентської влади, посилено військово-політичний контроль за населенням.

Для закріплення державного перевороту було прийнято Конституцію 1852 року. Згідно з цим документом уся повнота влади передавалася до рук президента, який обирався терміном на 10 років. Йому були підпорядковані основні ланки державного апарату, включаючи армію, поліцію, жандармерію, адміністративно-фінансовий апарат. Президент дістав право на призначення і звільнення усіх важливих посадових осіб.

Законодавча влада здійснювалася *Державною Радою, Законодавчим Корпусом і Сенатом спільно з президентом*. Законодавчий Корпус обирався населенням, однак кандидатури для голосування визначалися президентом. Державна Рада та Сенат призначалися президентом. Законодавча ініціатива була виключним правом президента. На основі його пропозицій Державна Рада готувала законопроекти, Законодавчий Корпус приймав або відхиляв їх, а Сенат здійснював затвердження.

Місцеве управління не зазнало суттєвих змін, зберігалася система територіального поділу тощо. В цілому етап періоду Другої

Імперії за своїми властивостями майже повторював етап Консульства періоду Наполеона.

В листопаді 1852 року імперія була відновлена і імператором проголошено Наполеона III. У країні встановилася військово-поліцейська диктатура. Основні інститути демократії скасували. В кінці 60-х років, внаслідок назріваючої революційної ситуації, сталася спроба часткової демократизації: розширилися права Сенату й Законодавчого Корпусу, знизився тягар цензури тощо. У 1870 році було прийнято нову Конституцію, основна відмінність якої полягала у закріпленні цих змін.

В 1870 році Наполеон III розв'язав війну проти Пруссії. Вона закінчилася поразкою Франції, внаслідок чого було повалено монархію.

10. Паризька комуна 1871р.

Паризька Комуна – одне з найцікавіших явищ у французькій державно-правовій історії кінця XIX століття.

Восени 1870 року Франція зазнала нищівної поразки від військ Пруссії. Коли інформація про це дійшла до Парижу, там спалахнуло народне повстання, в результаті якого монархію Наполеона III було скинуто. До влади прийшли представники опозиції, було сформовано новий уряд і проголошено республіку. Однак новий уряд не мав необхідних засобів для вигнання прусів з території Франції, він навіть уклав на початку 1871 р. принизливу для Франції мирну угоду, за якою країна позбавлялася провінції Ельзас та частини Лотарингії.

Це викликало невдоволення населення країни, передусім паризьких громадян, які ініціювали скинення уряду, як антинародного. Безпосереднім поштовхом до збройних сутичок стало намагання уряду 18 березня 1871р. роззброїти війська паризької Національної гвардії. Внаслідок зіткнень озброєні парижани вигнали уряд зі столиці і встановили у Парижі власний порядок врядування.

Основною військовою силою в місті була Національна гвардія, яка забезпечувала громадський порядок і безпеку населення,

фактично контролювала інститути політичної влади. Після вигнання уряду та переходу частини урядових військ на біг жителів міста, Центральний комітет Національної гвардії оголосив вибори до нових органів влади столиці Франції, які відбулися 16 березня 1871р.

В результаті виборів у місті сформувалися такі органи влади: Вищим, постійно діючим органом ставала Рада Паризької Комуні. До її складу входили депутати, обрані міськими жителями. Рада приймала закони та рішення з найважливіших питань.

Виконавчими органами Ради були 10 спеціальних комісій, які відали певним колом питань (військова, продовольча, суспільної безпеки, юстиції, фінансова, освіти, суспільних служб, зовнішніх зносин). Особлива роль належала виконавчій комісії, яка координувала діяльність всіх спеціальних комісій.

У Паризькій Комуні була організована і власна *судова система*. Найвищим судовим органом стала Рада Паризької Комуні, яка здійснювала касаційний розгляд справ, рішення з яких постановили нижче стоячі суди. Право бути вищим судово-розпорядчим органом Комуні надавалося спеціальній комісії юстиції Ради Паризької Комуні. Судова система Комуні конструювалася по мірі необхідності. Суди формувалися з виборних засад. В цілому склалася така судова система:

- 1) Загальні суди: журі у справах версальців (урядових осіб), палата цивільного суду, мирові суди;
- 2) Військові суди: дисциплінарні суди в батальйонах, суди у легіонах, загальний військово-польовий суд.

Діяльність уряду комуні носили соціально спрямований характер, і її дії в основному стосувалися поліпшення соціально-економічного становища найменш забезпечених верств населення. Була проведена націоналізація безгосподарного майна, що передавалося у власність кооперативних асоціацій робітників. Уряд прийняв рішення про відділення церкви від державної влади і експропріацію її майна тощо.

Внаслідок військових дій збройних сил уряду, війська Паризької Комуні зазнали поразки і 28 травня Париж був зайнятий прихильниками уряду.

11. Державний лад Франції періоду Третьої республіки.

Після закінчення Франко-Прусської війни 1870-1871р. головною політичною проблемою залишалось визначення майбутнього державного ладу країни. Основними політичними силами, які діяли на той час в державі були партії монархічного та республіканського толку. Між цими двома течіями розгорталася ідейна боротьба на ґрунті вибору форми правління післявоєнної Франції. Зрештою стало зрозумілим, що повернення до монархічної форми є неможливим, тому монархісти почали відстоювати встановлення такої республіканської форми правління, при якій, з найменшими втратами можна б повернутися до монархічної форми, якщо виникне така нагода. Республіканці ж навпаки, відстоювали встановлення стабільної республіканської форми правління.

За таких умов розстановки політичних сил Національне Зібрання, у якому домінували представники монархістських партій, прийняло конституційні закони 1875 року. Було прийнято *три основних конституційних закони*, які в своїй сукупності складали Конституцію країни: Конституційний закон про організацію державних влад, Конституційний закон про організацію Сенату, Конституційний закон про взаємовідносини державних влад. Прийняті Конституційні акти визначали структуру і компетенцію вищих органів державної влади. Відсутність єдиного конституційного документу дала можливість обійти питання про загальні принципи державного ладу. Жоден з документів прямо не встановлював республіку. Лише наявність норм про те, що президент є главою держави побічно свідчило про її республіканську форму. В конституційних актах не було визначено норм про права і свободи громадян.

В цілому три конституційних закони встановлювали форму правління, яку в теорії прийнято класифікувати як *президентська*

республіка, з повноваженнями президента близькими до повноважень монарха в конституційній монархії.

Главою держави визнавався *президент*, який обирався парламентом терміном на 7 років з правом переобрання. Главі держави належало право законодавчої ініціативи, промугляції законів, нагляду за їх виконанням. Президент міг відстрочити засідання парламенту, зажадати повторного розгляду попередньо узгодженого законопроекту. Зі згоди Сенату, він міг розпустити нижню палату парламенту. Президент був верховним головнокомандувачем збройних сил, йому належало право призначення на всі вищі державні посади.

В 1877 році монархічні партії на чолі з тогочасним президентом Мак-Магоном вчинили спробу державного перевороту, з метою повернення до монархічної форми правління. Однак, вона не вдалася, і президент змушений був піти у відставку. В 1884 році були прийняті зміни до конституційних актів, які встановили неможливість повернення до монархії, забороняли представникам правлячих династій балотуватися на посаду президента тощо.

Конституційні реформи мали такі наслідки:

- 1) Парламент ставав основною ланкою державної влади;
- 2) Сталося фактичне зменшення влади президента;
- 3) Уряд ставав підзвітним і підконтрольним парламентові;
- 4) В країні була встановлена форма правління, близька до парламентської республіки.

Законодавча влада здійснювалася Палатою Депутатів (нижня палата) і Сенатом (верхня палата), які у сукупності утворювали Національне зібрання. Основною функцією парламенту була законотворчість. У структурі парламенту домінуюче положення належало Сенату, оскільки ні один законопроект не міг набрати силу закону до того часу, поки його не затвердив Сенат. Більше того, лише зі згоди Сенату Президент міг розпустити Палату Депутатів, що надавало йому додаткового впливу. Сенату на рівні з Палатою Депутатів належало право законодавчої ініціативи (окрім прийняття фінансових законопроектів), що також значно підсилювало його

компетенцію. Тому правомочність Сенату майже повністю співпадала з роллю Палати Перів періоду легітимної монархії Бурбонів.

Палата депутатів обиралася шляхом загальних прямих виборів за мажоритарною системою. Сенат спочатку складався з обраних та довічно призначених сенаторів, та з часом порядок його формування був змінений. Він обирався за мажоритарною системою, але шляхом двоступінчатих непрямих виборів. Спочатку від кожної комуни обиралися виборники, які на рівні департаменту утворювали спеціальну колегію. В свою чергу вона обирала одного сенатора від свого департаменту. У виборах могли приймати участь громадяни Франції чоловічої статі, які досягли 21-річного віку і відповідали цензу осілості в даній місцевості не менше 6 місяців.

В конституційних актах не було спеціального розділу присвяченого уряду. Закони містили лише окремі фрагментарні положення про діяльність міністрів. Важливою нормою було положення про солідарну відповідальність міністрів перед парламентом, що по суті означало утворення Кабінету Міністрів, як найвищого колегіального органу виконавчої влади. Враховуючи коаліційний склад уряду і протиставлення політичних сил у парламенті, строк діяльності окремого складу уряду не перевищував одного року.

Особлива роль у державному механізмі належала *Державній раді*, що складалася із вищих чиновників, призначених президентом. Головною функцією Ради була допомога і консультування уряду в сфері управління, підготовка проектів рішень, а також виконання повноважень найвищої інстанції суду адміністративної юрисдикції. Державна рада здійснювала виключно важливий вплив на діяльність уряду і нерідко фактично підмінювала його.

Територіальний устрій Франції цього періоду класифікувався як унітарний централізований. Країна поділялася на департаменти, округи і комуни. На рівні департаменту і округу діяли територіальні відділення органів державної виконавчої влади. Центральний уряд в департаменті був представлений префектом, призначеним президентом за поданням міністра внутрішніх справ. Префект

координував діяльність всіх органів державної виконавчої влади в департаменті, наділявся правом розпуску органів місцевого самоврядування, володів правом відсторонення з посад мерів комун. На рівні округу функції представника центральної влади виконував супрефект, який призначався міністром внутрішніх справ і підпорядковувався префекту.

Місцеве самоврядування на рівні департаменту та округу здійснювалося генеральними та відповідно окружними радами, що обиралися населенням. На рівні комун обиралися муніципалітети та мери, як найвищі посадові особи. Органи місцевого самоврядування вирішували питання облаштування територій, місцевого комунального господарства, введення і збору місцевих податків тощо.

Режим Третьої республіки проіснував до 1940 року, коли північна частина території Франції була захоплена фашистською Німеччиною, а в південній частині – формально продовжувала діяти французька державність, яка, однак, знаходилась під наглядом Німеччини. З окупацією у 1942 році всієї території Франції, Третя республіка впала.

12. Держава і право Франції періоду Четвертої республіки.

Після визволення Франції від німецької окупації в кінці 1944 року основним питанням політичного життя країни було визначення майбутнього державного ладу. З 1944 по 1946 рік влада у Франції належала Тимчасовому урядові, який здійснював управління країною і підготував проведення Установчих Зборів після прийняття нової Конституції. В 1946 році, з другої спроби, Установчі Збори склали проект нової Конституції, яку згодом затвердив референдум.

Основні положення Конституції 1946р.

- Визнавалися права і свободи людини і громадянина затвержені Декларацією людини і громадянина 1789р. Вперше було проголошено рівність чоловіків і жінок та право на отримання посади незалежно від походження, право на організацію профспілок і проведення мітингів;

- Конституція передбачала утворення в країні парламентської республіки.

Парламент складався з двох палат – *Національного Зібрання* та *Ради Республіки*. Національне Зібрання обиралося строком на п'ять років на основі загальних і прямих виборів. Національному Зібранню належало право прийняття законів. Законодавча ініціатива належала депутатам Національного Зібрання та голові ради міністрів.

Рада республіки була палатою територіального представництва обиралася на основі загальних непрямих виборів. Рада республіки уповноважувалася здійснювати розгляд законопроектів прийнятих Національним Зібранням і повертати їх із своїми зауваженнями до нижньої палати. В разі, якщо Національне Зібрання відхилило ці поправки, прийнятим вважався перший варіант законопроекту.

Главою держави визнавався *Президент Республіки*, який обирався парламентом терміном на 7 років з правом однократного переобрання. Президента інформували стосовно ведення всіх міжнародних переговорів, він підписував і ратифікував іноземні договори, здійснював промульгацію законів. Йому належало право відкладального вето, яке могло долатися більшістю голосів членів парламенту. Президент затверджував найважливіші урядові декрети, приймав розпорядчі документи, які, однак, потребували обов'язкової контрасигнації з боку голови ради міністрів та відповідального міністра.

Безпосереднє державне управління здійснювала *Рада Міністрів* на чолі з Головою Ради, який призначався президентом після парламентських виборів, з урахуванням розстановки політичних сил. Інші члени Ради призначалися Президентом за поданням Голови Ради Міністрів.

Голова Ради Міністрів забезпечував виконання законів, безпосередньо керував усім державним апаратом, здійснював безпосереднє керівництво збройними силами.

Конституція поклала колективну відповідальність на міністрів. Кабінет був підзвітний Національному Зібранню, яке могло відправити його у відставку, висловивши резолюцію невдоволення.

Конституція закріпила *попередню систему місцевого управління і самоврядування*.

Окрема глава Конституції присвячувалася *колоніям*, що визнавалися рівними з метрополією. Встановлювалося, що Франція разом з колоніями утворює Французький Союз. З цих міркувань був створений окремий орган у справах колоній – Асамблея Французького Союзу, що мала здійснювати розгляд питань спільних для всього союзу.

Основні риси Конституції 1946 р.

1) Збережено двопалатну систему парламенту, що сприяло стабільності законодавства, оскільки законопроект, який обговорювався по окремо у двох органах ставав більш виваженим. Разом з тим, з метою недопущення гальмування законодавчого процесу, повноваження верхньої палати були значно зменшені.

2) Право приймати закони надавалося лише Національному Зібранню, без його делегування будь-яким іншим органам.

3) Конституція не передбачала сильної й незалежної від парламенту президентської влади.

4) Уряд визнавався фактично залежним від Національного Зібрання.

Протягом 1948-54 років у Франції відбулося ряд Конституційних реформ, в результаті яких значно посилилася роль Ради Республіки в законодавчому процесі та у політичній системі країни в цілому. За рахунок незалежності від парламенту підсилювалась влада уряду.

ТЕМА 10.

РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В АНГЛІЇ (6 год.)

1. Суспільний і державний лад Англії періоду ранньофеодальної монархії (9 – 11 ст.)
2. Суспільний і державний лад Англії періоду сеньйоральної монархії (11-13 ст.)
3. Суспільний і державний лад Англії періоду станово-представницької монархії (13-15 ст.)
4. Суспільний і державний лад Англії періоду абсолютної монархії (15-17 ст.)
5. Революція 17 ст. і зміни в державному ладі Англії
6. Державний лад Англії Нового часу (17-19 ст.)
7. Загальна характеристика державного ладу Англії в пер. пол. 20 ст.

1. Суспільний і державний лад Англії періоду ранньофеодальної монархії (9 – 11 ст.)

Становлення феодальної держави в Англії пов'язано з багаточисельним завоюванням Британських островів племенами германського і скандинавського походження.

У якості головних етапів розвитку англійської феодальної держави можна виділити такі періоди:

- 9-11 ст. – період англосаксонської ранньофеодальної монархії;
- 11-12 ст. – період централізованої сеньйоральної монархії і період громадянських війн за обмеження королівської влади;
- друг. пол. 13-15 ст. - період станово-представницької монархії;
- кін. 15- сер. 18 ст. – період абсолютної монархії.

Формування феодального суспільства у германських племен в Британії проходило уповільненими темпами, що було пов'язано з консервацією племінних звичаїв англо-саксів на острові та стійким впливом скандинавських традицій.

У 6 – 8 ст. серед населення виділяються наступні соціальні групи:

- король;
- священики;
- ерли – родоплемінна знать;
- керли – особисто вільні общинники;
- лети – напіввільні люди;
- раби-слуги, які використовувались у домашньому господарстві;

У 8 столітті поширеною була практика, згідно з якою кожна людина повинна шукати собі глафорда (покровителя). При цьому така особа ставала особисто залежною, оскільки не мала права вільно залишати свого покровителя.

Особливою соціальною групою слід вважати танів, дружинників короля. До складу цієї категорії входили як ерли, так і керли, які були на військовій службі у короля. Єдиним критерієм належності цієї групи була наявність земельної ділянки визначеного розміру.

Таким чином, в англійському суспільстві цього періоду не було чітко обмежених соціальних груп. Це проявлялося в першу чергу у можливості дістати звання тана і нащадкові родоплемінної знаті, і селянинові.

Протягом 10 ст. відбувається поступове формування системи панування і підпорядкування, що базувалося на наявності земельної власності та особистому статусі особи. В 11 ст. були визначені основні обов'язки танів, та залежного селянства.

Тани володіли пожалуваною від короля земельною власністю і за це зобов'язані були нести військову службу, брати участь у побудові укріплень та мостів. Поступово тани утворюють військовий стан.

Із збіднілих керлів утворюються багаточисельні категорії залежного селянства з фіксованими та нефіксованими обов'язками.

Значного розповсюдження набула також рабська праця завойованого населення.

Англійська церква на чолі з архієпископом Кентерберійським була більш автономною від Папського престолу, ніж церква на самому континенті. Це спричинило зміцнення її позицій в середині держави. Церква стала одним з наймогутніших землевласників в Англії.

Державний лад.

Главою держави в Англії вважався Король. Зберігається також ставлення до короля як до військового вождя країни. Мілітаристський підхід до оцінки статусу короля пояснюється завойовницьким характером племен-англо-саксів, важливістю військової сили у суспільстві та пережитками принципу військової демократії, згідно з яким короля на посаду обирали. Поступово монарх закріплює за собою і право верховної власності на землю, монопольне право на карбування грошей, виключне право збирати мито, натуральні платежі з населення, право вимагати несення військової служби вільними.

Вищим державним органом в англо-саксонську епоху був вітангемот (рада мудрих). До складу цього зібрання входив король, вище духовенство, світська знать, та т.з. королівські тани. На засідання цього органу запрошувалися також королі Шотландії та Уельсу, виборні особи – депутати міста Лондона. Основною функцією Ради було обрання нового короля та вирішення стратегічних питань управління королівством. Усі найважливіші справи королівства вирішувалися „з поради та згоди” цього зібрання. До компетенції Ради входило також здійснення вищого суду.

Центральним органом управління державою був королівський двір. Поступово у державі складається двірцево-вотчинна система управління, за якої найбільш наближені слуги короля стають водночас і найвищими посадовими особами при дворі.

Разом у тим в королівстві спостерігаються тенденції, згідно з якими крупним землевласникам, які отримали своє володіння від короля, поступово передаються права і повноваження королівської влади. Так, їм надається право здійснення суду, отримувати платежі та штрафи, збирати ополчення та керувати ним. Як правило, найбільш могутні тани призначалися і королівськими чиновниками у відповідному територіальному окрузі.

Місцеве управління в Англії значною мірою базувалося на принципах самоврядування стосовно нижчих ланок та комбінації принципів управління й самоврядування стосовно вищих ланок.

Країна була поділена на 32 графства, на чолі яких стояв призначений королем (за згодою Ради) елдормен, який організовував ополчення, керував військовою справою на території графства та його зібранням. Поступово ця роль переходить до призначеного особисто королем чиновника – герефа. Саме він управляв ввіреним йому округом у військовій і цивільній сфері. Крім військових функцій він здійснює також поліцейські, судові та фіскальні повноваження. На рівні графства діяв і представницький орган самоврядування – Зібрання, що очолювалося елдорменом і збиралося двічі на рік для вирішення найбільш важливих питань. До компетенції ради також належало судочинство в певних категоріях цивільних і кримінальних справ.

Територія графства поділялася на сотні, кожна з яких управлялася сотником, а згодом представником короля – герефою сотні. На рівні сотні діяли також зібрання, що вели місцеві справи та розглядали деякі судові справи.

Найнижчою ланкою територіального устрою був десяток, що очолювався десятником, основним завданням якого був контроль за сплатою податків.

2. Суспільний і державний лад Англії періоду сеньйоральної монархії (11-13 ст.)

В 1066 році Англія, за сприяння короля Франції та Риму, була захоплена герцогом Нормандським Вільгельмом. Нормандське

завоювання здійснило великий вплив на подальший розвиток Англії, зробило цю країну більш інтегрованою у загальноєвропейський простір. Те, що відрізняло еволюцію англійської держави, від решти європейських держав, була рання централізація, відсутність феодалної роздробленості та швидкий розвиток публічних начал королівської влади.

Основні соціальні групи:

- феодали;
- духовенство;
- міські жителі;
- особисто вільні селяни (сокмени);
- особисто залежні селяни – віллани;

Основою феодалної власності в цей період став манор – купність земельних володінь окремого феодала. В цей же період відбувається зміцнення королівських землеволодінь, до яких крім великої кількості земельних наділів належали майже всі лісові угіддя. Із завоюванням нормандцями Англії, велика частина земель англосаксонської знаті була конфіскована і більшість їх перетворена на власність короля. Король оголосив себе власником усіх земель і вимагав від феодалів присягтися йому на вірність, що перетворювало їх, в незалежності від відносин сюзеренітету-васалітету, у безпосередніх васалів короля. Таким чином, в середині класу феодалів став панівним основний принцип: „васал мого васала – мій васал”. Це було найбільш відмінною рисою англійського феодалізму по відношенню до французького та континентального в цілому.

У відповідності з проведеним в 1086 році переписом населення і майна, можна констатувати, що на цей час в Англії відбулося встановлення феодалних відносин. Більша частина вільних селян була закріпачена і виступала у якості особисто невольних, спадкових держателів землі від лорда. Таких селян називали вілланами.

Однак у Східній Англії та деяких інших регіонах збереглися категорії вільного селянства та близьких до них за статусом сокменів, на яких розповсюджувалася лише судова влада сеньйора.

Державний лад.

У 12 столітті, за підтримки всіх соціальних груп, королівська влада підсилювалася. Основним органом центральної влади була Королівська Курія, що структурно поділялася на Велику Раду і Малу Курію. Велика Рада скликала тричі на рік, у складі принців, найвищих посадових осіб короля та представників світської й духовної знаті. У компетенцію Ради входило надання королю порад з усіх питань, які були винесені на її розгляд, слухання проектів рішень та законодавчих актів короля. Рішення Ради мало дорадчий характер, однак король був зацікавлений у її функціонуванні як органу вищих феодалів, що підтримує його рішення, а отже і підсилює їх легітимацію.

Мала Курія була фактичним колегіальним виконавчим органом влади. До її компетенції належало здійснення вищої судово-адміністративної та фінансової влади. До складу Курії належали вищий юстиціарій, лорд-канцлер, лорд-казначей, камергер, стюард палацу, хранитель особистої печатки короля, а також спеціально запрошені прелати і барони. Мала Курія в свою чергу розпадалася на власне курію, яка відала адміністративно-судовими питаннями та рахункову палату, яка займалася фінансовими проблемами. Засідання Малої Курії і Великої Ради очолювалися королем, а за його відсутності – великим юстиціарієм.

Основними посадовими особами центрального апарату були:

- конетабль – головний королівський військовий головнокомандувач;
- канцлер – завідуючий канцелярією і державний секретар;
- казначей – керівник фінансового управління;
- маршал – один з головних посадових осіб казначейства та судових засідань курії.

Реформи Генріха II.

Реформами Генріха II називають комплекс заходів, спрямованих на зміну державного апарату управління, що відбувся у другій половині 12 ст. Суть реформ:

- Більш чітку структуру дістала королівська юстиція (удосконалено форми процесу, утворення системи роз'їзних суддів та постійно діючих центральних судів);

- Реформовано армію на основі поєднання принципів системи ополчення та найманих військ;

- встановлено нові види, форми оподаткування населення.

Згідно проведених реформ велика категорія справ передавалася у відання королівських судів. При цьому деякі категорії справ за визначену плату зацікавлена сторона могла просити перенести із місцевого до королівського суду, який вважався більш професійним.

Зрештою встановилася така судова система. Постійно діючим королівським судовим органом ставала Королівська Курія, яка засідала у складі п'яти суддів, з яких двоє були цивільними особами і двоє священників. Королівська Курія розглядала касаційні скарги на рішення інших судів, а також деякі категорії позовів про власність. Під її юрисдикцією знаходилися також всі королівські васали. На початку 13 ст. Королівська Курія розділилася на Суд королівської лавиці, який розглядав кримінальні справи і скарги на рішення інших судів та Суд загального розгляду, який вів справи загального характеру.

У другій половині 12 століття оформився інститут роз'їзних суддів, які щорічно виїжджали до судових округів для того, щоб розглядати позови, пов'язані з інтересами короля. Крім того, вони здійснювали ревізію місцевого управління.

Наступним шляхом у розвитку королівської юрисдикції було введення посади присяжних обвинувачів, які призначалися у сотнях з місцевого населення і були зобов'язані надавати інформацію королівським чиновникам про місце знаходження та причетність до вчинення злочину окремими особами.

Місцеве управління і самоврядування. Після нормандського завоювання Англії ці ланки державного механізму майже не змінилися. Зберігався поділ країни на графства і сотні. Представниками королівської адміністрації у графствах стали шерифи, а у

сотнях бейлифи. Шерифу належала вища військова, фінансова та поліцейська влада у графстві. Він був головним виконавцем наказів королівської канцелярії.

Адміністративно-судові функції шерифи здійснювали у тісній взаємодії із зібраннями графств і сотен, які скликалися на їх вимогу і де вони головували. Діяльність цих зібрань збереглася і у цей період розвитку Англії, однак їх роль поступово падала, а з часом вони втратили свою самостійність, повністю перетворившись в інструмент центральної влади.

3. Суспільний і державний лад Англії періоду станово-представницької монархії (13-15 ст.)

Суспільний і державний лад цього періоду позначений боротьбою станів з королівською владою, утворенням парламенту та поступовим реформуванням вищих виконавчих судових органів та місцевого самоврядування й управління.

Суспільна структура цього періоду залишилась майже незмінною. Її особливістю у цей період є виникнення нового дворянства (джентрі) – особливої суспільної групи феодальних власників, які отримали дворянський титул, але займалися торговими і промисловими справами, як і буржуазія.

Поступове зміцнення королівської влади викликало невдоволення баронів, рицарства, міського патриціату та заможного селянства і спричинило боротьбу між ними та короною. Важливим наслідком цього було прийняття королем Іоанном Безземельним у 1215 році Великої Хартії Вільностей, за допомогою якої вищі феодали намагалися збалансувати розподіл влади між собою та королем. Центральне місце в Хартії припадає на статті, які захищають інтереси баронів. Так, наприклад, баронські феодальні маєтки оголошувались вільно успадкованими володіннями. Король не мав права вимагати більших виплат за вступ у володіння спадкоємця, ніж, які були зазначені у договорі про оплату. Суттєво обмежувалися випадки, коли васалів зобов'язували здійснювати подарунки на користь короля.

Водночас Хартія захищала інтереси й інших учасників анти-королівських виступів. Для прикладу, підтверджувалися існуючі раніше привілеї церкви й духовенства, а у відношенні до рицарів встановлювалося правило не робити додаткових зборів без їх згоди, підтверджувався статус вільного міста Лондона та деяких інших міст, проголошувалася вільна торгівля та обіцялося, що не розорюватимуться непомірними поборами селяни тощо.

Деякі правові положення Хартії відіграли виключно важливу роль у політичній еволюції Англії. Так, наприклад, в статті 12 констатувалося, що використання грошей, що сплачували феодали на утримання найманого війська, здійснюється радою королівства. Наводився також перелік осіб, які входили до складу цієї ради: архієпископи, єпископи, абати, графи, барони та інші безпосередні васали короля. Утворення цієї ради дослідники вважають прототипом Палати Лордів, який діє у країні й по сьогодні.

Хартія містила також правові норми щодо практики кримінального судочинства. Говорилося про неможливість затримання, арешту, чи позбавлення власності вільної особи (феодала) без вмотивованого рішення суду. У такому трактуванні цей основоположний принцип був викладений вперше.

Загалом Велика Хартія Вільностей у подальшому внесла значний вклад у розбудову правової системи багатьох країн.

Наступним етапом боротьби між короною і станами була середина 13 ст. (50-60 роки). Приводом до загострення протистояння було скликання королем у 1258 р. Великої Ради, де він поставив вимогу зібрати у казну третину доходів кожного. Незадоволені такою вимогою представники вищого дворянства зібралися в місті Оксфорді і прийняли петицію, згідно якої влада у королівстві мала перейти в руки 15 наймогутніших баронів, які мали контролювати дії короля, звільняти й призначати на посади тощо. Тричі на рік мав скликатися парламент, у компетенцію якого відносилось вирішення найважливіших питань. До складу парламенту, крім 15 вищезгаданих баронів, мали увійти ще 12 обраних баронів від стану феодалів, однак, було проігноровано рицарство, міщани й селяни. Невдоволе-

на таким рішенням ця категорія населення зібралася у Вестмінстері і прийняла власну петицію, що встановлювала гарантії для дрібних васалів і передбачала деякі поліпшення діяльності органів місцевих органів влади, самоврядування і судочинства в цілому.

Режим баронської олігархії спричинив у країні анархію, і між королем та вищими феодалами розгорнулася війна, яка на першому етапі закінчилася перемогою феодалів. В результаті перемоги, у 1265 році було скликано перший в історії Англії Парламент, який представляв практично усі верстви населення, що населяло країну. У парламенті засідали по два рицарі від кожного графства і по два представники від кожного міста.

Зрештою війська короля перемогли повсталих феодалів, однак в силу обставин, що склалися, він змушений був відступитися і піти на поступки, оскільки з боку монарха виникла небезпека повернення анархії і безконтрольності ситуації. В 1295 році було скликано т. з. „примірний парламент“. До його складу входило вище духовенство й барони, які сюди запрошувалися особисто королем, по два рицарі від кожного графства й по два міщанина від кожного міста, яке дістало на це спеціальний дозвіл. Таким чином, окрім селян, у парламенті були представлені майже всі верстви населення, включаючи духовенство.

Із середини 14 ст. парламент почав поділятися на дві палати: верхню – палату лордів, де засідали вище духовенство і феодали, та нижню – общин, у роботі якої брали участь рицарі та міщани. Тісний союз між цими двома станами забезпечив палаті общин більший політичний вплив, ніж він існував у інших станово-представницьких установах Європи.

Починаючи з 15 ст., палата лордів формувалася переважно зі спадкових перів, а палата общин – із представників дрібного дворянства й міського патриціату. Духовенство не було виділено в окремий стан, і його представники брали участь в палаті лордів.

Головним, що свідчило про міцність парламенту та його зростаюче значення у політичному житті країни, було прийняття ним постанов про реорганізацію оподаткування населення, бо поступово

встановився порядок, згідно якого прийняття фінансових постанов про оподаткування спочатку розглядалося палатою общин, а вже потім затверджувалося палатою лордів.

Функції парламенту поступово розширювалися. В 14-15 ст. Набрала чинності нова законодавча ініціатива парламенту, суть якої в тому, що нижня палата подавала королю петицію, у якій ставилося питання про видання законів у бажаному для парламенту руслі. Згодом ці пропозиції оформлювалися у законопроект, приймалися обома палатами і передавалися королю на затвердження. Після цього законопроект ставав статутом (законом) і не міг бути змінений інакше, як за згодою обох палат.

Парламент дістав також право втручатися у сферу зовнішньої політики країни: його згода була потрібна при вирішенні питань оголошення війни та укладання миру.

Поступово парламент встановлює контроль за органами державної влади. Він здійснювався за допомогою процедури імпічменту, суть якої полягала у тому, що палата общин могла порушити обвинувачення проти радників та міністрів короля. Такої ваги справа розглядалася палатою лордів, як найвищою судовою інстанцією. З цього часу почалося оформлення палати лордів як найвищої судової інстанції в країні, що окрім іншого розглядає справи за участі вищих посадових осіб держави. Така практика застосовується й по сьогодні і не лише у Великобританії, але і в багатьох інших країнах.

Англійський парламент досяг значних успіхів і став найбільш активним серед станово-представницьких органів європейських країн. Англійський парламентаризм зробив виключно важливий вплив на формування парламентських інститутів у багатьох державах світу.

Протягом 13 ст. триває також розвиток нового органу виконавчої влади – Королівської ради, яка складалася з найбільш приближених до короля радників, у руках яких концентрувалася вища виконавча й судова влада. До складу ради, як правило, входили канцлер, казначей, судді, а також деякі інші вищі чиновники. Згодом

велика рада втратила своє первинне значення, оскільки її функції перейшли до парламенту.

Судочинство цього періоду дістало подальший розвиток: було утворено велику кількість спеціалізованих органів і реформовано структуру й компетенцію існуючих на той час судів.

Повністю оформилися такі судові установи:

- Суд королівської лавиці, що став вищою апеляційною й наглядовою інстанцією щодо усіх нижче стоячих судових установ. З часом він перетворився у спеціалізований апеляційний суд з кримінальних справ;

- Суд загального процесу (загальна лавиця) – розглядав більшість приватних цивільних позовів і став основою ланкою загального права;

- Суд казначейства – здійснював розгляд фінансових спорів;

- Суд лорда-канцлера – здійснював розгляд спеціальних категорій справ з „прав справедливості”. Його практика мала велике значення для становлення прецедентної справи, оскільки він створював нові форми процесу і норми матеріального права.

Суттєво змінилася система роз'їздних судів. Були утворені спеціальні комісії з розгляду окремих категорій справ. Виросла роль Великих журі, як органів передачі до суду та Малих журі як органів винесення вердикту „винен-не винен”.

Стосовно системи місцевого управління і самоврядування слід відмітити поступове скорочення влади шерифів і бейлівів, а також введення нових виборних посад на рівні графства – коронера, який займався досудовим розглядом справ про насильницьку смерть та констебля, в компетенцію якого входило здійснення поліцейських функцій. Із втратою судових функцій Зібрань графств і сотень, їх роль у місцевому політичному житті значно понизилася. На місцях почали діяти мирові судді, що виконували функції підтримки громадського порядку, деякі судові функції та здійснювали контроль за не дотриманням порядку управління.

4. Суспільний і державний лад Англії періоду абсолютної монархії (15-17 ст.)

Становлення абсолютизму в Англії нерозривно пов'язано з династією Тюдорів, (основними представниками якої були Генріх VII, Генріх VIII, Єлизавета I) та династією Стюартів (Ків I, Карл I).

Соціальна структура суспільства в цей період залишалася майже незмінною. Основною опорою короля в абсолютизації його влади виступили джентрі. Найважливішим явищем у суспільному ладі слід визнати „огороджування”, суть якого полягала у звільненні феодалами своїх земель для випасу овець і зігнання з них залежних селян. Огороджування було пов'язано з надзвичайною прибутковістю виробництва вовни. Наслідком цього процесу стало погіршення соціальної ситуації в країні, що дістало свій прояв у перетворенні великої кількості селян у безземельних жебраків, їх міграцію у великі міста, зростанням кількості незабезпечених.

Основні етапи абсолютизації:

- 1) Правління Генріха VII (1457-1509). Розпочав процеси абсолютизації перший представник династії Тюдорів – Генріх VII, який вступивши на престол після затяжної громадянської війни Червоної і Білої Рози, приборкав баронські виступи, припинив заколоти феодалів, розширив королівську юрисдикцію і зміцнив королівську адміністрацію.

- 2) Правління Генріх VIII (1491-1547) який, продовжуючи політику свого батька, переміг у боротьбі не лише з магнатами, але і з парламентом. Він значно звужив юрисдикцію парламенту і добився урівняння в юридичній силі статутів парламенту і указів короля. В 1534 році за його ініціативи парламент оголосив про відокремлення англійської церкви від Риму і утворення окремої англіканської церкви на чолі з королем.

- 3) Правління Єлизавети I (1533-1603). На цей час прийшовся розквіт абсолютизму: остаточно укріпилася англіканська церква, а королева визнана її главою. Країна перетворилася у потужну морську державу, було створено перші колонії у Північній Америці, здобута важлива перемога над Іспанією на морі, що дозволило

Англії з часом перетворитися у домінуючу морську та колоніальну імперію. В цей період створилася Ост-Індська торгова компанія, спостерігалось зростання культури та економіки тощо. Однак саме в цей період виникло оте суспільне явище, що названо „огороджуванням” і яке потягло за собою цілу низку негативних для населення наслідків.

4) За правління династії Стюартів (1566-1649) сталося остаточне позбавлення парламенту його важливих функцій, в тому числі введення прямого оподаткування населення, обминаючи парламент. Роки занепаду парламенту супроводжувалися створенням нових органів державної влади, що сприяли зміцненню королівської влади.

Державний лад

Король залишався главою держави і прямо чи опосередковано концентрував у своїх руках усю повноту законодавчої, виконавчої й судової влади.

Вищим органом управління періоду абсолютизму була Таємна рада, до складу якої входили представники феодалної верхівки, джентрі та буржуазії. Таємна рада володіла достатньо високим рівнем компетенції: вона управляла заморськими колоніями, регулювала зовнішню торгівлю, за її участі видавалися акти короля, вона розглядала деякі категорії в якості суду першої інстанції а в апеляційному порядку – майже всі справи.

Серед новостворених установ виділимо Зіркову палату, що стала відділенням Таємної ради. Зіркова палата створювалася для боротьби з противниками королівської влади і являла собою фактично політичний трибунал. Ведені нею процеси носили інквізиційний характер, допускалося застосування тортур. Водночас зіркова палата здійснювала також цензуру друкованих видань.

Висока комісія – була органом керівництва англіканською церквою.

Парламент, залишаючись центральним органом влади, майже втратив більшу частину своїх владних повноважень.

Була утворена посада королівського секретаря, яка в 16 ст. Набула важливого значення. Призначалися два секретарі, які займалися найбільш важливими державними справами.

У період абсолютизму розширилася королівська юрисдикція. Суд королівської лавиці, Суд загального розгляду та Суд канцлера стали найвищими судовими інстанціями.

Місцеве самоуправління зберігалось практично в тому вигляді, в якому воно існувало раніше. Із нововведенням у графствах було створено посаду лорда-лейтинанта, який очолював системи мирових суддів і поліції.

5. Революція 17 ст. і зміни в державному ладі Англії

Основною передумовою виникнення революції слід вважати протистояння між абсолютизмом та буржуазією (в т.ч. „новим дворянством”), що виникли внаслідок економічних факторів. Корона повністю узурпувала владу в країні, відсунувши представників буржуазії від реального впливу на вироблення державної політики, і стала гальмом у подальшому розвитку капіталістичних відносин. В суспільстві сформувалися три основні течії, кожна з яких пропонувала свою модель розвитку суспільства. Пресвітеріанство, яке об'єднувало крупну буржуазію та земельну аристократію, проповідувало ідею конституційної монархії. Індепендентство, яке спиралось на середню буржуазію, погоджувалося з ідеєю конституційної монархії, однак пропонувало визнати деякі права за вільними людьми (свобода совісті, слова тощо) і збільшити в палаті обшин представництво середньої буржуазії. Левелери об'єднували ремісників, вільних селян, які вимагали встановлення республіки.

Протистояння між двома основними силами (король-буржуазія) вилилося у конфлікт між королем і парламентом, який досяг свого апогею за часів правління Карла I Стюарта (1600-1649). Протягом довгого часу (1629-1640) королем не скликався парламент. У 1640 році, внаслідок збройного повстання в Шотландії, король був змушений скликати парламент, що мав затвердити видатки корони на військові цілі. Однак парламент не дав згоди на введення нових

податків. Більше того, було прийнято рішення, згідно якого король позбавлявся права розпуску парламенту. Цей період в історії Англії дістав назву Довгий парламент, оскільки він засідав до 1653р. З його діяльністю безпосередньо пов'язана англійська буржуазна революція, яка пройшла такі основні етапи:

- Конституційний етап (3 листопада 1640 р. – 22 серпня 1642 р.), під час якого парламент ліквідував важливі структурні елементи абсолютизму – Зіркову палату та Високу комісію, прийняв Велику демонстрацію до короля. У цьому документі йшлося про необхідність зменшення впливу церкви на підданих королівства, обумовлювалися питання недоторканості особи та її майна, засуджувалася політика огорожування, підкреслювалася недопустимість свавільного збору податків тощо. Усі прийняті парламентом документи обмежували королівську владу і сприяли утвердженню конституційної монархії.

- Перша громадянська війна (1642 р. – 1646 р.), розпочалася після того, як конституційний конфлікт між короною й парламентом та населенням не вдалося вирішити мирним шляхом. На першому етапі війни перевага була на боці краще організованої королівської армії. Однак внаслідок реформи парламентської армії, проведеної генералом Кромвелем, її боєздатність зросла, і в 1645 році армія короля потерпіла поразку. Карл Стюарт виїхав до Шотландії, де був затриманий і виданий парламенту.

- Боротьба за утвердження демократичного змісту революції припадає на 1646-1649 рр. Внаслідок першої громадянської війни все відчутніше почали спостерігатися розбіжності у поглядах між представниками різних політичних сил. Пресвітеріани вважали, що революція досягла своєї мети, встановивши фактично форму конституційної монархії. ІнDEPENDенти ж вимагали проведення більш радикальних реформ. Боротьба, яка розгорнулася між цими двома силами призвела до другої громадянської війни, між армією (яка здебільшого складалася із інDEPENDентів) та королем і

пресвітеріанським парламентом. Війна завершилася перемогою інDEPENDентської армії, яку підтримали левелери.

- Республіка (1649- 1653). Після закінчення другої громадянської війни, парламент оголосив Англію республікою і виніс рішення про страту короля. Палату лордів розпустили, і в цих умовах Палата общин оголосила себе вищим органом державної влади. Виконавчим органом влади стала Державна рада, у компетенцію якої входило протидія реставрації монархії, управління військом, встановлення нових податків, управління торгівлею, визначення зовнішньої політики.

Із встановленням республіки серед новостворених органів влади поступово починає домінувати особиста влада генерала Кромвеля, керівника армії інDEPENDентів. Парламент, що не підтримав такий розвиток подій, у 1653 році був розпущений. В кінці 1653 році була введена конституція, яка фактично встановлювала диктатуру Кромвеля. Згідно з цією Конституцією вводилася нова посада лорда-протектора. Вища законодавча влада концентрувалася в руках парламенту і лорда-протектора. Встановлювалася однопалатна структура парламенту. Участь у виборах обмежувалася суттєвим майновим цензом. Вища виконавча влада належала лорду-протектору і Державній раді, що мала складатися із не менш ніж 13, і не більше 21 членів. Призначення членів ради залежало від волі лорда-протектора.

У перервах між сесіями парламенту лорд-протектор командував збройними силами, здійснював дипломатичні відносини з іншими державами, призначав вищих посадових осіб.

Місцеве управління концентрувалося в руках військових командирів, які призначалися Кромвелем на службу у визначену місцевість.

Кромвеля Конституція прямо оголошувала довічним лордом-протектором. Після її прийняття поступово перестає збиратися парламент, а державна рада перетворюється на формальний інструмент виконавчої влади, залежний від лорда-протектора.

Таким чином республіканська форма правління в Англії, з початку свого встановлення носили монархічний характер і була пов'язана з диктатом лорда-протектора, який у своїх діях спирався на війська.

Після смерті Кромвелля в 1658р., верховна влада деякий час була передана до рук його сина, але вже в 1659 році парламент оголосив себе установчими зборами і проголосив реставрацію монархії та повернення на престол Карла Другого Стюарта, сина страченого Карла Першого Стюарта.

6. Державний лад Англії Нового часу (17-19 ст.)

Реставрація Стюартів в Англії не означала повернення до старих абсолютистських порядків. В цей період у країні сформувалися дві основні політичні партії – торі (консерватори, які являли собою прибічників посилення королівської влади) і вігі (ліберали, які представляли інтереси буржуазії і середнього дворянства). Боротьбою за домінування в парламенті між цими двома політичними силами позначився весь період, який історики класифікують як „новий час”.

Незважаючи на наявність королівської влади в країні, у кінці 17- другої половині 19 століття парламент був основною політичною силою в країні, який прийняв ряд важливих актів, що визначили наявність конституційного ладу в Англії. Прийняття цих важливих документів було прямо пов'язано з домінуванням певної політичної партії у парламенті.

Так у 1679 році, в період, коли більшість у палаті общин склали вігі, було прийнято Хабеус корпус акт, документ, який і до сьогодні має надзвичайно важливе значення у кримінальному судочинстві багатьох країн. Згідно з ним, будь-яка особа могла оскаржити в суді свій арешт. Суд зобов'язаний був розглянути мотиви арешту і вирішити доцільність його подальшого застосування. Суд міг винести три рішення: про звільнення особи, про звільнення особи під заставу, про продовження арешту.

У 1685 році до влади прийшов король Яків II, який почав проводити відверту антибуржуазну політику, спрямовану на повернення абсолютистських порядків. Його політика не дістала підтримки в жодній з двох основних політичних партій, які об'єдналися проти короля і скинули його з престолу. Парламент обрав нового короля, штатгальтера Нідерландів Вільгельма Оранського. Ця подія увійшла в англійську історію під назвою „славна революція”. З цього часу в Англії остаточно закріпилася конституційна монархія. Вступивши на престол, новий король підтримав прийнятий парламентом Біль про права. В основі цього документу були положення, про обмеження влади короля і посилення влади парламенту, особливо у питаннях законодавства. Зокрема зазначалося, що король не має права без згоди парламенту зупиняти дію законів, встановлювати нові податки, збільшувати чи зменшувати кількість збройних сил тощо. Вибори до парламенту оголошувались вільними. У парламенті забезпечувалася свобода слова, дискусій та виступів. Заборонялося переслідування за виступи, виголошені в парламенті.

В 1701 році прийнято Акт про устрій, у якому важливе місце займали питання про спадкування корони, встановлювався принцип контрастигнації актів короля з боку відповідального за певну галузь міністра, встановлювався принцип незмінності суддів, що мало забезпечити їх незалежність.

Структура вищих державних органів виглядала таким чином. Король залишався главою держави. До його компетенції входило здійснення зовнішньої політики, оголошення війни і укладання миру, призначення і відкликання послів, він був верховним головнокомандувачем збройними силами. Від імені короля діяли парламент і Таємна рада. Він призначав і звільняв міністрів, міг достроково розпустити палату общин, призначити нових членів до палати лордів. Однак, у силу звичаїв, що склалися, він не міг реально здійснювати жодну із перерахованих прерогатив.

Вищим органом законодавчої влади і найбільш впливовою політичною силою в Англії до середини 19 століття був двопалатний

парламент. До палати лордів входили особи, які займали місця в силу спадкування, чи за посадою, або за призначенням короля.

Палата обшин формувалася на основі виборчого права і відіграла особливу роль: тут практикувалася співпраця між представниками буржуазії та аристократії. В середині цієї палати між основними політичними силами – партіями торів і вігів – відбувалася перманентна боротьба. Склад палати визначався на основі існуючої виборчої системи, яка залишалась ще з феодальних часів. Так, великі промислові міста майже не мали представництва в парламенті, а невеликі містечка, ще з попередніх часів були наділені правом обирати депутатів. З часом склалося стійке протиріччя між представниками буржуазії, сконцентрованих у промислових містах та аристократами-землевласниками, представниками провінцій, яке згодом вилилося у боротьбу за виборчі реформи. В 19 столітті відбулося кілька виборчих реформ, внаслідок яких було перерозподілено мандати між промисловими центрами і провінцією, і це відкрило представникам буржуазії прямий доступ до парламенту. Право обирати належало чоловікам, які досягли 21-річного віку, і які відповідали певному майновому цензу.

На початку 20 століття була проведена реформа палати лордів, яка змінила її статус. Встановлювалося, що будь-який акт, тричі прийнятий палатою обшин, незважаючи на ставлення до нього, передавався на підпис королеві. Фінансові законопроекти взагалі не вимагали згоди палати лордів. Таким чином палата лордів, залишаючись верхньою палатою парламенту, перестала впливати на політичний центр країни.

Кабінет міністрів, що був створений у 18 столітті, став фактичним органом виконавчої влади в країні. Він виконував усі функції, які належали королеві. Діяльність Кабінету не регулювалася майже жодним правовим актом і базувалася виключно на звичаях. Поступово сформувалося правило, що король не є присутнім на засіданнях Кабінету, вводився принцип невідповідальності монарха. Цей принцип, разом з обов'язковою контрасигнатурою, фактично вивів Кабінет із під влади короля. Перенос відповідальності з короля

на членів Кабінету призвів їх до підзвітності перед парламентом, яка виражалася в одноосібній, а з часом у солідарній відповідальності Кабінету перед парламентом. Така фактична невідповідальність королеві спричинила утворення посади прем'єр-міністра, як керівника Кабінету.

Призначення членів Кабінету проводив король, але з часом склалося правило, що він призначає на посади лише тих осіб, яких підтримує парламентська більшість. Таким чином, починаючи з середини 19 століття, Кабінет стає концентрованим виразом владної партії, що посилює його вплив і перетворило на основний орган державної влади в Англії.

З кінця 19 століття відбувається також реформа органів місцевого управління, наслідком якої стало утворення у містах і графствах представницьких органів – рад, яким була передана уся адміністративна влада.

Судова влада також зазнала значних змін: усі вищі суди Англії об'єднали у Верховний Суд, який складався з Високого суду і Апеляційного суду у цивільних справах.

7. Загальна характеристика державного ладу Англії у пер. пол. 20 ст.

Перша половина двадцятого століття характеризується економічними труднощами в Англії, які були безпосередньо пов'язані з участю країни в двох світових війнах. Незважаючи на цей фактор, початок століття став визначальним з точки зору формування державно-політичної системи в країні. Можна виділити такі основні особливості, що впливали на цей процес:

1. Сформувалася класична двопартійна система (1923 консерватори і ліберали, та 1923 – консерватори й лейбористи). Суть цієї системи полягала у домінуванні під час виборів двох основних партій. Така система не виключає наявності інших політичних сил, однак, побудована вона таким чином, що за будь-яких умов ці дві домінуючі партії займуть домінуючі позиції на виборах, періодично змінюючи одна одну. Особливістю цієї системи є також той факт,

що обидві партії в принципі поділяють існуючий суспільно-державний лад в країні, і змінюючи одна одну під час виборів, не роблять якихось кардинальних змін. Така система є конституційним звичаєм держави.

2. На початку 20 століття проведено ряд виборчих реформ, наслідком яких є введення загального виборчого права щодо осіб, які досягли віку 21 років і які відповідають цензу осілої в 6 місяців. Крім цього, вперше було урівняно у виборчих правах чоловіків і жінок. Починаючи з 1969 року, віковий ценз виборчого права зменшено до 18 років.

Розвиток державного ладу Великобританії в 20 столітті зводився до подальшого посилення ролі виконавчої влади.

Главою держави в країні залишався король. За ним зберігалось право призначення і звільнення прем'єр-міністра і членів кабінету, надання згоди на введення нових законів, скликання й розпуску парламенту, надання титулу пера, а також ряд інших повноважень з питань управління державою. Проте, на практиці монархом фактично ці повноваження не здійснювалися і залишалися лише формально закріпленими за ним. І все ж, монарх залишався резервною силою, на випадок виникнення конституційного конфлікту між парламентом і урядом. Вважалося, що король не пов'язаний думкою своїх радників-міністрів, тому у випадку виникнення кризової ситуації може поступити на власний розсуд або розпустити парламент, або відправити у відставку міністрів.

Парламент, залишаючись основним органом законодавчої влади, значно втратив свій вплив на здійснення державної політики. Одним з основних факторів, який викликав зниження ролі парламенту, було введення інституту делегованого законодавства. Згідно з цим вважалося, що уряд може приймати акти у певних сферах (формально за дорученням парламенту), які спрямовані на „розвиток законодавства”. Надаючи урядові такі повноваження, парламент не лише сприяв посиленню його виконавчої влади, але й делегував йому частину законодавчої влади.

У 1949 році проведено реформу парламенту, яка перш за все торкнулася палати лордів. Згідно з реформою склад цієї палати змінився і виглядав наступним чином: меншість палати склали нащадки старої аристократії, майже половина – пери, які отримали титули в 20 ст., третина – директори крупних компаній. Палата обшин також намагалася обмежити владу верхньої палати, вводячи термін права вето на закони не фінансового характеру до одного року. Однак ці спроби не мали успіху. Палата лордів продовжувала залишатись доволі сильним елементом законодавчого процесу, який часто перешкоджав введенню в силу законів, прийнятих нижньою палатою.

Кабінет, залишаючись вищим органом виконавчої влади, остаточно закріпився у державі як найбільш впливовий інститут. До складу Кабінету входили прем'єр-міністр та міністри, які формально призначалися й звільнювалися королем. Однак на практиці, посада прем'єр-міністра обіймалася лідером партії парламентської більшості, а уряд формувався на коаліційному принципі. Посилення виконавчої влади в особі уряду супроводжувалось розширенням його структури. На початку 20 століття діяло близько ста міністерств і відомств в т.ч. було засновано ряд нових: землеробства і риболовства, праці, транспорту, пенсій, громадських робіт.

Судова влада. Найвищим судовим органом у країні була Палата Лордів, яка виступала в якості апеляційної інстанції у справах, рішення з яких винесли нижче стоячі суди, та першої інстанції по обвинуваченню перів. Вищим судовим органом залишався Верховний суд, який складався з трьох підрозділів: *високий суд* (розглядав цивільні справи), *суд корони* (розглядав кримінальні справи), *апеляційний суд* (здійснював перегляд справ нижчих інстанцій). На місцях правосуддя здійснювалось мировими суддями.

Місцеве управління. У згаданий період спостерігається схильність до централізації країни і передачі органам державної виконавчої влади на місцях ряду важливих компетенцій органів самоврядування. Згідно із законом від 1972 року встановлена двоступенева система адміністративно-територіального устрою, з

поділом на графства і округи. У 1985 році це муніципалітети у великих промислових центрах. На рівні графств та окремих міст діяли ради, які здійснювали функції самоврядування. Усю повноту влади на місцях фактично концентрували призначені з центру чиновники.

Особливе значення в системі державної влади належало поліції, яка будувалася на основі місцевих формувань. У кожному графстві діяв постійний комітет, який складався з представників суду ради графства і призначав керівника поліції графства – констебля, який під контролем постійного комітету набирив поліцейський персонал, визначав його структуру і здійснював управління поліцейськими силами. У містах міською радою призначався начальник поліції міста, який мав функції близькі до констебля. Загальне керівництво поліцією здійснювало міністерство внутрішніх справ.

ТЕМА 11.

РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В НІМЕЧЧИНІ

1. Суспільний і державний лад Німеччини періоду ранньофеодальної монархії (10-12 ст.).
2. Особливості суспільного і державного ладу Німеччини в період територіальної роздробленості (13-19 ст.)
3. Державний лад Німеччини після падіння Священної римської імперії і до утворення Німецької імперії.
4. Державний лад Німецької імперії.
5. Державний лад Німеччини періоду Веймарської республіки (1918-1933).
6. Державний лад фашистської Німеччини (1933-1945)
7. Державний лад ФРН (1946-1990)

1. Суспільний і державний лад Німеччини періоду ранньофеодальної монархії (10-12 ст.).

Німецька держава виникла в результаті укладення Верденської угоди 843 року, яка оформила розпад Франкської держави і утворення на її східних землях нової держави – Східно-франкського королівства.

Розвиток Німеччини значною мірою відрізнявся від розвитку інших західних країн, наприклад Франції і Англії. Така різниця була пов'язана з кількома факторами, основними з яких є:

- Німеччина, як самостійна держава, виникла на землях п'яти основних племінних герцогств (Франкенія, Саксонія, Швабія, Баварія, Лотарингія), які відрізнялися між собою як в етнічному, так і суспільно-економічному плані;
- Процес феодальної роздробленості в Німеччині носив незворотній характер. Основною тенденцією розвитку країни була децентралізація.

- Починаючи з 13 століття, історію Німеччини можна розглядати як історію її складових територіальних князівств;

- Основними рисами державного ладу країни була парламентська форма правління та федеративна форма устрою;

- Основні етапи становлення середньовічної західноєвропейської країни (ранньофеодальна монархія, станово-представницька монархія, абсолютизм), можна спостерігати не в рамках всієї держави, а на рівні окремих її складових герцогств та інших територіальних володінь.

Особливості суспільного ладу. Розвиток феодалізму у різних німецьких герцогствах проходив нерівномірно. В 11-12 ст. у країні сформувались основні класи:

1) Військово-рицарський стан, до якого належали представники родової та служилої аристократії. З часом представники цього стану, об'єднавшись із найбільш могутніми представниками церкви, утворили стан територіальних князів. Характерним його фактором була об'єктивна незацікавленість у централізації Німеччини, а навпаки – прагнення послаблення королівської влади в державі.

2) Середнє і дрібне рицарство. До складу цього стану належали дрібно помісні дворяни, верхівка вільного селянства та міністеріали (вільні слуги короля, які виконували адміністративні повноваження)

Феодальне дворянство і духовенство розділилося за ієрархічним принципом на щити (ранги). Так, одна з основних пам'яток феодального права – збірник “Саксонське зеркало”, складений у 1221-1225 роках, називає сім військових щитів.

3) Селянство в Німеччині розділялося на дві категорії: вільні й невільні. Особисто вільні селяни склалися з чиновників (держателі панської землі, які повинні були виплачувати йому грошову плату), та орендаторів (які отримували землю у тимчасове користування).

4) Жителі міст. Починаючи з 10 століття, спостерігається ріст будівництва укріплених фортець, які з часом перетворюються в

міста. Таким чином виникає особлива категорія населення – жителі міст, правовий статус яких відрізнявся від наведених вище класів.

Однією з особливостей суспільного ладу Німеччини була відсутність виділення духовенства в окремий стан, а поступова його інтеграція у стан територіальних князів. Це було пов'язано з активним наділенням королем духовенства землею, і, як результат, посиленням його залежності від служителів культу.

Державний лад. У 10-12 столітті Німеччина являла собою відносно єдину державу. Слабкий розвиток феодалізму, постійна зовнішня загроза та активна політика централізації перших королів сприяли тимчасовому посиленню центральної влади. Разом з тим відсутність етнічної єдності, слабкі економічні зв'язки між окремими герцогствами робили цю державу відносно єдиною.

Характерними рисами цього періоду було ведення завойовницьких воєн і, як результат, значне територіальне розширення держави. Апогеєм цього процесу стало приєднання до Німеччини Північної і Центральної Італії з Римом, Чехії, Бургундії і утворення в 962 році Священної римської імперії, імператором якої було проголошено короля Німеччини Оттона I. Утворення її спричинилося до ряду важливих наслідків. Так, новоутворена імперія вважалася правонаступницею Франкської держави і Західної Римської Імперії, що значно посилювало статус імператора як у відношенні до князів Німеччини, так і монархів інших європейських держав. Був оголошений дуумвірат вищої влади в імперії: світську владу уособлював імператор, а духовну – Папа Римський. Домінував при цьому імператор. Проголошення імперії дало можливість монарху активно втручатися у церковні справи, в тому числі призначати єпископів.

Центром вищої державної влади в країні був королівський, а згодом імператорський двір. Крім імператора до нього належали члени родини монарха, міністеріали, чиновники, слуги, що склали штат працівників урядових установ. Урядовий апарат зберігав риси двірцево-вотчинної системи управління. Імператор обирався на зібранні феодалів. Однією з особливостей державного ладу

Німеччини цього періоду була відсутність столиці держави, а через те постійна міграція імператора разом із двором по території країни.

Найвищими сановниками у королівській адміністрації були стольник, чашник, камерарій, капелан, дворецький та канцлер. Останній був найвищою посадовою особою, і управляв майже всіма галузями в апараті. Найвищою посадовою особою, яка здійснювала управління двором монарха був дворецький.

У політичному житті країни велику ролі відігравали зібрання феодалів, які обирали і усували з посади королів, визначали їх компетенцію, вступали у переговори з Римом, призначали на вищі посади, надавали земельні володіння тощо.

В 11 столітті було засновано королівську раду, що складалася з вищих представників знаті і розглядала найбільш важливі питання в державі.

Система місцевих королівських органів управління в імперії майже не склалася. Поступово плеємні герцогства та князівства стають окремими територіальними володіннями, у яких влада належить місцевому правителю, слабо залежному від центру. Власники крупних феодалних вотчин, отримуючи імунітетні права перетворюються на князів, які часто лише формально визнають сюзеренітет короля. Тимчасове посилення влади короля на місцях пов'язується із розширенням церковної юрисдикції, яка полягає у поширенні влади єпископів на значні території в рамках князівств та передачі ряду судових функцій у межах цього округу в руки вищого духовенства. Таким чином в межах князівств створюються самостійні церковні округи, безпосередньо підпорядковані імператору.

2. Особливості суспільного і державного ладу Німеччини в період територіальної роздробленості (13-19 ст.)

Суспільний лад Німеччини цього періоду характеризується певними змінами, у порівнянні з попереднім етапом її розвитку. Особливістю суспільного ладу є відсутність єдиної васально-ленної ієрархії у межах всієї країни. В рамках держави сформувалися два

основні стани: імперські та земські чини. До перших належали імперські князі, імперські рицарі та представники імперських міст; до других – дворяни і духовенство князівств та жителі князівських міст.

Клас феодалів зазнав певних структурних змін: у його складі формується дві основні категорії: вища аристократія (курфюрсти й князі) та нижче дворянство й рицарство. З часом зникає середнє дворянство, представники якого або перетворюються на володарюючи князів, або стають нижчими рицарями.

Подібна диференціація відбувається і серед духовенства, яке розділяється на вище, і поступово перетворюється на князів, і нижче, представники якого близькі у статусі до вільних селян і міщан.

У містах виділяються три основні соціальні групи – міський патриціат, представники якого обіймають всі вищі посади в управлінні, бюргерство (т.з. „середній клас”, ремісники, майстри тощо), плебс – (наймані працівники тощо). Крім цього, епостерігається диференціація і самих міст на імперські (безпосередні васали імператора), вільні (які не сплачують податків але користуються повним самоуправлінням), князівські (статус яких визначається князем).

У становищі залежних селян так само відбулися значні зміни, що проявляється у послабленні їх кріпосної залежності. Сформува-лися три основні групи селян: орендатори, які за плату наймають від феодала його землю і можуть видавати її у піднайм; прикріплені до землі селяни, які мають виконувати ряд чітко визначених повинностей; особисто залежні селяни, які відбувають повинності, які чітко ще не визначені.

Важливою особливістю державного ладу Німеччини цього періоду був поступовий розпад її на окремі територіальні володіння, які зберігають майже повну незалежність. Чинники, що сприяють розпаду:

1) Надання привілеїв світським магнатам в обмін на підтримку уряду у завойовницьких походах проти Італії. Отримання великої

кількості привілеїв сприяє перетворенню окремих феодалів на фактично незалежних від центру володарюючих князів.

2) Посилення влади вищих церковних посадовців і перетворення їх у князів, які поступово перетворюються у противників королівської влади і централізації.

3) Невдалі військові кампанії проти Італії, що мають метою інтегрувати її територію у державний організм Німеччини, але фактично лише виснажити ресурси імператора, який не лише не завоював повністю Італії, але й значно послабив свою владу у самій Німеччині.

4) Відсутність серйозної зовнішньої небезпеки, яка би виступила консолідуючим фактором.

5) Неспроможність імператорської влади укласти союз із місцями, перетворивши їх на своїх союзників.

Феодална роздробленість закріпилася законодавчим актом – Золотою буллою 1356 року. Згідно з цим документом, у подальшому глава держави – імператор Священної Римської Імперії та король Німеччини обирався колегією семи курфюрстів, найвищих світських і духовних феодалів. Визнавалася, наприклад, повна незалежність курфюрстів від імператора у межах їх володінь. Імператор зобов'язувався також не втручатися у справи окремих територіальних володінь. У межах власних володінь князі отримали всі права самостійних суверенів. Проголошувалося, що імперія є політичною організацією суверенних князів і зберігається як символ єдності німецької нації.

Таким чином, главою держави залишався імператор, який обирався й міг бути усунений з посади Колегією курфюрстів. Влада монарха була слабкою, йому не належали майже жодні центральні засоби й владні інструменти: не було ні загального війська, ні суду.

Вище управління країною здійснювалося Колегією курфюрстів, які обирали імператора і були його найвищими радниками. Курфюрсти володіли абсолютним суверенітетом у межах власних земель і збиралися для вирішення найбільш важливих загальних справ.

Імперським представницьким органом був рейхстаг, який складався з трьох курій: Колегії курфюрстів, колегії князів (до якої входили глави територіальних князівств) та колегії міст (до якої входили бургомістри імперських міст). У компетенцію рейхстагу входило встановлення миру між князівствами, організація загальних військових дій, вирішення питання війни і миру з іншими державами, обкладання імперськими повинностями, турбота про територіальні зміни в імперії, творення імперського права. У перервах між засіданнями рейхстагу імператору за участі членів королівської ради належало право видання указів, що підлягали обов'язковому затвердженню рейхстагом. Серед особливостей в структурі рейхстагу слід назвати відсутність у його складі представників т.з. третього стану та не створення окремої колегії духовенства. Рейхстаг водночас виступав як імперський представницький орган та як орган представництва окремих земель.

В кожному із територіальних князівств було створено власний апарат управління. Починаючи з 14 століття, спостерігається трансформація окремих князівств у станово-представницькі монархії. На окремих землях стояв, як правило, монарх, влада якого передавалася у спадок. В якості дорадчих та адміністративних органів при монархові діяли різноманітні ради, до складу яких входили його найближчі родичі, наближені чиновники тощо. Окрім цього в кожній із земель діяли ландтаги – представницькі органи, до складу яких входили представники дворянства, духовенства та міст. До компетенції ландтагів у різні періоди входили різні питання: визначення складу монаршої ради, обрання глави князівства при вирожденні правлячої династії, надання згоди на оголошення війни, вирішення деяких церковних, військових та поліцейських справ, затвердження нових податків. Певний проміжок часу ландтаги виступали найвищою судовою інстанцією в рамках князівства. Таким чином, ландтаги частково обмежували владу монарха, однак він, спираючись на дворянство й духовенство, майже завжди використовував їх у власних цілях.

У період з 16 по 18 століття в князівствах Німеччини поступово встановлюється абсолютизм. При цьому виділяються дві найбільш потужні країни — Пруссія та Австрія — які значно відрізнялися за побудовою державного апарату і з часом вступили у боротьбу між собою за домінуючу роль в Німеччині. Пруссія утворилася на початку 17 століття на землях Східної Німеччини, Північної Польщі та Прибалтики. Вона являла собою класичний приклад занадто централізованої військово-поліцейської держави. Особливою ознакою державного апарату цієї країни була воєнізація всіх структурних підрозділів державного апарату при майже повній відсутності будь-яких форм самоврядування. Австрія на відміну від Пруссії не являла собою суворо централізованої держави. Її формування розпочалося у 13 столітті, з часу зайняття престолу Австрійського герцогства династією Габсбургів. Поступово відбувалося територіальне розширення країни, шляхом зайняття правлячою династією престолів різних держав. З 15 століття герцоги Австрії стають незмінними імператорами. Таким чином, Австрія являла собою багатонаціональну монархію, зі збереженням певних форм самоврядування і автономності в окремих її частинах.

Судова влада. Розвиток цієї гілки влади характеризується ростом кількості феодальних судів і дальшим розширенням сфери їх компетенції. Разом з тим, у країні паралельно існували церковні суди, юрисдикція яких поширювалася на духовенство та на категорії справ у сімейному і спадковому праві. Третім видом судових установ були міські суди, що обиралися місцевим населенням і які здійснювали судочинство на території міста.

З укріпленням князівської влади в окремих територіях утворилися вищі суди князівства, що здійснювали в якості апеляційної інстанції перегляд справ, рішення з яких було винесено нижче стоячими судами.

На рівні імперії діяла єдина судова установа — імперський суд.

3. Державний лад Німеччини після падіння Священної римської імперії і до утворення Німецької імперії.

Цей період хронологічно охоплює 1806-1871 роки і характернішою рисою для нього намагання об'єднати німецькі землі в складі одного державного організму. Найчастішою формою такого об'єднання були союзи. Характеризується цей період і перманентною боротьбою між Австрією й Пруссією за гегемонію в Німеччині.

На початку 19 століття Священна римська імперія лише формально була єдиною державою, до складу якої входило більше трьохсот феодальних володінь, що володіли майже повною незалежністю. Насправді ж цю імперію можна вважати об'єднаною не стільки економічними чи політичними факторами, скільки культурною та мовною єдністю її народів.

В 1806 році в результаті завойовницьких воєн Наполеона Священна римська імперія розпалася. Політична карта тогочасної значно змінилася: ліквідовано значну кількість невеликих земель, територія яких, як правило, включалася до складу залежних від Наполеона держав. Була збільшена територія Бадену, Баварії, Вюртембергу, Саксонії. Було утворено достатньо крупне Вестфальське королівство. В цьому ж році утворився Рейнський союз, в якому об'єдналися 16 незалежних держав, кількість яких з часом збільшилася. Цей союз виник як конфедерація монархій, що не позбавлені державного суверенітету, однак всі його учасники визнавали сюзеренно-васальні відносини з Францією. Коли Рейнський союз оголосив про свій вихід зі складу Священної римської імперії, ця монархічна держава розпалася. У країнах союзу було введено ряд прогресивних змін: скасовано станові привілеї та особисту кріпосну залежність, реорганізовано судову та правоохоронну системи, введено цивільний кодекс Франції тощо. В цілому державний лад та правова система цих країн перебудувалася на зразок наполеонівської Франції.

З розпадом імперії Наполеона, на Віденському конгресі 1815 року було прийнято Союзний акт, яким оголошувалось про створення конфедеративного державного утворення під назвою

Німецький союз. До нього увійшли 35 суверенних монархій – королівств, князівств, герцогств тощо та чотири вільних міста (Гамбург, Бремен, Любек, Франкфурт). Найбільш впливовою державою, яка управляла союзними справами, була Австрія. Однак до складу союзу входили й інші впливові країни, перш за все Пруссія, що спричинило подальшу боротьбу між ними за домінування в союзі. Всі держави-учасниці союзу зберігали свою незалежність.

Характерною рисою побудови державного механізму Німецького союзу була відсутність єдиного законодавства, дипломатичних та фінансових органів. Загальним правлячим органом був лише Союзний сейм, який складався із уповноважених усіх німецьких держав-членів союзу і вирішував спільні питання. Сейм засідав у повному (69 чоловік) або у вузькому складі (17 представників найбільш потужних держав). Однак всі рішення мали прийматися консенсусом, що призвело до майже повного блокування роботи Сейму, оскільки представники кожної з країн відстоювали свою думку. Головування на Сеймі належало представникові Австрії.

Основною метою Німецького союзу було недопущення „рецидиву Наполеона”. Однак держави-переможниці у війні проти наполеонівської Франції не були зацікавлені у створенні сильної німецької держави у центрі Європи. Зрештою, Німецький союз засвідчив свою неспроможність завершити об'єднавчий процес країн.

Одним з важливих рішень, що були прийняті в процесі роботи Німецького союзу, було рішення про необхідність прийняття конституцій в союзних державах. У період між 1816-1847 роком більшість країн-членів Німецького союзу прийняли конституції, які були майже ідентичними за змістом. *Основні риси конституцій:*

1) Майже всі конституції приймалися у формі дарованих хартиї;

2) Главою держави вважався монарх, особа якого була недоторканою і священною;

3) Найвищим представницьким органом у країнах був двопалатний ландтаг, який разом з монархом здійснював функцію законотворчості.

4) Головним органом виконавчої влади визнавався уряд, що складався з призначених монархом і підзвітних йому міністрів.

5) Усі конституції містили обмежений обсяг демократичних прав і свобод, однак правових гарантій їх здійснення не передбачали.

В тридцятих роках 19 століття у Німеччині виникає ряд нових союзних утворень (Митний союз), які були покликані певною мірою замінити інертний Німецький союз і прискорити об'єднання країни.

У 1848 році в Берліні (столиці Пруссії) відбулася буржуазно-демократична революція, основною метою якої було пом'якшення становища залежного селянства, створення умов для розвитку буржуазії, обмеження влади монархії тощо. Революційні події відбулися і в інших німецьких країнах. В результаті кризової ситуації правителі цих країн дали згоду на скликання у Франкфурті всенімецького установчого зібрання, метою якого було оголошено прийняття єдиної федеральної конституції. Проте ці збори, виробивши доволі прогресивний проект, не ухвалили його.

Враховуючи ситуацію, що склалася в країні, пруський уряд змушений був піти на поступки населенню і скликати Зібрання для прийняття Конституції. Оскільки вибори до установчого органу проводилися за куріальною системою, більшість міст у парламенті отримали представники заможних верств перш за все чиновництво. У 1850 році прийнято конституцію, яка в цілому відповідала наведеним вище характеристикам і вимогам.

Важливою подією в історії Німеччини була Прусько-австрійська війна, яка закінчилася в 1866 році перемогою Пруссії. Внаслідок цієї перемоги територія Пруссії значно розширилася і до її складу було включено ряд герцогств-країн (Ганновер, Гессен-Кастель, Франкфурт, Нассау тощо.). Пруссія відсторонила Австрію від лідерства в об'єднавчому процесі і сама зайняла це місце.

Наступним етапом на шляху об'єднання Німеччини було створення нової конфедеративної держави – Північно-німецького союзу. До його складу увійшло 28 країн північної, східної, південної та західної Німеччини. Однак ряд країн, що раніше об'єднувалися в Німецькому союзі, до нового утворення не увійшли. Мова йде перш за все за Австрію та ідейно близькі до Франції Баден, Вюртемберг і Баварію. У 1867 році нова держава прийняла Конституцію, яка визначала, що президентом союзу є король Пруссії, який наділявся всією повнотою виконавчої влади та рядом інших важливих повноважень. Створювався (повносоюзний) представницький орган на основі загального виборчого права – Рейхстаг, що наділявся виключним правом введення податків та вирішення інших питань у сфері законодавства. Безпосередньо повноваження виконавчої влади здійснював канцлер, що призначався пруським королем. При цьому не передбачалося створення колегіального органу у складі міністрів, а діяли лише окремі відділи підпорядковані канцлерові.

Таким чином, провідна роль у об'єднавчому процесі в Німеччині належала Пруссії.

4. Державний лад Німецької імперії.

У 1870 році розпочалася франко-пруська війна, переможцем у якій стала Пруссія. Внаслідок цього відкрилася можливість примкнути до Північно-німецького союзу південні та західні землі Німеччини і утворити нову державу під верховенством Пруссії. Приєднання Баварії, Бадену, Вюртембергу було оформлено договорами. Після цього проголосили про створення Німецької імперії, а король Пруссії став імператором.

У 1871 році прийнято нову Конституцію Німеччини. Згідно цього документу до складу новоутвореної імперії увійшли 22 монархії та кілька вільних міст. Держави, які стали складовими імперії, наділялися незначною самостійністю у політичній та економічній сферах, що постійно звужувалася. Однією найважливіших ознак конституції була відсутність навіть декларування принципу народного суверенітету. Проголошувалося, що законодав-

ча й виконавча влади здійснюються від імені імператора. У конституції не визначалися також норми, які б регулювали права і свободи людини і громадянина. У відповідності з Конституцією в імперії встановлювалася федеративна форма державного устрою.

Главою держави був імператор, який водночас виступав і в якості короля Пруссії. Імператор був також безпосереднім керівником виконавчої влади, верховним головнокомандувачем збройних сил імперії, він призначав канцлера та вищих посадових осіб імперського державного апарату, здійснював його безпосереднє керівництво. Монархові належало право розробки й промульгації законів, нагляду за їх виконанням. Глава держави наділявся правом оголошувати військовий стан у будь-якому суб'єкті федерації. Прерогативою імператора було скликання представницьких органів імперії, він здійснював також їх розпуск. Ряд повноважень глави держави обмежувалися необхідністю отримання від парламенту згоди на їх здійснення і оголошення війни і миру, укладання договорів з іншими державами тощо. Як король Пруссії, монарх призначав і членів верхньої палати імперського парламенту від цієї країни. Однією з особливостей слід відзначити відсутність у імператора права вето на прийнятій обома палатами закон.

Найвищим органом законодавчої влади було федеральне зібрання, що складалося з двох палат: рейхстагу та бундесрату. При цьому рейхстаг представляв населення імперії в цілому, а бундесрат, що був союзною радою, представляв інтереси суб'єктів федерації. До компетенції імперського законодавчого органу входило прийняття законів у сферах армії та флоту, зовнішніх справ, митних відносин, торгівлі, пошти, телеграфу, залізниці, судоходства тощо. Рейхстаг обирався загальними виборами таємним голосуванням. У виборах могли брати участь особи, які досягли 25-річного віку і відповідали ряду цензів, у тому числі майнових. Особливістю структурного складу бундесрату було застосування принципу нерівного представництва від земель. Наприклад, кількість місць у цьому органі залежала від території, населення, військової сили окремого суб'єкта федерації. Внаслідок застосування таких засад побудови

бундестагу Пруссія мала 17 місць із 58 можливих і встановила майже повний контроль за діяльністю цього органу. У розподілі повноважень між палатами в складі парламенту перевагу мала верхня палата. Бундестаг володів правом вето на законопроекти прийняті нижньою палатою, видавав адміністративні приписи щодо введення законів у дію, разом з імператором вирішував конфліктні ситуації, що виникали між суб'єктами федерації, за згодою останнього міг розпустити нижню палату.

Конституція визначала перевагу імперських законів над законами окремих земель.

Виконавча влада в імперії здійснювалася Канцлером, який уособлював імперський уряд. Особливістю структурної побудови апарату імперської виконавчої влади був його одноосібний характер. Канцлер вважався єдиним офіційним представником виконавчої влади, він виступав також у якості голови бундестагу. До його компетенції належало керівництво усіма органами імперського апарату, зробило його за ступенем впливу другою особою в імперії. Міністри, які призначалися імператором, не творили уряд, а були фактично заступниками канцлера з окремих галузей. Німецька конституційна модель, особливо стосовно розмежування владних повноважень та структури вищих органів, значно відрізнялася від англійської та французької моделей парламентської монархії. Так, наприклад, на уряд Німеччини, уособлений Канцлером, Конституція фактично не накладала майже ніякої відповідальності за його діяльність. Канцлер зобов'язувався щорічно звітувати перед парламентом про витрату імперських коштів, однак за наслідками звіту він не міг приймати резолюцій. Німецький уряд був підконтрольний і підзвітний виключно імператорові.

Окрема глава конституції стосувалася військових питань. Вводилася семирічна загальна військова повинність для осіб чоловічої статі, які досягли двадцяти років. На всій території імперії діяло пруське військово-законодавство, що мало прискорити створення єдиних збройних сил підпорядкованих імператору. Окремо слід зазначити про включення у конституцію норми, яка при

потребі дозволяла використання збройних сил в якості поліцейських загонів.

В цілому новоутворена держава значно відрізнялася від решти європейських держав (перш за все Англії й Франції) за політичними та соціально-економічними засадами, закріпленими у конституції. Прийнятий основний закон дав можливість імператору і канцлеру, при підтримці бундестагу, фактично узурпувати владу і встановити у країні режим військової диктатури. Після утворення імперії у Німеччині пройшов значний економічний ріст, що вивів її у європейські лідери. Могутність, досягнута Німеччиною за короткий термін, та історично закладена у її зовнішню політику агресивність, підсилили бажання цієї країни поширити свій вплив на решту Європи і розширити власну територію за рахунок інших країн. Однак розв'язана Німеччиною разом з Австро-Угорщиною та союзниками перша світова війна не була вдалою для імперії: вона зазнала нищівної поразки. Внаслідок цього країна втратила значні економічні ресурси, її позбавили ряду територій, монархія перестала існувати – у країні була проголошена республіка.

5. Державний лад Німеччини періоду Веймарської республіки (1918-1933).

Восени 1918 року в Німеччині виникла революційна ситуація, яка була спричинена поразками німецьких військ на фронтах та складною соціально-економічною ситуацією. У країні прокотилася хвиля революційних виступів і, зрештою, в листопаді 1918 року імператор зрікся від престолу, у країні була оголошена республіка. Після тимчасового переходу влади у руки створених рад робітничих, солдатських і матроських депутатів у 1919 році в м. Веймарі було скликано Установчі збори, з метою прийняття нової конституції Німеччини.

Прийнята у липні 1919 року нова конституція містила в собі принципово нові концепції порівняно з конституцією 1871 року. Вперше в основний закон увійшло положення про народний суверенітет та народну єдність, проголошувалися принципи свободи

і соціальної справедливості. У другому розділі визначалися основні права і свободи громадян у політичній, соціально-економічній, особистій галузях. Конституція вводила класифікацію прав на *особисті* (право на життя і недоторканість, права національних меншин, презумпція невинності особи), *суспільні* (право на об'єднання), *релігійні, освітні, господарські* (трудові), *соціальні* права.

Згідно із конституцією Німеччина перетворювалася з конституційної монархії на республіку, з федеративним устроєм. Парадоксально, однак назва „Німецька імперія” зберігалася. Констатувалося, що нова держава базується не на „союзи династій”, а на союзі суб'єктів федерації, статус яких змінили з „союзних держав” на землі.

Главою держави проголошувався президент, який обирався прямими виборами терміном на 7 років. Главі держави належала роль позапартійного арбітра, який мав сприяти встановленню стабільності в суспільстві, і виступав важливим чинником стримання абсолютизму парламенту. Конституція виділяла президенту, як главі держави, широке коло повноважень сфері виконавчої влади. Президент:

- Призначав і звільняв канцлера;
- За поданням канцлера призначав імперський уряд та вищих посадових осіб;
- Був верховним головнокомандувачем;
- Представляв країну на теренах міжнародних відносин, укладав договори;
- Мав право помилування;
- У випадках загрози конституційному ладу, грубого порушення громадської безпеки і порядку міг вводити надзвичайний стан, під час якого дозволялося тимчасово відхилитися від дотримання прав і свобод громадян;
- Вирішував спори між палатами стосовно поданих законопроектів;

- Володів правом розпуску рейхстагу.

Згідно із конституцією вища законодавча влада належала рейхстагу, що був органом народного представництва. Однак фактично вона здійснювалася двопалатним парламентом: рейхстагом і рейхсратом. *Рейхстаг* обирався загальними прямими виборами за пропорційною системою. *Рейхсрат* був палатою територіального представництва, що складалася із представників земель. Кожній землі визначалася кількість голосів, що була пропорційна кількості жителів, які населяли її територію. Однак з метою обмеження кількісного представництва окремих земель, вводилася заборона мати у верхній палаті більше 2/5 місць.

Законодавча компетенція в Німеччині розділялася на три сфери: *виключна компетенція федерації, сфера переважного федерального законодавства* (землі могли приймати закони, якщо якісь питання не були врегульовані імперським законодавством), *сфера законодавства суб'єктів федерації*. Було встановлено принцип переваги федерального над земельним законодавством. До сфери виключної компетенції федерації відносились питання зовнішніх зносин, громадянства, митного права, оборони, пошти й телеграфу, федеральних податків тощо. До сфери переважного федерального законодавства належали цивільне і кримінальне право, судоустрій, торгівля, промисловість, утворення об'єднань громадян, визначення порядку реалізації свободи слова, друку, об'єднань тощо. Крім цього, федерація могла приймати обов'язкові до виконання основні принципи законів, які розроблялися землями: у сфері освіти, культури, релігії тощо. У компетенцію земель входило незначне коло питань сфери місцевого оподаткування, доріг і комунікацій, санітарної медицини тощо.

Законодавчий процес. Правом законодавчої ініціативи володіли депутати рейхстагу і уряду, за погодженням із рейхсратом. Будь-який законопроект віднесений до сфери федерації спочатку розглядався рейхстагом, а потім передавався на затвердження рейхсрату. Останній міг застосувати право вето і відправити законопроект на повторний розгляд. Рейхстаг долав вето при

повторному прийнятті законопроекту кваліфікованою більшістю голосів. У деяких випадках (при прийнятті бюджету) рейхсрат міг вносити поправки у проект ухвалений рейхстагом.

При виникненні спору щодо законопроекту, питання передавалося на розгляд президента, який міг оголосити референдум з метою скасування прийнятого рейхстагом закону.

Окремим важливим повноваженням рейхстагу було його право виносити на обговорення питання дострокового позбавлення повноважень президента на референдум та право ініціювати процедуру імпічменту президента, канцлера чи будь-якого міністра.

Вищим органом виконавчої влади в країні був імперський уряд, що призначався президентом без обов'язкової участі складу більшості в парламенту. Однак уряд потребував затвердження його складу рейхстагом. На чолі уряду стояв канцлер, за поданням якого президентом призначалися інші члени кабінету. Члени уряду несли персональну відповідальність перед парламентом, який міг відправити їх у відставку.

Федеральний устрій. Територія Німеччини складалася із 18 земель (15- республік та 3 вільних міста). Кожна із земель мала власний представницький орган – ландтаг, який обирався за допомогою всенародних виборів. В кожному суб'єкті федерації діяла власна конституція, яка узгоджувалася з федеральною конституцією, обирався свій уряд тощо.

Конституцією передбачалось створення Імперської судової палати, що стала прообразом конституційного суду і основним завданням якої був нагляд за відповідністю законодавства земель федеральному законодавству.

6. Державний лад фашистської Німеччини (1933-1945)

У двадцятих роках минулого століття в Німеччині склалася досить складна економічна ситуація, що викликала нестабільність і призвела до революційних настроїв в суспільстві. В цій обстановці представники крупного капіталу, які побоювались нової хвилі робітничої революції, вирішили згуртуватись і підтримати

націонал-соціалістичну робочу партію на чолі з Адольфом Гітлером. Ця партія виникла в 1919 році і її метою було створення нової сильної Німеччини, в тому числі за рахунок інших німецьких народів. Партія обіцяла ліквідувати безробіття, підвищити закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію і загалом відновити сприятливу економічну ситуацію. Лозунги партії були розраховані на підтримку їх широкими верствами населення. Однак ще до приходу націонал-соціалістів до влади, було висунуто ряд ідей завойовницького, анти людського характеру по суті (виключність і зверхність німецької нації, необхідність завоювання достойного життєвого простору за рахунок інших країн тощо).

Під час виборів до рейхстагу у 1932 року фашисти отримали велику кількість голосів, однак не здобули абсолютної перемоги. І все ж, президент Гінденбург, під впливом великих підприємців та військових, призначив голову націонал-соціалістичної партії Адольфа Гітлера канцлером Німеччини.

Посівши посаду канцлера, Гітлер почав проводити політику на встановлення в країні фашистської диктатури. Було прийнято ряд законів, які обмежували політичні свободи громадян і наділяли додатковими правами поліцію та силові структури. З часом фашистський уряд заборонив діяльність будь-яких партій, крім націонал-соціалістичної.

Розпочалася поступова інтеграція партійних структур в державний апарат. Рішення з'їздів фашистської партії з моменту їх ухвалення ставали законами, перебування на державній службі безпосередньо пов'язувалося з перебуванням у лавах партії тощо. Оскільки партія мала воєнізовану структуру, з наявністю окремих воєнізовано-поліцейських органів (гестапо, сс тощо), то в ній підтримувалася жорстка дисципліна, і її діяльність була суворо централізованою.

Державна влада в Німеччині сконцентрувалася в руках канцлера, який водночас був фюрером (вождем) партії, головнокомандувачем збройних сил тощо. Усі ці посади обіймав Адольф Гітлер, який став ні перед ким не підзвітним вождем нації. Йому надавалося

також право передавати владу у спадок. В 1934 році ліквідовано посаду президента, а його повноваження так само передані фюреру.

Найвищим законодавчим органом формально визнавався рейхстаг, до складу якого могли входити лише члени націонал-соціалістичної робітничої партії, особисто визначені фюрером. Для легітимзації обрання членів рейхстагу проводився плебісцит. Верхня палата парламенту рейхсрат була ліквідована. Основним завданням рейхстагу вважалося прийняття законів, однак враховуючи, що уряд наділявся правом приймати загальнообов'язкові акти, що навіть суперечили конституції, то ця функція парламенту була зведена нанівець.

В цей період у Німеччині утворюється велика кількість центральних органів влади, безпосередньо підпорядкованих вождю, що мали виконувати функції управління у різних сферах. Так, спільно з імперським урядом було утворено такі центральні установи: Рада міністрів з питань оборони, Таємний кабінет, Колегія трьох уповноважених тощо. Важливу роль у фашистському державному механізмі займали також органи, які забезпечували ідеологію фашизму й відповідали за безпеку діючого режиму. Серед них – міністерство суспільної освіти і пропаганди, імперська палата культури, державна телерадіокомпанія, головне управління імперської безпеки у складі таємної поліції (гестапо), служба безпеки, поліція по дотриманню порядку тощо.

Була проведена реформа територіального устрою. Землі були позбавлені статусу суб'єктів федерації і перетворилися на ланки адміністративного устрою. Ліквідовувалася діяльність земельних парламентів. Уряди земель призначались канцлером і були безпосередньо підпорядковані урядові країни. Призначались намісники земель. Завданням яких було повинні слідування за дотриманням і виконанням вказівок центрального уряду, а також нагляд за діяльністю місцевих органів влади.

Значної перебудови зазнала судова система. Крім діючих судів вводилися ряд інших судових установ, з повноваженнями надзвичайного характеру. Серед них – народні трибунали, що

вирішували справи у спрощеному порядку про державну зраду. В армії діяли спеціально створені військово-польові суди. Їх діяльність відзначалася особливою жорстокістю тут не дотримувалися елементарні права підсудних.

У 1939 році фашистська Німеччина розпочала другу світову війну. За короткий проміжок часу вона завоювала територію Польщі, частину Франції. Ще до початку війни до Німеччини була приєднана Австрія й Чехія. В 1941 році фашистська Німеччина оголосила війну Радянському Союзу, в результаті якої зазнала тотальної поразки. В 1945 році Німеччина капітулювала перед військами Радянського Союзу, США, Англії та Франції. Територія країни була поділена на чотири окупаційні зони, кожна з яких контролювалася військами країн-переможниць. Вища влада у країні була передана Союзній контрольній раді, яка складалася з глав військових адміністрацій чотирьох союзних країн. Була проведена демілітаризація країни і знищено виробничий потенціал, здатний виробляти зброю, проведено „чистку” апарату від представників нацистської партії.

7. Державний лад ФРН (1946-1990)

В 1949 році з дозволу владних органів США, Великобританії і Франції, усі три окупаційні зони на території Німеччини, які контролювалися урядами цих держав, були об'єднані у єдину державу – Федеративну Республіку Німеччина (ФРН). При цьому північно-східна окупаційна зона, яка контролювалася військами СРСР, до складу новоутвореної держави не увійшла, а на її території була створена Німецька Демократична Республіка (НДР), яка згодом увійшла до т. з. „соціалістичного табору”. Таким чином, після закінчення Другої світової війни на території колишньої фашистської Німеччини утворилося два державних утворення – ФРН та НДР. Крім цього було також визначено, що місто Берлін, колишня столиця Німеччини, поділяється на дві частини: східна стає столицею НДР, а на території західної починає спеціальне державне утворення під контролем західних країн із назвою Західний Берлін.

Відразу ж після утворення, ФРН дістала нову конституцію, що була затверджена окупаційними владами. Столицею новоутвореної держави стало місто Бонн. Конституція відновлювала демократичні інститути влади і якоюсь мірою була схожою на Веймарську конституцію. Згідно з новим конституційним документом, що дістав назву Основний закон, ФРН ставала парламентською республікою з федеративним устроєм та демократичним режимом. Країна складалася з 10 земель, кожна з яких була самостійною у вирішенні питань бюджету та незалежною одна від одної. Кожна земля мала свій представницький орган із законодавчими функціями – ландтаг та власний уряд, що володів значною ступінню самоврядності у відношенні до центру.

Главою держави в країні офіційно був президент, який обирався парламентом строком на 5 років. Однак він не наділявся реальними повноваженнями управління країною і, таким чином, майже вся повнота влади належала урядові.

Законодавча влада була в руках двопалатного парламенту, який складався з нижньої палати – бундестаг та верхньої палати – бундесрат. Вибори до бундестагу проходили за мажоритарно-пропорційною системою. До складу парламенту входили депутати, обрані в округах, та депутати обрані за загальнонаціональними списками політичних партій, які на виборах подолали 5% бар'єр. До складу бундесрату входили представники земель, які призначалися їх урядами. Основні законодавчі повноваження належали бундестагу. Однак з цілого ряду питань (зміна конституції, переділ території, компетенція земельних влад, фінанси) бундесрат наділявся правом абсолютного вето. В інших випадках верхній палаті належало право відкладального вето.

Федеральна виконавча влада належала федеральному урядові на чолі з канцлером. Канцлер обирався парламентом, за поданням президента, формування іншої частини складу уряду відбувалося за поданням канцлера. Проте на практиці главою уряду ставав лідер партії парламентської більшості. Уряд, а особливо його глава, був

реальним політичним лідером держави, який концентрував у своїх руках значну кількість владних повноважень.

Найважливішим федеральним судовим органом вважався Конституційний суд ФРН. До його повноважень входило тлумачення конституції, визначення відповідності прийнятих законів конституційним нормам, вирішення питання щодо розмежування компетенції між федерацією й землями тощо.

В період з 1949 по 1990 рік найбільш впливовими партіями у ФРН були Християнсько-демократична та Соціал-демократична. Ці партії, як правило, здобували перемогу на парламентських виборах. Як правило, вони не набирали абсолютної більшості місць у бундестазі і тому не могли сформувати власного уряду. Виходячи з цього, досить помітну роль у суспільно-політичному житті країни відігравала менша за розмірами партія вільних демократів, яка вступала в коаліцію то з однією, то з іншою з двох названих партій, забезпечуючи собі представництво у високих урядових посадах.

ТЕМА 12.

РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ В США

1. Утворення США.

2. Конституційний лад США 18-20 ст.

3. Розвиток держави у США у 18- поч. 20 ст.

4. Основні тенденції державно-правового розвитку США в 20 ст.

5. Розширення державного апарату США в 20 ст.

6. Правоохоронні органи США.

1. Утворення США.

Нині США – одна з наймогутніших країн світу. Однак історія її державності розпочалася відносно недавно (порівняно з деякими потужними європейськими країнами).

Базою утворення США виступили англійські колонії, засновані на північно-американському континенті в 17 – 18 ст. На момент утворення можна виділити три основні регіони: *південь*, де переважав рабовласницький спосіб виробництва, *північ* – колонії, в яких дістав розвиток мануфактурний спосіб виробництва, *центр* – деякі колонії, які зайняли так зване проміжне становище. Населення колоній складалося в основному із представників англійської аристократії, буржуазії, фермерів та завезених на континент рабів-африканців.

З точки зору порядку управління колонії поділялися на три групи: *приватновласницькі володіння* (Меріленд, Пенсільванія), *колонії-республіки* (Род-Айленд, Коннектікут), *королівські колонії*. Населення колоній вважало себе вільними підданими англійської корони, на яких поширюється дія основних правових актів метрополії (“Білль про права”, “Велика хартія вільностей” тощо.) Однак з часом все більш яскраво проявилася протистояння між урядом, що розглядав колонії як сировинний придаток та дешево

робочу силу. Найбільшої гостроти ці протиріччя досягли в середині 18 століття.

Основні етапи боротьби за незалежність.

- 1774р.- скликання у Філадельфії Першого континентального конгресу колоній, що прийняв звернення до короля Англії, у якому було висловлено прохання припинити порушення прав жителів колоній. Англійський уряд відреагував військовими діями.

- 1775р. – Другий континентальний конгрес колоній, на якому оголошено війну Англії, утворено американську армію. У Північній Америці розпочалася війна за незалежність.

- 4 липня 1776 року Третій континентальний конгрес колоній прийняв Декларацію про незалежність. Цей документ був складений групою політиків (Джефферсоном, Вашингтоном, Адамсом, Гамільтоном), які дотримувалися прогресивних поглядів на державотворчі процеси, сповідували ідеї наявності у людини від народження невід’ємних природних прав тощо. У Декларації було оголошено про розірвання залежності між колоніями і метрополією, шляхом порушення Англією невідчужуваних прав американців. На основі теорії природного права оголошувався принцип національного суверенітету, повновладдя народу тощо.

- 1781 р. – прийняття конгресом першого конституційного документу США, який мав назву „Статті конфедерації”, в якому було зафіксовано створення Сполучених Штатів Америки як державного утворення конфедеративного типу, до складу якого входили англійські колонії, розташовані у Північній Америці. Колонії були проголошені незалежними державами (штатами). Декларувалося, що кожний штат зберігає свою незалежність, зобов’язується надавати допомогу і підтримку іншим штатам, однак не втручаючись в їх внутрішні справи. Оголошувалася свобода пересування й торгівлі в середині конфедерації. Для ведення загальних справ утворювався Конгрес (парламент), у якому кожен зі штатів мав по одному голосу. Конгрес працював сесійно, а в перерві між сесіями його функції виконував Комітет штатів.

Таким чином, в кінці 18 століття в Північній Америці виникло нове державне утворення конфедеративного типу – Сполучені Штати Америки, яке було остаточно визнано за англо-американським мирним договором 1783 року.

2. Конституційний лад США у 18-20 ст.

Після завершення у 1783 році війни з Англією правлячі кола північно американських колоній дійшли висновку про необхідність посилення союзу між штатами і переходу на більш централізовану систему державного ладу.

В 1787 році у Філадельфії зібрався Конституційний конвент, на якому були представлені 12 із 13 штатів. Протягом чотирьох місяців велася підготовча робота, результатом якої стало прийняття Конституції, що діє у США й по сьогодні.

Одним з основних принципів конституції 1787р. визнавався принцип розподілу влад на законодавчу, виконавчу і судову.

Законодавча влада була пріоритетом Конгресу США, який складався з двох палат: сенату (верхня палата) і палати представників (нижня палата). Сенат був палатою територіального представництва, а палата представників виражала інтереси нації в цілому. Сенат складався із senatorів, обраних терміном на 6 років законодавчими органами штатів, а палата представників – із конгресменів, обраних на 2 роки населенням штатів (із розрахунку 1 конгресмен від 30000 громадян). Прерогативою Конгресу було прийняття законів. У цій сфері обидві палати наділялися однаковими повноваженнями, за виключенням законів у фінансовій сфері, які могли ініціюватися тільки палатою представників. Законопроект перетворювався на закон якщо його прийняли обидві палати і затвердив президент. Президент наділявся правом відкладального вето, яке могло бути подолано 2/3 голосів членів обох палат.

Виконавча влада здійснювалася президентом, який водночас мав повноваження глави держави і уряду. Президент був також верховним головнокомандувачем, володів правом помилювання, за згоди й поради сенату призначав дипломатів та інших вищих

посадових осіб, скликав палати Конгресу у термінових випадках здійснював інші важливі повноваження. Як глава уряду, президент керував адміністративним апаратом та повсякденними справами в галузі управління державою, видавав адміністративні розпорядження, що мали відповідати діючим законам. Президент обирався непрямыми виборами терміном на 4 роки. Вибори проходили наступним чином: населення штатів обирало виборщиків, які в свою чергу обирали президента.

Третя влада була представлена судом. Загальнофедеральну судову систему очолював Верховний Суд США. З найбільш важливих справ суд здійснював розгляд за участі присяжних. Судді верховного суду призначалися президентом за згодою сенату на невизначений термін.

Передбачалася конституційна система „стримувань і противаг”. Конгрес міг відхилити законопроекти, внесені на розгляд президентом, а сенат – не погодитися із внесеною на його розгляд кандидатурою. Конгрес і сенат, за участі верховного суду, дістали право ініціювання і проведення при необхідності процедури притягнення президента до відповідальності. Президент наділявся правом відкладального вето, що дало йому можливість впливати на законодавчий процес. Введення двопалатної системи конгресу передбачало конкуренцію палат і запобігало узурпації законодавчої влади однією з палат. Різні терміни обрання членів парламенту та президента запобігали навіть тимчасовому безвладдю.

Конституція передбачала федеративний устрій. Відповідно розмежовувалися правомочності між загальнофедеральною владою та владами окремих штатів. Федерація наділялася правом здійснення закордонних справ, зовнішньої торгівлі, регулювання грошової системи країни, встановлювання єдиних стандартів в галузі метрології та у питаннях оборони. Підкреслювалося верховенство федерального права. Фіксуючи основи федерації, конституція вводила змішану систему Конгресу, в якій представництво корпусу виборців країни в цілому стало суміщатися з рівним представництвом штатів у сенаті незалежно від кількості населення кожного з

них. Таким чином, верхня палата ставала більш послідовним виразником інтересів штатів, особливо малонаселених.

В основному тексті Конституції були відсутні норми, які б стосувалися прав і свобод людини. Цю прогалину заповнили у 1791 році із введенням у дію правового акту, прийнятого в 1789 р. "Біль про права", який складався з десяти поправок до Конституції. Принциповою ідеєю поправок було визнання недопустимості прийняття законів, які порушують свободи громадян (віросповідання, слова і преси, мирних зібрань, звернень до уряду з проханням зупинити зловживання). Визнавалося право на носіння зброї, заборонялося затримання особи, вести слідчі дії, які порушують її особисті права, без належно оформлених дозволів. Ніхто не міг бути підданий покаранню інакше, як за рішенням суду. Вводився обов'язковий розгляд кримінальних справ судом присяжних, обумовлювалося право обвинуваченого на захист.

Таким чином, із прийняттям "Білью про права" американська конституція стала першим в історії документом, який нині прийнято класифікувати як конституція. Однією з важливих ознак цього акту є його надзвичайна стабільність (діє й сьогодні), яка обумовлена наявністю в ньому лише найбільш важливих, основоположних принципів норм, а також надзвичайно складним процесом внесення змін до нього.

3. Розвиток держави у США у 18- поч.20 ст.

Першим президентом США було обрано Дж. Вашингтона. З його іменем пов'язано утворення апарату загально федеральної центральної виконавчої влади. Згодом було утворено ряд центральних органів (департаментів), що керували відповідними галузями: військовою, фінансовою, державною (закордонних справ). Проїшла уніфікація структури органів влади і управління у штатах: законодавча влада в основному здійснювалася легіслатурами, а виконавча – губернатором, ступінь повноважень якого була різною у різних штатах.

Суди були реорганізовані у класичну федеративну систему, яка складалася із двох паралельних рівнів судових систем: федеральної судової системи та судової системи окремих штатів. Таким чином, у кожному штаті утворилася власна судова система, яка не цілком подібна судовим системам інших штатів. Однак в цілому у штатах складалася триступінчата судова система, яка включала до себе: місцеві суди, що розглядали мілкі справи, суди першої інстанції – здійснювали розгляд основної категорії справ, верховні суди – здійснювали перегляд рішень нижчих судів у якості апеляційної інстанції.

Федеральна судова система складалася з окружних, апеляційних та Верховного суду США. Уся країна ділилася на судові округи, в яких діяли окружні суди в якості суду першої інстанції, що розглядали справи правовідносин, які регулювалися федеральним законодавством. Кілька окружних судів прикріплювалися до апеляційного суду, який здійснював перегляд винесених ними рішень. Верховний суд вважався найвищою судовою інстанцією країни, який здійснював розгляд справ по обвинуваченню вищих посадових осіб та справ, де однією із сторін виступає один штат, а також перегляд справ у останній інстанції, з рішень, винесених нижче стоячими федеральними судами в апеляційному порядку.

Таким чином, однією з особливостей судової системи США був її поділ на два рівні, згідно з яким суди федеральної юрисдикції розглядали справи федерального значення, а суди штатів – справи місцевого значення. Іншою особливістю було поступове перетворення вищого судового органу США та відповідно штатів у суди вищої конституційної юрисдикції, які могли визнавати окремі акти неконституційними і вели тлумачення Конституції. У США не було утворено окремої системи конституційної юстиції, і загальні суди здійснювали частково й функцію конституційних судів.

Однією з важливих тенденцій державотворення було *територіальне розширення країни*, яке відбувалося в основному за рахунок захоплення земель корінних індіанців, завоювання мексиканських земель, придбання володінь європейських країн у Північній

Америці. Нові землі отримували автономію у складі США, утворювали власні законодавчі органи. Однак центр залишав за собою значні права в керівництві автономією. Так, місцевий уряд очолювався призначеним президентом губернатором, який міг накладати вето на закони, прийняті місцевими законодавчими зборами. Конгрес міг позбавляти автономію її спеціального статусу тощо. Поступово, за дотриманням умови встановлення республіканської форми правління та ряду інших, автономія могла бути реорганізована в окремий штат. Окрім цього окремі шати утворилися шляхом самовизначення через відокремлення від інших штатів. Таким чином, на початок 20 століття у США налічувалося 48 штатів.

Важливим елементом політично системи США були *партії*, які хоча й не являли собою владні органи, однак здійснювали значний вплив на державну політику США. У 1828 році почала діяти демократична партія, яка створилася на базі очолюваного Джефферсоном політичного угруповання, яке виступало за необхідність включення до складу Конституції "Біллю про права". З часом у складі цієї партії почали переважати представники консервативно налаштованого півдня. В 1854 році утворилася республіканська партія, в якій згодом намітилися дві течії: права та ліберально-демократична. Інтенсифікації політичної структуралізації суспільства сприяла проведена в країні лібералізація виборчого права, внаслідок чого активне виборче право отримали усі повнолітні чоловіки; були також скасовані деякі цензи для зайняття посад.

Наріжною сторінкою в американській історії слід вважати *громадянську війну 1861-65 років*. Причиною війни стали протиріччя між консервативно налаштованими, рабовласницькими південними штатами та індустріальними, більш розвиненими північними штатами. Війна розпочалася після обрання радикально налаштованого республіканця Авраама Лінкольна президентом США, який виступав за відміну рабства. Південні штати оголосили про утворення конфедерації південних штатів і вихід зі складу США. Розпочалися воєнні дії, в яких переможцем став федеральний центр. Після закінчення воєнних дій у південних штатах було введено

тимчасове воєнне управління, яке могло бути скасоване лише за умови прийняття 15 поправок до Конституції, яка передбачала надання виборчих прав усім громадянам незалежно від кольору їх шкіри.

Таким чином, *основним завоюванням держави цього періоду слід вважати скасування рабства урівняння громадян незалежно від кольору шкіри у політичних правах*. В країні склалися сприятливі умови для її подальшого розвитку у економічній, політичній, культурній сферах. Державний лад, встановлений Конституцією 1787 року, був збережений і виявився дієздатним.

4. Основні тенденції державно-правового розвитку США в 20 ст.

В 20 ст. США домоглися високих стандартів у багатьох галузях суспільного життя, передусім у економічній сфері, і поступово перетворилися на державу – світового лідера. Дві світові війни, в яких брала участь Америка, майже не спричинили негативних наслідків для неї; більше того, сприяли зростанню її економічної потужності. З часом у країні відбулася структурна перебудова економіки, почався перехід до домінування крупних фінансово-промислових корпорацій. Суттєві зміни відбулися у 20 столітті публічному секторі. В державному ладі США, однак вони майже не зачіпали основ конституційного порядку.

Значні зміни *сталися у галузі федерального виборчого права*, починаючи з двадцятих років минулого століття. В 1920 році жінкам було надано право активного і пасивного виборчого права. З часом вирівняли виборчі права громадян окремих штатів і федеральних територій, заборонили обмеження виборчих прав на підставі несплати податків. Згодом виборчі права дістали всі громадяни, які досягли 18 річного віку, було скасовано більшу частину виборчих цензів, які стосувалися майнового стану, змінено кордони виборчих округів у відповідності з кількістю населення. На основі змін у федеральній виборчій системі значно демократизувалися виборчі системи і окремих штатів.

Протягом 20 століття в країні повністю сформувалася *двопартійна система* (республіканці й демократи), яка будувалася на наявності в країні двох потужних політичних сил, що не мають принципової різниці у поглядах і змінюють одна одну на чергових виборах, не дозволяючи узурпувати владу.

Основні зміни в державному механізмі знаходилися у площині *розширення джерел формування державної політики*. Все більшу роль в цьому розумінні починають відігравати різні підприємницькі союзи та подібні їм громадські об'єднання, що по суті були групами тиску. Найбільш значними з них були (і залишаються) Національна асоціація промислових компаній та Торгова палата. Ці об'єднання окрім економічних виконують і політичні функції, оскільки шляхом прийняття різного роду рекомендацій та їх лобіювання впливають на процес прийняття нормативно-правових актів.

Ще одна не менш важлива тенденція розвитку механізму держави полягала у *централізації державної влади*. Цей процес не носив відкритого характеру і був досить складним, оскільки політичні сили окремих штатів, природно, виступали проти нього. Важливим фактором централізації країни виступила т.з. «доктрина вічного союзу», у відповідності з якою за кожним штатом перестало визнаватися право на сепесію (відокремлення) від США та право окремого штату на невизнання федерального законодавчого акту. Наступним проявом централізації стало *розширення компетенції федеральної влади* і утворення розгалуженого апарату управління, який складався з професійних службовців. У країні діяли принаймні три типи федеральних установ: департаменти (міністерства) – основним завданням яких було здійснення державного управління відповідної галузі, агентства – органи, подібні за своїми функціями до департаментів, але нижчі за статусом, тимчасові комісії та інші органи – створені для вирішення конкретних завдань.

Суттєвим було також питання щодо *призначення вищих посадових осіб в державі*. В цей час склалася практика розподілу федеральних посад на дві категорії: політичних і цивільних. До перших посад належали глави департаментів та інші вищі

службовці. Вони вважалися найближчими соратниками президента, обраного на черговий строк. Призначення на ці посади вимагало схвалення сенату, який, як правило, завжди погоджувався з пропозицією президента. Особи, що займали ці пости, розглядалися як радники президента з певного кола питань. Враховуючи таке розуміння вищих державних посад, в США не склалося практики утворення вищого колегіального органу виконавчої влади, який би ніс відповідальність перед парламентом. Вищі службовці вважалися особисто підзвітними президентові. Щодо посад цивільної служби, то їх займали кадрові службовці, які рідко змінювалися з приходом нової влади і вважалися професійними управлінцями.

У структурі державного управління проявилася й інша тенденція, яка обумовлена федеративним устроєм США. Формально у країні не сформовано єдиної системи державної служби. Кожен штат утворював власну систему адміністративних органів, які номінально не були підлеглими федеративним органам влади. Проте на практиці федеративні органи влади дістали змогу втручатися у діяльність органів влади окремих штатів, використовуючи для цього різноманітні засоби, перш за все фінансового характеру.

Однією з важливих тенденцій в державно-політичній сфері є *зростання ролі виконавчої влади у галузі правотворчості*. Органи виконавчої влади за допомогою т.з. виконавчих наказів, які мали конкретизувати законодавство, та актів делегованого законодавства фактично створювали нові правові норми. Водночас спостерігається зростання ролі центральних відомств правоохоронно-оборонного блоку. І все ж, за допомогою інших гілок влади, система державної влади у США нині залишається збалансованою.

5. Розширення державного апарату США в 20 ст.

Однією з тенденцій державотворення, яка мала місце в США в 20 ст., було поступове розгалуження системи державного апарату. В цей період спостерігалось значне розширення структури органів виконавчої влади, підпорядкованих президентові. Утворилася значна кількість департаментів, агентств, відомств, комісій,

комітетів, кожен з яких входив до системи адміністративних органів, наділених владними повноваженнями та правами виносити рішення стосовно прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Державним органам належало право видання нормативно-правових актів та контролю за їх виконанням, що суттєво підсилювало їх статус. Все це сприяло появі у країні великої кількості приписів, норм, стандартів, що зрештою розширило коло впливу адміністративних відомств на суспільні відносини.

Апарат вищих органів влади формувався президентом спільно з конгресом. Президент здійснював загальне керівництво та контролював їх діяльність. У відповідності до вимог спеціальних актів конгресу йому також належало право проводити реорганізацію цих органів.

Керівництво окремими галузями здійснювали органи державної виконавчої влади найвищого рівня – *департаменти*. Перші з них виникли ще у 18-19 столітті. Це – департамент оборони, департамент фінансів, державний департамент тощо. Починаючи з 20 ст., враховуючи кардинальні зміни у внутрішній політиці в країні, виникли ряд нових департаментів: департамент праці, департамент охорони здоров'я і соціальних служб, департамент освіти, департамент житлового будівництва і міського розвитку, департамент транспорту, департамент по енергетиці.

Специфічним утворенням адміністративної системи США є незалежні *агентства*, що наділені адміністративними і деякими судовими повноваженнями. Вони діють відокремлено від міністерств і користуються певною самостійністю у відношенні до президента. Агентства вважаються підпорядкованими конгресу, однак контроль за їх діяльністю та оперативне керівництво здійснюється президентом. Агентство очолюється, як правило, колегіальним органом, главу якого призначає президент. Термін призначення членів органу управління агентством перевищує термін, на який обирається президент. Крім цього, проводиться поступова ротація складу керівництва. Ці фактори сприяють збільшенню незалежності керівного органу агентства від глави

держави. На сьогодні у США утворено більше 100 агентств, які за функціональною ознакою можна розділити на політичні, економічні і соціальні. До першої групи слід віднести Комісію з питань громадянських прав, Федеральну виборчу комісію, до другої – Федеральну резервну систему, Комісію з цінних паперів та біржових операцій, Федеральну корпорацію страхування вкладів, Експортно-імпорتنний банк тощо; до третьої – Національну раду з трудових спорів, Комісію по забезпеченню рівних можливостей працевлаштування тощо.

Окремим видом державних органів є *урядові корпорації*, статус яких схожий із статусом незалежних агентств. З одного боку вони діють у якості адміністративних утворень, а з іншого – виступають у цивільно-правовому обороті в якості звичайних юридичних осіб, заснованих на державній власності. Головною функцією таких суб'єктів є виконання конкретних завдань сформульованих урядом. Для прикладу можна навести Корпорацію гарантування пенсійного забезпечення.

Федеральними органами слід назвати різноманітні *комісії, бюро, комітети*, які носять тимчасовий характер і утворюються для вирішення актуальних проблем та виконання конкретних завдань і проєктів. Як приклад можна навести діяльність Міжштатної комісії по торгівлі, що була реорганізована у Міністерство торгівлі, Федеральну комісію з питань енергетики тощо.

Однією з найважливіших ланок державного апарату слід вважати *Виконавче управління президента*. Незважаючи на те, що утворення цього органу не передбачено Конституцією країни, з початку свого існування воно займало важливе місце у системі органів державної влади. Воно було створене за наказом президента Рузвельта для виконання інформаційно-координуючих функцій з метою підсилення взаємодії між окремими ланками державного апарату. Спочатку воно було малочисельним, однак з часом його штат значно розширився. За організаційною структурою управління поділяється на *Апарат Білого дому, Адміністративно-бюджетне управління, Раду з питань планування національних ресурсів,*

Управління економічної стабілізації, Інформаційну службу новин, Управління з надзвичайних ситуацій, Управління координації інформації, Раду національної безпеки з підпорядкованим їй Центральним розвідувальним управлінням тощо.

Основним органом Виконавчого управління слід вважати Адміністративно-бюджетне управління, яке займається збором і аналізом даних для складення і контролю за виконанням щорічного бюджету, вивченням діяльності органів виконавчої влади, розробкою планів реорганізації, ревізія бюджетних коштів, схваленням прийняття та зміни державних програм тощо. Враховуючи особливе значення цього органу, його керівник призначається президентом, але з обов'язкової згоди сенату.

Враховуючи постійне розширення повноважень президента, розширялася і компетенція його Виконавчого управління, яке крім виконання своїх координаційних функцій перетворилося в орган розробки основних засад державної політики, і через те було особливим чинником прийняття важливих рішень.

6. Правоохоронні органи США.

Правоохоронні органи США займають важливе місце в системі федеративних органів державної виконавчої влади та окремих штатів.

Особливістю формування системи правоохоронних органів є її децентралізація і, як її наслідок, відсутність єдиної вертикальної структури закономірно пов'язаних поглядів на території всієї країни. Це спричинено тим, що США є федеративною країною, в якій існує два рівні юрисдикції: *юрисдикція федерації* та *юрисдикція штатів*. Відсутність єдиної об'єднаної системи правоохоронних органів відрізняє США від цілого ряду інших федеративних країн, де діяльність правоохоронних органів підпадає у виключнокомпетенцію федерації.

Ще однією характерною ознакою є *відсутність у США федеральної поліції*, як структурного підрозділу департаменту внутрішніх справ чи окремої структурної одиниці. Поліцейські функції у сфері

федеральної юрисдикції виконуються рядом інших спеціальних органів, які діють у рамках департаменту юстиції.

Найбільш важливою ланкою правоохоронної системи є *атторнейська служба* (довірене представництво), яка складається з кількох незалежних одна від одної атторнейських систем: федеральної, штатів, місцевої тощо. Органи атторнейської служби наділені повноваженнями порушення кримінальних справ, розслідування порушень законів, підтримання державного обвинувачення тощо.

Характерною ознакою атторнейської служби у США є той факт, що вона не здійснює функцій загального нагляду за дотриманням законності і не складає єдиної структурно підпорядкованої системи органів. На кожному з рівнів юрисдикції діє власна служба, що здійснює вищезгадані повноваження.

Федеральна атторнейська служба очолюється генеральним атторнеєм, призначається президентом (і згоди сенату) і водночас є главою департаменту юстиції США. Посада генерального атторнея вважається політичною, оскільки окрім функцій глави системи федеральних правоохоронних органів країни, які здійснюють розшукові, слідчі, розвідувальні, прокурорські та інші функції, він виступає ще юрисконсультутом федерального уряду та радником президента з правових питань.

Атторнейська служба США має власну систему місцевих органів, які розташовані при федеральних окружних і апеляційних судах. До місцевих органів федеральної атторнейської служби належать атторнеї судових округів та федеральні маршали. Місцеві атторнеї виконують прокурорські функції на території округу, а маршали діють у якості виконавців рішень і розпоряджень федерального суду. Окрім цього, вони керують спеціальними поліцейськими формуваннями, які використовуються для підтримання порядку у надзвичайних випадках.

Серед правоохоронних органів особливе місце займає *Федеральне бюро розслідувань (ФБР)*, яке діє в системі департаменту юстиції США. ФБР очолює директор, який призначається

президентом зі згоди з сенату. В організаційному відношенні ФБР має свої підрозділи у всіх великих містах країни. Формальним його завданням ФБР є ведення слідства по злочинам, передбаченим федеральним законодавством. Однак на практиці у полі діяльності цієї служби є значно ширше коло справ, особливо таких, що набувають широкого резонансу і носять політичне забарвлення. Таке особливе становище ФБР серед інших правоохоронних та оборонних органів США пояснюється тим, що до його компетенції належить міжвідомча координація всієї діяльності по забезпеченню внутрішньої безпеки країни. Таким чином, ФБР є не тільки слідчим, але і спеціальним органом контррозвідки.

У складі департаменту юстиції США діє і ряд інших правоохоронних органів, основним завданням яких є забезпечення законності у різних галузях суспільного життя. Серед них – *Служба імміграції і натуралізації*, *Адміністрація по застосуванню закону про боротьбу з наркоманією тощо*.

Діяльність ФБР та інших правоохоронних органів департаменту юстиції США тісно пов'язана з роботою спеціальних розвідувальних органів Сполучених Штатів, які входять до складу розвідувального співтовариства США. Основною ланкою цього співтовариства є *Центральне розвідувальне управління (ЦРУ)*, створене у 1947 році. ЦРУ очолює директор, якого призначає президент зі згоди сенату. Мета діяльності ЦРУ – захист національної безпеки держави. Закон, згідно якого було створено ЦРУ, не передбачав надання цьому органу поліцейських функцій. Він констатує, що діяльність ЦРУ має носити зовнішній характер. І все ж, крім розвідувальної роботи та операцій за межами США, ЦРУ нерідко ініціює і здійснює цілий ряд програм у середині країни, діючи при цьому таємно, нерідко виходячи за рамки правового поля держави.

Незважаючи на широку сферу повноважень та відносну „закритість” федеральних правоохоронних органів, діяльність кожного з них додатково контролюється незалежними *генеральними інспекторами*, які щороку кілька разів зобов'язані доповідати конгресу про законність діяльності підконтрольних їм служб,

сповістити про допущені ними порушення, використання бюджетних коштів, основні програми та окремі операції.

ТЕМА 13.

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ В ІТАЛІЇ

1. Об'єднання Італії в 19 ст.
Державний лад Італійського королівства.
2. Державний лад Італії періоду
фашистської диктатури.
3. Державний лад Італії після Другої світової війни.
Конституція 1947 року.

1. Об'єднання Італії в 19 ст. Державний лад Італійського королівства.

Протягом середньовіччя Італія не була єдиним державним організмом, на її сучасній території існувало більше десятка країн, які мали або повну незалежність, або входили до складу більш потужних монархій. Починаючи з 962 року, територія Північної і Центральної Італії входила до складу Священної Римської Імперії під назвою Королівство Італія, яке згодом розпалося на кілька менших державних утворень. Характерним було співіснування держав з монархічною та республіканською формами правління. Найкрупнішими країнами стали Міланське герцогство, Венеціанська республіка, Папська область, Флорентійська республіка. Значна частина країн потрапила під іноземний вплив – Австрії, Іспанії та Франції.

Протягом деякого часу у Південній Італії існували, як незалежні, Неаполітанське та Сицилійське королівства, які згодом перейшли під контроль правлячих домів Іспанії.

Історія Італії, як держави в її сучасних кордонах, розпочинається в другій половині 19 століття, з моменту об'єднання італійських країн у єдину державу. Це відбулося у 1861 році навколо найбільш потужного на той час королівства П'ємонт (Савойя). В результаті національно-визвольного руху італійського народу проти

іноземного панування і звільнення від роздрібності Італії, процес об'єднання італійських земель навколо П'ємонта носив назву „Рісорджименто”.

Внаслідок об'єднання на територію новоутвореної держави була розповсюджена Конституція П'ємонта 1848р., яка мала назву Альбертинський статут. За цією Конституцією в Італії встановлювалася конституційна монархія.

Главою держави був король, влада якого передавалася у спадок. Як глава держави, він наділявся широкими законодавчими і виконавчими повноваженнями, які він здійснював разом з парламентом і урядом. Король затверджував і відхиляв закони, видавав декрети, формував уряд, призначав усіх вищих посадових осіб держави, оголошував війну і укладав мир, укладав міжнародні угоди, був верховним головнокомандувачем збройних сил.

Законодавчий орган Італії складався з двох палат – сенату і палати депутатів. Сенатори призначалися королем довічно, а палата депутатів обиралася населенням строком на п'ять років. Вибори депутатів проводилися за мажоритарною системою. Виборче право належало лише громадянам чоловічої статі, які досягли 30 річного віку. До виборів допускалися також чоловіки, які досягли 21 річного віку, відповідали одній з умов: цензу писемності, податковому цензу, цензу нерухомості, чи відбули службу у війську.

Центральним виконавчим органом Італії був уряд. Члени уряду призначалися і звільнялися королем і несли відповідальність перед ним. Відповідальність уряду перед парламентом країни не була передбачена.

Судова система складалася з підпорядкованих королівському прокурору мирових суддів (преторів), які водночас були слідчими та обвинувачами в засіданнях обласних трибуналів, що здійснювали розгляд справ за участі присяжних, апеляційного суду та верховного касаційного суду.

В конституції проголошувалися також основні демократичні свободи, однак при цьому існували застереження щодо можливих їх

обмежень законами у разі виникнення внутрішньої чи зовнішньої загрози державі тощо.

На початку 20 століття в країні нависла загроза кризи королівської влади, наслідком якої стало поступове формування урядів, підзвітних і підконтрольних парламенту та фактична передача урядові права короля розпускати парламент.

Важливим фактором побудови держави та її розвитку були взаємовідносини між Італією і Папою Римським. В 1871 році більшу частину території Папської області приєднали до Італії. Під владою Папи залишилася західна територія Риму – Ватикан, яку оголосили незалежною державою. Італія визнавала її суверенітет у внутрішніх та зовнішніх відносинах, і зобов'язувалася виплачувати щорічну ренту на утримання глави Ватикану. Незважаючи на цю домовленість, Ватикан з часом вимагав повернення відокремленої від нього території, внаслідок чого виник конфлікт з Італією. Враховуючи серйозні важелі міжнародного впливу, якими володів Ватикан, цей конфлікт довго заважав нормальному розвитку Італійського королівства.

2. Державний лад Італії періоду фашистської диктатури.

Незважаючи на те, що Італія вийшла із першої світової війни однією з держав-переможниць, політична й соціально-економічна ситуація в країні залишалась складною. В цих умовах посилились революційні настрої серед населення, у країні назривала кризова ситуація. Відбувся занепад кількох політичних сил (ліберальної партії, католицької партії, соціалістичної партії тощо, наростанням вплив фашистського руху.

Першу фашистську організацію Італії була заснував колишній соціаліст, майбутній диктатор Італії, Беніто Муссоліні ще до закінчення першої світової війни у 1915 році під назвою „фаши революційної дії“, яка виступала за активну участь у війні та розподіл наслідків перемоги, територіальне розширення держави тощо. З часом була заснована організація учасників війни та інші фашистські організації, які вимагали також поліпшення економічно-

го та соціального становища робітників і селян, внаслідок чого здобули підтримку значної частини населення. У 1922 році за підтримки асоціації промисловців, асоціації аграріїв та армії Муссоліні поставив перед королем вимогу про передачу йому влади. Враховуючи загрозову ситуацію, король вирішив призначити Муссоліні прем'єр-міністром і передати частину владних повноважень. Таким чином, влада в країні фактично була захоплена фашистами.

Із захопленням влади фашистами італійська конституція формально не втратила своєї чинності, але фактично не виконувалася. У 1925 році був прийнятий закон „Про обов'язки і прерогативи глави уряду“, згідно з яким більша частина владних повноважень в країні перейшла до глави уряду, який призначався монархом і визнавався відповідальним виключно перед ним. Усі члени кабінету призначалися королем і за свою діяльність особисто відповідали перед ним і прем'єр-міністром. Враховуючи той факт, що король був під впливом фашистських лідерів, уся влада в країні опинилася в руках прем'єр-міністра.

Крім повноважень здійснення виконавчої влади в країні уряду надавалося право видавати акти, що регулюють виконання законів та функціонування адміністративного апарату. Уряд приймав також акти, що мали силу закону у „виключних випадках“, коло яких не обмежувалося законом. Ця правомочність фактично перетворила уряд на другий законодавчий орган в державі.

Одним з напрямів реформування державної влади, проведеного фашистами, була реорганізація і часткова ліквідація представницьких органів. За виборчим законом 1923 року та реформою політичного представництва 1928 року в країні встановлено пропорційну виборчу систему, яка передбачала отримання кваліфікованої більшості голосів у парламенті політичною силою, яка набирала відносну більшість голосів на чергових парламентських виборах. Таким чином, фашисти забезпечили собі абсолютну більшість голосів у парламенті, яка давала їм можливість прийняти будь-яке рішення. До того ж, під приводом необхідності забезпечен-

ня державної політики у період з 1926 по 1927 роки в країні були заборонені усі політичні партії крім фашистської.

Паралельно ліквідувалася виборні органи місцевого самоврядування їх заміняли призначені центром посадові особи та створені при них дорадчі органи. На муніципальному рівні владу передали призначеному міністром внутрішніх справ вищій адміністративно-посадовій особі – подеста, а на обласному рівні – префекту. Дорадчі органи на муніципальному та на обласному рівнях так само призначалися міністром внутрішніх справ.

У 1938 році вищенаведену систему державної влади замінили на нову, що базувалася на ідеї „корпоративної держави”. Вона популяризувалася фашистською пропагандою, бо в її основі було закладено примирення власників та найманих працівників. За допомогою цієї реформи фашистські лідери намагалися ще більше зміцнити свою владу в країні. Вихідним елементом держави стала розбудова корпорацій та синдикатів, створених урядом за галузевою ознакою з метою представлення інтересів найманих працівників та власників відповідних галузей.

Одним з екстремальних кроків реформи був розпуск парламенту і передача його повноважень в палату фашії і корпорації. До складу цього органу входили члени уряду, представники корпорацій, об'єднань вищих органів фашистської партії. Палат складалася з 650 членів, які призначалися особисто Муссоліні.

Головну роль у механізмі корпоративної держави грала фашистська партія, що перетворилася у суворо централізований державний орган. Партія повністю підмінила органи державної влади в управлінні країною та вироблення державної політики.

Особлива роль у партійній системі та системі державного апарату належала Беніто Муссоліні, якого було проголошено вождем нації, главою уряду, міністром внутрішніх справ і оборони, главою партії. Йому присвоїли титул „дуче” (вождь) з правом незмінності займати свої посади довічно. Таким чином, в руках однієї особи сконцентрувалася майже уся повнота державної влади в Італії.

Партійні органи ділилися на одноосібні й колегіальні. Останні виконували здебільшого дорадчі функції. До одноосібних органів належали „дуче”, генеральний та адміністративний секретарі, які були найближчими помічниками вождя, федеральні секретарі, які очолювали фашистські організації провінцій, та секретарі інших партійних ланок. При кожному з одноосібних керівників створювався дорадчий орган: при „дуче” – Велика фашистська рада, при генеральному секретарі – Національна директорія, при адміністративному секретарі – Національна рада, при федеральних секретарях – провінційна директорія, а при секретарях – директорії. Усі ці органи призначувалися посадовими особами вищого рівня.

Важливе місце у системі державного механізму фашистської Італії належало силовим органам та судовій системі, які формувалися головним чином шляхом розширення раніше існуючих. Основною ланкою в системі силових структур була поліція, що поділялася на загальну поліцію, поліцію безпеки та корпус карабінерів. Очолював поліцію міністр внутрішніх справ, який призначався королем за поданням прем'єра (цю посаду обіймав Муссоліні). На рівні областей поліцейські підрозділи очолювали префекти, які призначалися міністром.

Крім суто поліцейських структур у країні була створена „добровільна міліція суспільної безпеки”, яка діяла під особистим керівництвом дуче, і основною метою якої було боротьба проти будь-яких проявів непокори режиму. Цей підрозділ був воєнізованим, а його чисельність на середину минулого століття перевищувала склад регулярної армії.

Система кримінальних судів республіки також була замінена і дещо розширена. Окрім існуючих судових органів ввели поліцейські трибунали, які здійснювали розгляд справ, пов'язаних з антифашистськими проявами в країні. Суди присяжних замінили на суди особливих присяжних – шеф фенів, які підбиралися із числа чиновників і призначалися королем за поданням міністра юстиції. У період досудового слідства діяла презумпція винності обвинуваченого, і він був майже позбавлений усіх процесуальних прав на

захист. Отже, судова система фактично обслуговувала інтереси фашистської партії, не зберігаючи навіть позірних формальних принципів відкритого, справедливого, незалежного судочинства.

3. Державний лад Італії після Другої світової війни. Конституція 1947 року.

По другій світовій війні влада фашистів в Італії була скинута. Це викликалося загальним невдоволенням населення фашистами методами керівництва та складним соціально-економічним становищем, що склалося в країні.

Внаслідок зростання виступів населення проти влади та враховуючи окупацію півдня Італії військами союзників, король змушений був відправити уряд Муссоліні у відставку і передати владу у руки одного з учасників скинення фашистського режиму в Італії маршала Петро Бадольо. Ця подія сталася 25 липня 1943 року, ще до моменту закінчення війни. У 1945 році, після визволення Італії від військ фашистської Німеччини, в країні сформувався Тимчасовий уряд, який добився зречення від престолу короля Віктора Мануїла, який скомпрометував себе співпрацею з фашистами.

У червні 1946 року проведено вибори до установчих зборів, які прийняли нову конституцію. Водночас був проведений Всеіталійський референдум щодо визначення форми майбутнього правління країною. Під час референдуму переважну підтримку одержала республіканська форма.

22 грудня 1947 року Установчі збори прийняли Конституцію Італійської республіки, яка вступила в силу з початку 1948 року.

Конституція проголосила Італію демократичною республікою і констатувала, що суверенітет належить народові. В цій конституції закріплено широке коло демократичних прав і свобод: рівність усіх перед законом, рівноправність громадян незалежно від соціальної, політичної, національної та іншої приналежності, свободу особистості і її особисту недоторканість, свободу зборів, союзів, політичних партій тощо. В галузі соціально-економічних прав

проголошені право на працю, право на справедливий винагорода за працю, рівність, незалежно від статевої ознаки, у економічній галузі, закріплено свободу профспілок, участь працівників в управлінні компаніями.

Державний лад.

Італія є парламентською республікою, з унітарним устроєм та демократичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається строком на 7 років спеціальною колегією, що складається з членів обох палат італійського парламенту та з представників органів місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць першого рівня (областей) з розрахунку по три від кожної області і один від однієї з них. Президентом може бути обраний громадянин Італії, який досяг 50-річного віку і який володіє повним обсягом політичних прав.

Основні функції і повноваження Президента:

- призначення строку (дня) парламентських виборів;
- розпуск парламенту;
- призначення і звільнення державних службовців високого рангу;
- володіє правом помилювання;
- представляє державу на міжнародній арені та міжнародних відносинах;
- є верховним головнокомандувачем;
- має право накладати на закони відкладальне вето;
- здійснює промудрацію законів;
- у визначених законодавством випадках видає декрети, які мають силу закону.

Усі акти, які видаються Президентом, потребують контрасигнації відповідних галузевих міністрів.

Найвищим органом законодавчої влади в Італії є двопалатний парламент, до складу якого входять Палата Депутатів (нижня палата) і Сенат (верхня палата).

До складу нижньої палати входять 630 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. Термін перебування депутатів на посаді – п'ять років. У виборах беруть участь особи, які досягли 18-річного віку. Депутатом може стати особа, яка є громадянином Італії та досягла віку 25 років.

До складу верхньої палати, яка є палатою територіального представництва, входять 315 сенаторів. Кількість сенаторів від кожної області пропорційна населенню даної області. Вибори у Сенат проходять за пропорційною виборчою системою. У виборах приймають участь особи, які досягли 25-річного віку; сенатором може стати громадянин Італії, який досяг 40-річного віку.

Основними функціями парламенту є прийняття законів, бюджету та здійснення контролю за діяльністю уряду. Парламентський контроль здійснюється у формі інтерпеляцій, резолюцій, розслідувань тощо. Уряд несе відповідальність перед обома палатами парламенту. Обидві палати парламенту є рівними у процесі прийняття законодавчих актів.

Законодавчий процес. Італійський законодавчий процес відзначається деякими особливостями, порівняно з законодавчими процесами інших держав. Так, наприклад, законопроект перед його прийняттям проходить три читання. Під час першого читання в обох палатах оголошується назва, подається короткий зміст і мета законопроекту. Після цього він передається в одну з постійних комісій, яка обговорює проект у другому читанні, а при потребі вносить до нього зміни і доповнення. Під час третього читання законопроект обговорюється на засіданні кожної з палат і по ньому проводиться голосування. У випадках виникнення розбіжностей між обговоренням і голосуванням, у палатах створюється погоджувальна комісія з представників обох палат, що займається виробленням єдиного тексту законопроекту. Палати можуть прийняти рішення, згідно з яким законопроект може передаватись для прийняття в постійну комісію, яка розглядала його на попередній стадії законодавчого процесу. Забороняється передавати для прийняття в комісії законопроекти, які стосуються таких питань, що окремо

визначені законодавством. Більшість законів приймається у комісіях, що і є особливістю італійської законотворчості. Після прийняття закону він направляється Президенту, який протягом місяця підписує його і оприлюднює. Президент володіє правом відкладального вето, яке може бути подолано абсолютною більшістю складу обох палат парламенту.

Найвищим органом виконавчої влади, який здійснює реальне керівництво державою, є Рада міністрів. Її очолює прем'єр-міністр, який призначається президентом зі складу політичних лідерів парламентської більшості. Призначення інших членів уряду здійснюється за поданням прем'єр-міністра та Президентом держави. Прем'єр-міністр та члени уряду несуть відповідальність перед парламентом за свою діяльність. Парламент має право відправити уряд у відставку, у випадку через винесення йому вотуму недовіри.

Основні функції і повноваження уряду:

- здійснює управління державним апаратом;
- володіє правом законодавчої ініціативи;
- видає акти підзаконного характеру (регламенти), та в порядку делегованого законодавства видає акти, які мають силу закону, тобто фактично здійснює законодавчі функції;
- бере участь у здійсненні зовнішньої політики держави.

Органами судової влади в Італії є суди конституційної, загальної та адміністративної юрисдикції. Систему загальних судів очолює Вищий Касаційний Суд, до складу якого входять апеляційні суди та суди першої інстанції. Системою органів адміністративної юрисдикції керує Державна Рада, яка водночас виконує функції консультативного органу в правовій галузі щодо уряду держави. Органом конституційної юрисдикції є Конституційний Суд, до складу якого входять призначені в рівних пропорціях Президентом, парламентом (на спільному засіданні обох палат), і вищими органами загальної і адміністративної юрисдикції 15 членів, строком на 9-річний термін.

Італія є унітарною державою, яка поділяється на двадцять областей, п'ять з яких наділені автономним статусом: автономні області Трентино-Альто-Адідже, Вале-д'Аоста, Сардинія, Сицилія, Фріулі-Венеція-Джулія; інші області – П'ємонт, Лигурія, Венеція, Емілія-Романья, Ломбардія, Умбрія, Тоскана, Лаціо, Марке, Молізе, Аbruцці, Кампанія, Апулія, Базіліката, Калабрія. Статус автономних областей визначається Конституцією і статутами областей. В свою чергу області поділяються на провінції, а провінції на комуни.

На кожному рівні адміністративно-територіального устрою обираються представницькі органи місцевого самоврядування – ради. Ради автономних областей наділені правом прийняття місцевих законів. Строк повноважень обласних рад – п'ять років. Ради утворюють виконавчі органи – джунти, які обирають своїх голів. В кожній з областей діє призначений урядом комісар, який здійснює контрольні функції за діяльністю органів місцевого самоврядування та координує роботу органів державної влади на місцях.

ТЕМА 14.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ (друга половина 20 століття)

1. Державний лад Угорської Республіки.
2. Державний лад Словацької Республіки.
3. Державний лад Республіки Польща.
4. Державний лад Чеської Республіки.

1. Державний лад Угорської Республіки.

Основним конституційним актом Угорщини є Конституція 1949 року зі змінами і доповненнями.

За її змістом нині Угорську Республіку можна визначити парламентською республікою з унітарним устроєм та демократичним політичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається парламентом терміном на чотири роки. Обраним вважається кандидат, якого при висуненні підтримали не менше ніж п'ятдесят депутатів і який набрав дві третини голосів під час таємного голосування. Главою держави може бути обраний громадянин Угорщини, який володіє правом голосу і досяг тридцяти п'ятирічного віку. Одна і та ж особа може обіймати посаду Президента не більше двох строків підряд.

Президент Угорщини:

- представляє державу у зовнішніх зносинах;
- укладає міжнародні договори за згодою парламенту;
- призначає дату парламентських виборів та виборів до органів місцевого самоврядування;
- має право ініціювати референдум;
- пропонує парламентові кандидатуру прем'єр-міністра, а за його поданням призначає та звільняє міністрів;

- призначає і звільняє Голову Національного Банку, ректорів та професорів університетів, затверджує на посаді Президента Академії Наук;

- є головнокомандувачем збройних сил країни;
- присвоює чергові військові і спеціальні звання, нагороджує урядовими нагородами та відзнаками;
- має право помилування;
- вирішує питання надання і позбавлення громадянства.

В цілому, правовий статус Президента Угорської Республіки є типовим із статусами глав держав парламентських республік.

Законодавча влада в державі здійснюється однопалатним парламентом – Державними Зборами. Відповідно до Конституції, Державні Збори є вищим органом державної влади та представницьким органом народу Республіки. Парламент складається з представників, які обираються шляхом прямих виборів за змішаною системою строком на чотири роки. Державні Збори очолює Голова, який обирається і відкликається з посади депутатами.

Основні функції Державних Зборів:

- прийняття Конституції Угорщини та змін і доповнень до неї;
- прийняття законів;
- контроль за діяльністю уряду;
- визначення напрямів соціально-економічного розвитку країни;
- прийняття бюджету країни;
- обрання Президента Республіки, Прем'єр-міністра, членів Конституційного Суду, Голови Верховного Суду тощо;
- укладення міжнародних договорів, які мають особливе значення для держави, вирішення питання щодо використання збройних сил.
- вирішення питань про створення нових адміністративних областей, міст з правами обласного підпорядкування, зміни кордонів областей тощо.

Законодавчий процес. Правом законодавчої ініціативи наділені Президент, уряд, представники Державних Зборів. Прийнятий

парламентом законопроект передається на підписання главі держави, який протягом п'ятнадцяти днів має право застосувати відкладальне вето, повернувши його в парламент з власними зауваженнями для доопрацювання. Державні Збори можуть подолати вето Президента шляхом підтримки винесеного на обговорення законопроекту простою більшістю голосів, після чого цей документ має бути промудльований главою держави протягом п'яти днів.

Виконавча влада в Республіці здійснюється Урядом, до складу якого входять прем'єр-міністр та міністри. Прем'єр-міністр обирається парламентом за пропозицією Президента. Кандидатом на посаду прем'єр-міністра глава держави, як правило, призначає лідера партії, яка на чергових парламентських виборах отримала більшість місць у парламенті. Міністри призначаються Президентом за поданням прем'єр-міністра, який фактично за погодженням з парламентом формує власний кабінет.

Уряд несе відповідальність перед парламентом та складає повноваження перед новообраним складом законодавчого органу. Державні Збори, за аналогією німецької конституційної моделі, мають право виявити уряду т.з. "конструктивний вотум недовіри", шляхом висунення нового кандидата на посаду прем'єр-міністра. Якщо більшість депутатів парламенту підтримає таку пропозицію, то попередній склад Уряду подає у відставку, а кандидат на посаду прем'єр-міністра вважається обраним.

Основними функціями Уряду є: захист конституційного ладу, координація роботи центральних органів влади, здійснення державної політики в економічній, соціальній, гуманітарній сферах, міжнародне співробітництво.

Судова влада в Угорщині здійснюється Верховним судом Республіки, Столичним судом, національними судами та місцевими судами. У відповідності до Конституції дозволяється створення спеціальних судів для розгляду особливих категорій справ.

Очолює судову систему Верховний Суд, який здійснює контроль за судочинством та діяльністю судових установ. Роботою

Верховного Суду керує голова, який обирається парламентом. До складу Верховного Суду входять також заступники голови та судді, які призначаються Президентом.

Конституційне судочинство здійснюється Конституційним Судом Республіки.

Призначення на судові посади всіх ланок здійснюється главою держави довічно.

Адміністративно територія Угорщини поділяється на столицю, області, та міста з правом обласного підпорядкування. Столиця та міста з правами області в межах своїх територій поділяються на райони, а області на міста і села. На відміну від багатьох європейських держав, в Угорщині діє двоступенева система адміністративно-територіального устрою, в якій відсутня проміжна ланка районного рівня між адміністративно-територіальною одиницею першого рівня (область) та низовими ланками адміністративно-територіального поділу. Однак, на сьогодні, у відповідності до сучасних тенденцій регіоналізації в Європі та у зв'язку з підготовкою до вступу в Європейський Союз, в Угорщині відбувається територіально-адміністративна реформа, наслідком якої має стати утворення регіонів, до складу яких входитимуть області і міста з правами області, що означатиме повернення до традиційної триступеневої системи адміністративно-територіального поділу.

Особливістю територіальної організації Угорщини є відсутність на місцях представників центральної влади і достатньо широка компетенція місцевих органів самоврядування. У столиці, областях, містах і селах діють представницькі органи місцевого самоврядування, які обираються населенням строком на чотири роки за пропорційною системою. Представницькі органи місцевого самоврядування очолюються мерами, які крім муніципальних обов'язків можуть бути наділені функціями державної виконавчої влади.

2. Державний лад Словацької Республіки.

Основним юридичним актом Словацької Республіки є Конституція 1992 року.

За формою державного правління Словацьчина є напівпрезидентською республікою, а за формою державного устрою - унітарною державою. Діючий державний режим класифікується як демократичний.

Главою держави в Словацьчині є Президент, який обирається населенням строком на 5 років. Президентом Словацьчини може бути обраний громадянин країни, який володіє правом голосу і досяг тридцяти п'ятирічного віку. Одна й та ж особа не може бути обрана президентом країни більше ніж на два строки підряд.

Основні функції і повноваження глави держави:

- представляє державу у міжнародних зносинах;
- скликає установче засідання Національної Ради Словацької Республіки;
- у визначених законом випадках має право розпустити парламент;
- підписує закони Словацької Республіки;
- оголошує проведення референдумів;
- наділений правом відкладального вето щодо законопроектів прийнятих парламентом;
- призначає та звільняє прем'єр-міністра, його заступників та інших членів уряду;
- призначає на найвищі державні посади, в тому числі на посади ректорів та професорів університетів, присвоює чергові військові та спеціальні звання, нагороджує урядовими нагородами та відзнаками;
- є верховним головнокомандувачем збройних сил;
- оголошує амністію та вирішує питання про помилування.

Законодавча влада в республіці здійснюється Національною Радою, яка складається зі 150 представників, які обираються загальним, прямим, рівним і таємним голосуванням строком на 4 роки. Членом парламенту може стати громадянин Словацької Республіки, який володіє виборчим правом, досяг 21-річного віку, має постійне місце проживання на території Словацьчини. Активним

виборчим правом володіють громадяни Словаччини, які досягли 18-річного віку.

Основними функціями Національної Ради є прийняття Конституції та законів, затвердження державного бюджету, ратифікація міжнародних договорів, внесення пропозиції щодо проведення референдуму, контроль за діяльністю уряду, обрання на деякі вищі посади, в тому числі на посади суддів.

Законодавчий процес. Законодавчою ініціативою наділені члени парламенту та уряд. Прийнятий Національною Радою законопроект передається для підписання і обнародування главі держави. Президент має право повернути законопроект для повторного розгляду його парламентом, висловивши свої пропозиції і зауваження. Після повторного прийняття законопроекту Національною Радою йому надається сила закону, і протягом 5 днів він повинен бути обнародований.

Вищим органом виконавчої влади в Словаччині є Уряд, який складається з Голови, заступників Голови та міністрів. Глава уряду призначається та звільняється з посади Президентом Республіки, а інші члени кабінету – Президентом, за поданням прем'єр-міністра. Уряд несе відповідальність за виконання своїх повноважень перед Національною Радою. Парламент має право висловити вотум недовіри всьому складу уряду або окремому його члену; наслідком такої процедури є відставка уряду або його члена. Відставка Глави уряду вимагає відставку всього кабінету.

Уряд вирішує основні питання внутрішньої та зовнішньої політики, проводить основні заходи, спрямовані на забезпечення економічної та соціальної політики держави, призначає й відкликає членів уряду державних службовців.

Судова влада в Словацькій Республіці здійснюється системою загальних судів та Конституційним Судом.

Систему загальних судів очолює Верховний Суд, до складу якого входять Голова, заступники голови та судді, які обираються парламентом. Верховний Суд є вищою судовою інстанцією в розгляді цивільних, адміністративних і кримінальних справ.

Конституційний Суд Республіки є органом конституційної юрисдикції, який здійснює розгляд справ щодо конституційності нормативних актів та їх відповідності діючому законодавству, розглядає спори між центральними органами влади, справи щодо порушення прав і свобод людини і громадянина тощо.

Територіальний устрій Словаччини характеризується надзвичайною централізованістю. Територія Словаччини поділяється на вісім країв областей, які в свою чергу поділяються на 79 окресів (районів). В кожній з визначених адміністративно-територіальних одиниць відповідно діють адміністрації краю та окресу на чолі з призначеним урядом чиновниками. На рівні адміністративно-територіальних одиниць першого (край) та другого (окрес) рівнів відсутні органи місцевого самоврядування.

Органи місцевого самоврядування створюються та діють на рівні сіл та міст. Це – муніципальні управи та мери муніципалітетів. Вибори управ та мерів здійснюються населенням, строком на чотири роки. В окремих випадках муніципалітет може бути наділений деякими функціями державної виконавчої влади.

3. Державний лад Республіки Польща.

Основними конституційними актами Республіки Польща є Конституційний закон "Про відносини між законодавчою та виконавчою владами Республіки Польща та про місцеве самоврядування" від 17 жовтня 1992 року та Конституційні положення, є чинними нині за цим законом.

За формою державного правління Польща є змішаною республікою з унітарним устроєм та демократичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається прямими виборами строком на п'ять років. Віковий ценз для кандидатів у Президенти складає 35 років. Одна і та сама особа може бути переобрана на посаду повторно лише один раз.

Основні функції і повноваження Президента:

- представляє державу у зовнішніх зносинах;

- ратифікує й денонсує міжнародні договори;

здійснює загальне керівництво у галузі зовнішньої та внутрішньої безпеки держави;
є верховним головнокомандувачем збройних сил;
призначає Голову Ради Міністрів та за його поданням інших членів Ради міністрів;
призначає на посади суддів та інших вищих державних службовців;
вирішує питання громадянства;
здійснює право помилування.

Законодавча влада в державі практикується Сеймом і Сенатом, які фактично являють собою двопалатний парламент. У визначених законом випадках Сейм та Сенат можуть засідати спільно, утворюючи таким чином Національні Збори.

Сейм складається з 460 депутатів, які обираються загальними виборами за пропорційною системою. Строк повноважень депутатів – чотири роки. У виборах можуть брати участь громадяни Польщі, які досягли 18 річного віку. Кандидати в депутати на момент проведення виборів повинні досягти 21-річного віку і постійно проживати на території Польщі не менше п'яти років. Сенат складається зі 100 сенаторів, які обираються населенням за пропорційною системою терміном на чотири роки. Цензи для зайняття посади сенатора такі ж, як і для посади депутата Сейму.

Основними функціями парламенту є прийняття законодавчих актів, схвалення бюджету та здійснення контролю за діяльністю уряду. Палати у законодавчому процесі, та у здійсненні контролю за діяльністю уряду є нерівноправними. Сейм наділений більш ширшими повноваженнями ніж Сенат.

Законодавчий процес. Право законодавчої ініціативи належить депутатам Сейму, Сенатові, Президенту та Раді Міністрів. Прийнятий Сеймом законопроект передається для обговорення в Сенат, який протягом тридцяти днів повинен приймає його, або пропонує внесення до нього поправок чи цілком відхиляє його. Більшістю голосів Сейм має право скасувати постанову Сенату щодо відхилення законопроекту, або внесення до нього поправок.

Прийнятий обома палатами законопроект передається на затвердження Президенту, який однак має право передати його і на повторне обговорення до Сейму. Сейм може подолати вето Президента більшістю у дві третини голосів.

Основним органом виконавчої влади в Республіці є Рада Міністрів. До складу Ради Міністрів входять Голова Ради, заступники Голови, міністри, керівники центральних відомств. Члени уряду призначаються Президентом за поданням прем'єр-міністра. Новий склад кабінету повинен отримати вотум довіри Сейму.

Основними функціями Ради Міністрів є:
забезпечення виконання законів;
видання актів, що мають силу закону в порядку делегованого законодавства;
керівництво роботою органів державної виконавчої влади;
здійснення нагляду за діяльністю місцевого самоврядування;
забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки.

Судова влада в державі здійснюється Конституційним Трибуналом, Державним Трибуналом, системами державних та спеціальних судів, а також органами адміністративної юстиції.

Конституційний Трибунал є органом конституційної юрисдикції, який здійснює розгляд справ про відповідність законів та інших нормативних актів чинної конституції, проводить офіційне тлумачення законів. Висновки конституційного суду щодо невідповідності нормативних актів конституції підлягають розглядові Сейму.

Державний Трибунал виносить рішення про відповідальність осіб, які обіймають визначені законом вищі державні посади (Президент, прем'єр-міністр, міністри тощо), за порушення конституції та законів. Трибунал обирається Сеймом на період терміну повноважень Сейму, але не із числа депутатів. Головою Державного Трибуналу є Перший Голова Верховного Суду.

Систему загальних та спеціальних судів очолює Верховний Суд. До складу Верховного Суду входять обраний Сеймом за поданням Президента Перший Голова та призначені Президентом

Голова та судді Верховний Суд здійснює нагляд за діяльністю нижче стоячих судів і здійснює перегляд рішень, які постановлені нижчими інстанціями.

Після адміністративної реформи, що відбулася в 1999 році, територія Польщі поділяється на 16 воеводств, які в свою чергу поділяються на повіти. Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою є гміни.

В воеводствах діють призначені урядом чиновники (воеводи), які здійснюють функції державної виконавчої влади на місцях і контролюють діяльність органів місцевого самоврядування. У всіх ланках адміністративно-територіального устрою діють представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування, які обираються населенням шляхом прямих або непрямих виборів. На рівні воеводства представницьким органом місцевого самоврядування сеймик, на чолі з маршалком, який формується радами гмін. На рівні гмін представницьким органом є обрана населенням строком на чотири роки рада гміни, а виконавчим органом – правління на чолі з війтом або бурмістром.

4. Державний лад Чеської Республіки.

Основним конституційним актом Чеської Республіки є Конституція 1992 року.

Згідно із Конституцією, Чехія є парламентською республікою з унітарним устроєм та демократичним політичним режимом.

Главою держави є Президент, який обирається парламентом на спільному засіданні обох палат строком на п'ять років. Кандидат у Президенти повинен бути громадянином Чеської Республіки, володіти правом голосу та досягти сорокарічного віку. Хто не може бути обраний Президентом більше, ніж на два строки підряд. Конституція визначає, що у випадках, коли Президент за якихось причин тимчасово не може виконувати свої функції, він має право передавати свої повноваження Голові Палати Представників.

Основні функції і повноваження Президента:

- призначає і звільняє Прем'єр-Міністра, а за його поданням і інших членів уряду; з подальшим затвердженням парламентом складу уряду;

- скликає засідання Палати Представників та у визначених законом випадках розпускає Палату;

- призначає Голову Верховного Суду, Голову та членів Конституційного Суду;

- представляє державу у зовнішніх зносинах;

- є головнокомандувачем збройних сил;

- призначає та підвищує у званні генералів;

- призначає суддів;

- володіє правом відкладального вето;

- має право оголошувати амністію та надавати помилування.

Законодавча влада у Чеській Республіці належить Парламентові, який складається з двох палат - Палати Представників (нижня палата) та Сенату (верхня палата).

До складу Палати Представників входить 200 депутатів, які обираються строком на чотири роки за пропорційною системою. Активним виборчим правом володіють громадяни, які досягли 18-річного віку, а пасивним – 21-річного віку.

До складу Сенату входить 81 сенатор, які обираються громадянами, що досягли 18-річного віку на основі мажоритарної системи (від територіальних одиниць). Сенатором може бути обраний громадянин Чехії, який має право голосу і досяг 40-річного віку. Строк повноважень Сенату – шість років з оновленням складу через кожні два роки третини його складу.

Основними функціями парламенту є прийняття Конституції, законів, бюджету, контроль за діяльністю уряду тощо.

Законодавчий процес. Прийнятий Палатою Представників законопроект передається на розгляд Сенату, який має право відхилити його, повернути або висловити пропозицію щодо внесення до нього поправок. Палата Представників абсолютною більшістю голосів може прийняти законопроект в незмінному вигляді і передати його Президенту для обнародування. Президент

має право повернути прийнятий законопроект протягом п'ятнадцяти днів у Палату Представників, висловивши свої зауваження щодо його змісту. Палата Представників може подолати вето Президента абсолютною більшістю голосів.

Уряд є найвищим органом виконавчої влади. До його складу входять Прем'єр-міністр, заступники Прем'єр-міністра, міністри. Голову та членів уряду призначає й звільняє глава держави. За свою діяльність уряд несе відповідальність перед Президентом і є підзвітним перед парламентом.

Конституція не визначає чіткого кола функцій та повноважень уряду, однак на практиці він реально здійснює державну політику всіх у основних галузях суспільного життя: політиці, економіці, гуманітарній сфері, соціальних питаннях тощо.

Судова влада в Чеській Республіці здійснюється Конституційним Судом, загальними судами, Вищим Адміністративним Судом.

До системи загальних судів належать Верховний Суд, обласні суди та районні суди Республіки. Верховний Суд є вищою судовою інстанцією, яка здійснює нагляд за нижче стоячими судами та переглядає справи, рішення з яких винесені нижчими судовими ланками.

Призначення суддів на посади здійснює глава держави. Строк повноважень суддів не обмежується.

Конституційний Суд є судовим органом захисту конституційності, до компетенції якого віднесено вирішення справ про конституційність нормативних актів, вирішення спорів про розподіл компетенції між органами державної влади і місцевого самоврядування, вирішення справ про порушення прав і свобод людини і громадянина тощо. До судової системи належить також Вищий Адміністративний Суд, який розглядає адміністративні справи.

Територія Чеської Республіки поділяється на 13 країв, які в свою чергу поділяються на окреси. Низовою ланкою адміністративно-територіального устрою є міста і села.

В кожному краї та окресі діють призначені урядом представницькі центральній владі. В усіх територіальних ланках працюють органи місцевого самоврядування, які обираються населенням строком на чотири роки. У визначених законом випадках, органам місцевого самоврядування може бути делеговано здійснення деяких функцій державної виконавчої влади.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД КОРОЛІВСТВА ШВЕЦІЯ

Головними конституційними актами королівства Швеція є Основний закон "Про Форму правління", Основний закон "Про престолонаслідування", Основний закон "Про свободу друку", Основний закон "Про парламент", прийняті в 1974 році.

Швеція є парламентською республікою, з унітарним устроєм та демократичним державним режимом.

Главою держави є Король, який передає і отримує владу шляхом спадкування. Спадкування титулу Короля в Швеції відбувається за кастильською системою, тобто визнається право на спадкування за чоловіками і жінками, при наданні переваги чоловікам.

Глава держави в основному наділений церемоніальними повноваженнями, серед яких основне місце посідає відкриття сесій парламенту тощо. Король не наділений жодними, навіть формальними функціями у сфері законодавчої і виконавчої влади: він не бере участі в засіданнях уряду, не наділений правом призначати і звільняти главу і членів уряду, не володіє правом відкладального вето щодо прийнятих парламентом законопроектів. Керуючись вищенаведеним, можна говорити про особливість форми правління в Швеції, яка проявляється у тому, що повноваження глави держави у здійсненні державної політики мінімізовані навіть на формальному рівні. Перш за все йдеться про відсутність закріплення таких повноважень законодавчими актами держави.

Вищим органом законодавчої влади Швеції є однопалатний парламент – Ріксдаг, до складу якого входять 349 депутатів, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. Термін повноваження депутатського корпусу парламенту чергового скликання – чотири роки. Віковий ценз активного й пасивного виборчого права збігається і становить 18 років.

Ріксдаг наділений виключними законодавчими повноваженнями. Це означає, що прийнятий ним законопроект набуває сили без згоди глави держави.

Основними функціями і повноваженнями парламенту, крім затвердження законів, є:

- прийняття бюджету країни;
- вирішення питань залучення державних кредитів;
- розпорядження державною власністю;
- оголошення війни і укладання миру;
- здійснення контролю за діяльністю уряду, адміністративними й судовими органами, органами місцевого самоврядування;

Законодавчий процес. Право законодавчої ініціативи належить членам парламенту та уряду. Законопроект, запропонований для прийняття суб'єктами законодавчого процесу, спочатку розглядається на засіданні Ріксдагу, де оголошується його назва та автор. Він проходить стадію обговорення на рівні профільної комісії, яка має право прийняти в цілому, внести поправки або відхилити. Після цього текст проекту розглядається на засіданні парламенту, який або виносить його на голосування, або повертає в комісію для доопрацювання. Законопроект вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість членів парламенту.

Вищим органом державної виконавчої влади в Швеції є Кабінет міністрів, що формується Ріксдагом і несе перед ним відповідальність. Призначення уряду відбувається парламентом з урахуванням чергових парламентських виборів. Кандидатуру прем'єр-міністра пропонує Ріксдагу тальман (голова парламенту) котрим, як правило, є лідер партії або коаліції, що перемогла на чергових парламентських виборах. Прем'єр-міністр самостійно визначає членів Кабінету міністрів, після чого парламент затверджує їх на посаді. Уряд може бути розпущений парламентом у такому разі, якщо ним буде прийнята спеціальна резолюція осуду діяльності уряду.

Основні функції і повноваження Кабінету міністрів:

- вирішення основних напрямів економічної, соціальної й політичної діяльності в державі;
- призначення державних службовців високого рангу;
- призначення суддів;
- визначення зовнішньої політики;
- здійснення керівництва збройними силами;
- утворення деяких центральних органів виконавчої влади.

Кабінет міністрів наділений правом розпуску Риксдагу. Це право обмежене законодавством. Так, уряд не має права розпускати новообраний парламент, раніше ніж через три місяці після початку першої сесії.

Надзвичайно широке коло повноважень уряду пояснюється тим, що він наділений багатьма повноваженнями глави держави навіть на формальному (нормативному) рівні, що не є властивим для всіх державних моделей в країнах, в яких форма державного правління класифікується як парламентська монархія.

Судова влада в Швеції здійснюється системою загальних та адміністративних судів. Вищим судовим органом загальної юрисдикції є Верховний суд, який складається з двадцяти двох членів, призначених урядом. До складу системи загальної юрисдикції належать також апеляційні суди та окружні суди. Призначення суддів цих судових ланок теж здійснюється урядом. Система адміністративної юрисдикції очолюється Верховним адміністративним судом.

Особливими повноваженнями в державному механізмі наділені Канцлер Юстиції та Омбудсмени. Канцлер є незалежною від уряду посадовою особою, на яку покладається обов'язок здійснення нагляду за законністю у вищих судових органах, контроль за дотриманням законодавства про свободу засобів масової інформації, порушення кримінальних справ проти деяких категорій державних службовців, здійснення загальних наглядових функцій у визначених законодавством галузях (перш за все за органами юстиції в широкому розумінні).

Інститут омбудсменів, який зародився в Швеції на початку 18 ст., займає важливе значення в галузі парламентського контролю за виконавчою владою, судовими органами, місцевим самоврядуванням, дотриманням основних прав і свобод людини й громадянина. Омбудсмени організаційно пов'язані з Риксдагом, вони обираються в кількості чотирьох чоловік, і контролюють дотримання законності в різних галузях суспільного життя.

Територія Швеції поділяється на 24 лян (області), які в свою чергу діляться на муніципалітети. В льях і муніципалітетах діють представницькі органи місцевого самоврядування — ради, які обираються населенням (громадянами, особами без громадянства, особами з подвійним громадянством, іноземцями, які постійно проживають на території країни) відповідної території строком на три роки. Ради формують представницькі органи місцевого самоврядування — комітети. В кожному льяні функціонують представники державної виконавчої влади — губернатори, які призначаються урядом і які наділені повноваженнями контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та координації діяльності місцевих органів державної виконавчої влади.

ТЕМА 16

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД ІСПАНІЇ

Основним конституційним актом Іспанії є Конституція 1978 року, яка після попереднього обговорення конституційною комісією парламенту та після схвалення парламентом була прийнята шляхом референдуму.

Іспанія – парламентська монархія, з унітарним устроєм та демократичним політичним режимом.

Главою держави є король, який передає й отримує владу у спадок. Спадкування престолу проводиться за кастильською системою, тобто на спадкування престолу мають право як чоловіки, так і жінки за умови дотримання переважного права чоловіків успадковувати престол.

Король наділений досить широкою шкалою повноважень, однак переважна більшість з них здійснюється урядом.

Основні функції і повноваження монарха:

- контроль за правильним функціонуванням державних інститутів;
- санкціонування і промульгація законів;
- скликання й розпуск Генеральних Кортесів (парламенту);
- оголошення проведення парламентських виборів;
- призначення після консультацій з політичними партіями, що отримали місця у парламенті, прем'єр-міністра з подальшим його затвердженням парламентом;
- призначення прем'єр-міністром міністрів та інших членів уряду;
- практикує право помилування;
- представляє країну в міжнародних відносинах.

Законодавча влада в Іспанії належить двопалатному парламенту – Генеральним Кортесам, які складаються з Конгресу депутатів, та Сенату.

Конгрес депутатів є нижньою палатою парламенту, яка складається з депутатів (від трьохсот до чотирьохсот осіб), які обираються шляхом загальних прямих виборів за пропорційною системою, строком на чотири роки. Активне та пасивне виборче право належать громадянам Іспанії, які досягли віку 18 років.

Сенат (верхня палата) є палатою територіального представництва. До його складу входять по чотири представники від кожної провінції (територіальна одиниця другого рівня), від острівних провінцій один та три сенатори, від міст Сеута і Мелілья (північний берег Африки) по два від кожного. Члени верхньої палати від провінцій обираються шляхом загальних і прямих виборів. Окрім того, певне число сенаторів призначається представницькими органами автономних регіонів, тобто обираються шляхом загальних непрямих виборів.

У кожній з палат створюється постійна депутатська комісія, яка складається з голови палати та кількох депутатів (не менше 21 члена). Основним обов'язком комісії є виконання деяких функцій палати в перерві між сесіями.

Основними функціями парламенту є прийняття законів, бюджету та контроль за діяльністю уряду. До особливих функцій парламенту належать вирішення питань регентства та опікунства.

Законодавчий процес. Правом законодавчої ініціативи володіють Конгрес депутатів, Сенат, уряд. Законопроекти приймаються депутатами обох палат на пленарному засіданні більшістю голосів. У випадку розбіжностей між палатами щодо прийняття рішення, перевагу має Конгрес депутатів, який кваліфікованою більшістю, а в деяких випадках простою більшістю приймає остаточне рішення щодо набуття чинності законопроекту. Прийнятий закон передається для підписання і обнародування королю, який зобов'язаний це зробити протягом 15 днів з моменту прийняття законопроекту Генеральними Кортесами. Законодавством не передбачено право відкладального вето короля. З досить широкого кола питань парламент має право передавати урядові компетенцію прийняття актів, що мають силу закону (акти делегованого законодавства).

Такими актами, однак, не можуть замінитися основні інститути держави та правовий статус особи.

Виконавча влада в Іспанії здійснюється Радою Міністрів. Глава ради міністрів здійснює керівництво урядом та координує діяльність його членів. Кандидатуру Глави уряду пропонує король після консультацій з політичними партіями, представленими у парламенті, і затверджується парламентом. Після нього король своїм указом призначає Главу уряду. Уряд здійснює керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою держави, обороною, управління фінансами, гуманітарною сферою. Особливим повноваженням уряду є право видання актів делегованого законодавства та право видання актів, які мають силу закону в разі затвердження їх парламентом протягом 30 днів. Рада Міністрів несе колективну відповідальність перед Конгресом Депутатів, який може оголосити недовіру уряду, внаслідок чого він мусить піти у відставку. Проте в цих випадках глава уряду має право запропонувати Королю розпустити одну або навіть обидві палати парламенту.

До судової влади належать суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Система загальних судів очолюється Верховним Судом (Верховним Трибуналом Юстиції), а до її складу входять апеляційні суди та суди першої інстанції. До складу судової влади належить також Генеральна судова рада, що здійснює управління в сфері судочинства, веде матеріальне та фінансове забезпечення судів, вирішує кадрові питання. Конституційний суд є органом конституційного контролю, до складу якого входять вісім суддів, що призначаються терміном на дев'ять років в рівній пропорції обома палатами парламенту, урядом та Генеральною судовою радою.

Форма державного устрою в Іспанії хоча і визначається як унітарна, однак вона має ряд особливостей. Територія держави поділяється на 17 автономних регіонів та два міста: Мадрид, Кастилія-Леон, Кастилія-Ла-манча, Наварра, Арагон, Каталонія, Астурія, Галісія, Естремадура, Андалузія, Ріоха, Країна Басків, Мурсія, Валенсія, Балеарські Острови, Мелілья, Канарські острови,

Сеута, Кантабрія. Кожний регіон наділений автономними правами, що визначається загальнодержавною конституцією і статутами автономних регіонів, які приймаються місцевою комісією або асамблеєю (місцевим представницьким органом) і затверджуються Генеральними Кортесами. Асамблея обирає місцевий уряд на чолі з головою. В кожному з автономних регіонів діє призначений урядом представник, який здійснює функції державної влади на місці та координує роботу місцевих органів державної виконавчої влади. Територія автономних регіонів діляться на провінції, які в свою чергу поділяються на муніципалітети. У провінціях і муніципалітетах діють представницькі (ради) і виконавчі органи місцевого самоврядування.

Описана вище модель дає підстави вважати, що державний устрій в Іспанії не є унітарним у "чистому" вигляді, а є досить близькою до федеративної форми устрою.

ЗМІСТ

Тема 1. Предмет, метод і система курсу.....	3
Тема 2. Держава і право Стародавнього Сходу.....	7
Тема 3. Держава і право Стародавньої Греції.....	19
Тема 4. Держава і право Стародавнього Риму.....	28
Тема 5. Держава і право Візантії.....	40
Тема 6. Франкська держава.....	46
Тема 7. Держава і право Китаю.....	55
Тема 8. Арабський Халіфат (2 год.).....	66
Тема 9. Еволюція держави у Франції (6 год.).....	72
Тема 10. Розвиток держави в Англії (6 год.).....	109
Тема 11. Розвиток держави в Німеччині.....	133
Тема 12. Розвиток держави в США.....	156
Тема 13. Еволюція державного ладу в Італії.....	172
Тема 14. Державний лад країн Центральної Європи.....	183
Тема 15. Державний лад Королівства Швеція.....	196
Тема 16. Державний лад Іспанії.....	200

